

PAMARCH, s.r.o. , Štefánikova trieda 4/7, 949 01 Nitra

SLIAČ – KÚPELE S AREÁLOM

Pamiatkový objekt „PARK“

Číslo ÚZPF č. 1119/5

VYHODNOTENIE ANALÝZY LITERATÚRY A ARCHÍVNEHO VÝSKUMU

Ing. arch. Patrik Baxa

Spolupráca: Ing. arch. Silvia Cejpková, PhD.

Bratislava, január 2022

KÚPELE SLIAČ – PARK

Vyhodnotenie analýzy literatúry a archívneho výskumu

Ing. arch. Patrik Baxa

Spolupráca: Ing. arch. Silvia Cejpková, PhD.

Bratislava, január 2022

*Túlam sa popoludním podzimným
pod zlatohlavým daškom kolonády.
Z konárov poprcháva spleen
v lipovom stromoradí.*

*Požiarom lístie zabľčí.
Za trblietavou clonou
kamenejú si v náručí
milenci v tieni stromov.*

(Štefánia Pártošová: *Jesenná báseň*, úryvok – opis parku v sliačskych kúpeľoch)

* * *

Za nezanedbateľnú pomoc pri spracovávaní tejto témy srdečne ďakujem kolegyni Dr. Silvii Cejpkovej, Ing. Júlii Straňákovej zo spoločnosti RUDBECKIA, Mgr. Dominike Figure Murgašovej zo štátneho podniku Lesy Slovenskej republiky – Lesnícke a drevárske múzeum vo Zvolene, Elene Kašiarovej zo Slovenského národného archívu – pracovisko Slovenský banský archív v Banskej Štiavnici, PhDr. Lukášovi Pátému z Národného archívu v Prahe a Vladimírovi Pilárikovi z akciovej spoločnosti Kúpele Sliač.

Patrik Baxa

Aktuálny vzhľad areálu kúpeľov – idealizovaný axonometrický pohľad

(zdroj: propagačný materiál Kúpeľov Sliač; reprodukcia: Patrik Baxa)

Legenda:

1 Komplex Palace	18 Bytový dom Nový Partizán
2 Hotel Poľana (pôvodne Pannonia)	19 Termálne kúpalisko
3 Hotel Slovensko (pôvodne Hungaria)	20 Tenisové dvorce
4 Hotel Bratislava (pôvodne Ofen/Buda)	21 Parkovisko áut
5 Hotel Detva (pôvodne Pesth/Pest, potom Praha)	22 Kolkáreň
6 Kúpeľný dom I	23 Rezervoár minerálnej vody
7 Kúpeľný dom II	24 Jedáleň Tatra
8 Vyhliadka Víchorec	27 Altánok
9 Spoločenská dvorana	29 Autobusová zastávka
10 Vila Amália (pôv. Amáliin dvor či Tekeličkin dom)	30 Park
11 Hospodárske budovy	31 Socha Maríny
12 Pitné minerálne pramene	32 Pamätník letcom v SNP
13 Kaplnka sv. Hildegardy	33 Budova riaditeľstva kúpeľov
14 Bistro Srdiečko	34 Bufet v pavilóne
15 Skleník	35 Jazierka s termálnou vodou
16 Práčovňa, kotolňa	36 Aleja
17 Ubytovňa Starý Partizán (pôvodne hotel Metropol)	37 Sanatórium Cor (nedostavané)

Obsah

1. Úvod	6
2. Náčrt dejín sliačskych kúpeľov s dôrazom na vývoj parku	7
3. Areál kúpeľov na historických umelecko-grafických dielach a fotografiách	63
4. Použité zdroje informácií a obrazového materiálu	139

1. Úvod

Sliač je známe slovenské mesto¹ v okrese Zvolen s preslávenými kúpeľmi, ktoré vynikajú mimoriadne bohatou históriou: vo všeobecnosti sa uvádza, že najstaršia písomná zmienka o tunajších prameňoch pochádza z polovice 13. storočia. Pozoruhodné a vzácne minerálne vody sa však na liečivé účely začali výraznejšie používať až neskôr. Samotná existencia týchto žriedel predurčila Sliaču pohnutý dejinný vývoj, v ktorom sa striedali obdobia rozmachu s periódami útlmu či úpadku kúpeľov. Je všeobecne známe, že ani dnes sa kúpele nenachádzajú na vrchole rozkvetu, ale práve táto situácia je veľkou výzvou pre kompetentné osoby snažiace sa o začatie komplexnej obnovy dlhodobo chátrajúcich architektonických objektov i kúpeľného parku.

V súvislosti s plánovanými investičnými zásahmi a príslušnou administratívnou agendou vydal Krajský pamiatkový úrad Banská Bystrica dňa 21. januára 2021 rozhodnutie označené číslom (ďalej len č.) KPUBB-2021/1703-3/5611/LUP „o zámere spoločnosti KÚPELE SLIAČ a. s., 962 31 Sliač – kúpele, vykonať obnovu národných kultúrnych pamiatok“, medzi ktoré patrí aj park, zapísaný v Ústrednom zozname pamiatkového fondu (ďalej len ÚZPF) pod č. 1119/5, s viacerými objektmi tzv. drobnej architektúry. Niekoľko z nich má statusy národných kultúrnych pamiatok (päť minerálnych prameňov – ÚZPF, č. 1119/6 a altánok/pavilón – ÚZPF, č. 1119/7). Jednou z podmienok, ktoré pre obnovu parku stanovil Krajský pamiatkový úrad Banská Bystrica, je vykonanie komplexného predstihového architektonicko-historického výskumu realizovaného „archívnymi a zisťovacími metódami“. Aplikáciou predmetných metód sme dospeli k určitým poznatkom, ktoré zhŕňame v tomto elaboráte.

Predložený dokument vychádza z analýzy literatúry a archívneho výskumu, ktoré sme realizovali v mesiacoch november 2021 – január 2022. Vzhľadom na dlhý a zložitý historický vývoj areálu sliačskych kúpeľov a s tým súvisiacu problematiku lokalizovania, vyhľadania a vyhodnotenia širokého spektra rôznych primárnych materiálov, ako aj z dôvodu viacerých obmedzení spôsobených súčasnou pandemickou situáciou, sme nemohli preštudovať všetky existujúce dobové archívne pramene deponované v početných (i zahraničných) inštitúciách. Aj napriek tomu však predložený elaborát spoľahlivo interpretuje najdôležitejšie fakty a definuje kľúčové etapy vo vývoji areálu sliačskych kúpeľov.

Keďže architektonicko-krajinárske úpravy parku v minulosti veľmi často súviseli s početnými stavebnými aktivitami týkajúcimi sa budovania, prestavieb, obnov či asanácií jednotlivých objektov v areáli, zamerali sme sa aj na vykreslenie základných črt histórie týchto budov – kúpeľných domov, hotelov, víl, hospodárskych objektov a pod.

¹ Pozostáva z mestských častí Rybáre, Hájniky, Kúpele Sliač a Sampor (kedysi samostatné obce).

2. Náčrt dejín sliacskych kúpeľov s dôrazom na vývoj parku

História kúpeľov Sliač bola spracovaná vo viacerých samostatných publikáciách,² ako aj v tzv. prehľadových monografiách.³ Práce sa zaoberajú najmä všeobecnými dejinami kúpeľov, načrtávajú urbanistický a architektonicko-historický vývoj areálu, ale problematika parku je v nich analyzovaná len marginálne.⁴

Najstaršie dejiny do roku 1830

Historický vývoj celého areálu sliacskych kúpeľov bol determinovaný najmä polohou dvoch navzájom vzdialených skupín prameňov – sústavy teplých kúpeľných zdrojov v hornej časti úbočia nad pôvodnou obcou Rybáre a skupiny chladných pitných žriedel (kyselky, medokýše), ktoré vytekajú v nižšej polohe, smerom na juhozápad od kúpeľných prameňov.

² Prvá monografia vyšla už v roku 1768 – WIPACHER, David: *De thermis Ribariensibus in Hungaria liber singularis*. Lipsia [Leipzig, slov. Lipsko] : Officina Langenhemia, 1768. 98 s.

Ďalšia monografia bola vydaná v 1. polovici 19. storočia – ZIPSER, Christian Andreas: *Der Badegast zu Sliatsch in Nieder-Ungarn. : Ein topographisch-medizinischer Wegweiser für Fremde*. Neusohl – Schemnitz :

F. S. Leicht'schen Buchhandlung, 1828. XIV + 101 s. Knižka obsahuje jednu litografiu (kresbová predloha König, litografické spracovanie Josef Trentsensky) s názvom „Pohľad na sliacke kúpele pri Zvolene v Dolnom Uhorsku.“ (ide o jedno z najstarších zobrazení kúpeľov).

Následne vyšlo viacero ďalších monografických prác; medzi novšími vyniká najmä kniha JIROUT, Josef: *Sliacke kúpele : Perla Slovenska*. Miesto vydania neuvedené : vlastným nákladom, 1929. 72 s. + reklamná príloha. Ďalej pozri aj KOL. AUTOROV: *Československé štátne kúpele Sliač*. Bratislava : Turista, pcr. pre Čs. štátne kúpele Sliač vo Vydavateľstve Šport Bratislava, 1959. 48 s.

Z týchto diel neskôr čerpali ďalší autori – napríklad Milan Gajdoš, ktorý v rôznych periodikách uverejnil viaceré články týkajúce sa sliacskych kúpeľov, pričom výber z nich bol vydaný roku 2008 v súbornej publikácii GAJDOŠ, Milan: *Obrázky z minulosti Sliača*. 1. vyd. Zvolen : Vydavateľstvo TU vo Zvolene, 2008. 174 s.

Okrem publikovaných monografií sú známe aj niektoré práce, čo zostali len v rukopise – najmä dielo Ota Karola Mollera *De Thermis Ribariensibus*. Preklad do slovenčiny pozri najmä v knižke REBRO, Augustín: *Sliacke v balneoliteratúre 18. storočia*. Piešťany : Balneologické múzeum, 2002, s. 9 – 27. Pozri aj s. 6 – 7. Augustín Rebro tu edičným spôsobom publikoval i preklady a podrobné interpretácie diel Mateja Bela a Dávida Wipachera.

³ Tieto diela – na rozdiel od citovaných monografií – už neprinášajú takmer žiadne nové informácie. Z novších prác pozri MULÍK, Ján: *Dejiny kúpeľov a kúpeľníctva na Slovensku*. 1. vyd. Martin : Vydavateľstvo Osveta, n. p., Martin, 1981. 188 číslovaných s. + 60 nečíslovaných s. vo forme priebežných obr. príloh.

HABERLAND, Denis: Kúpele Sliač. In DULLA, Matúš A KOL.: *Slávne kúpele Slovenska*. 1. vyd. Bratislava – Praha : FOIBOS BOOKS SK s. r. o. – FOIBOS BOOKS s. r. o., 2014, s. 156 – 166. Pozri aj DULLA, Matúš: Kúpele Slovenska a ich architektúra. In *tamže*, s. 17, 24, 25, 28 – 29, 30, 32, 33 – 34, 36.

Tiež ŠÍPOŠ, Ján: *Pri prameňoch zdravia : Sprievodca po slovenských kúpeľoch*. Bratislava : Obzor, vydavateľstvo kníh a časopisov, pre Povereníctvo SNR pre zdravotníctvo – Správu kúpeľov a žriedel, nedatované, s. 109 – 118. Jednotlivé kapitoly tejto publikácie predtým postupne vychádzali ako prílohy časopisu *Slovenské kúpele*.

Ďalej ŠÍPOŠ, Ján – KOVAČEVIČ, Ivan J.: *Slovenské kúpele*. 1. vyd. [V knihe označené ako „Vydanie 2.“] Martin : Vydavateľstvo Osveta, n. p., 1972, nepaginované. Edícia fotografických vlastivedných publikácií. Porovnaj ŠÍPOŠ, Ján – KOVAČEVIČ, Ivan J.: *Slovenské kúpele*. 2. vyd. Martin : Vydavateľstvo Osveta, n. p., 1979, s. 80 – 93, 213 – 217. Edícia fotografických vlastivedných publikácií.

Pozri aj GAJDOŠ, Milan A KOL.: *Sliacke*. 1. vyd. Martin : Vydavateľstvo Osveta, n. p., 1977, nepaginované. Edícia obrazových fotografických vlastivedných publikácií.

⁴ Parku sa viac venoval, aj keď tiež iba stručne, asi len Gejza Steinhübel v popularizačnej publikácii, ktorá má však iba prehľadový charakter: STEINHÜBEL, Gejza: *Slovenské parky a záhrady*. 1. vyd. Martin : Vydavateľstvo Osveta, š. p., 1990, s. 122, 124 – 125.

Sliačske vývery v dávnych časoch neboli známe svojou liečivou silou, ale ľudia sa účinkov minerálnej vody obávali, keďže z nej vychádzali silné výpary oxidu uhličitého spôsobujúce smrť živých tvorov (predmetný plyn je nedýchatelný a vo vyšších koncentráciách môže spôsobiť stratu vedomia zavŕšenú smrťou). Na liečivé účely sa pramene začali výraznejšie používať v období novoveku, pričom početnejšie správy⁵ o ich kúpeľnom využití⁶ máme až

⁵ Prehľad starších prác, ktoré sa zaoberajú prameňmi či kúpeľmi, boli zaradené už do rôznych historických publikácií.

⁶ Podľa *Súpisu pamiatok na Slovensku* o výstavbe kúpeľov „možno hovoriť od r. 1657, keď na ňu prispela i župa.“ Pozri GÜNTHEROVÁ, Alžbeta A KOL.: *Súpis pamiatok na Slovensku : Zväzok tretí R – Ž*. 1. vyd. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, n. p., Bratislava, pre Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, 1969, s. 120.

Zaujímavú zmienku týkajúcu sa výstavby kúpeľnej budovy (zrejme v 3. tretine 17. storočia) uvádza vo svojom rukopise o kúpeľoch (pravdepodobne zo začiatku 20. rokov 18. storočia) Oto Karol Moller – pozri najmä preklad v diele REBRO, *Sliach v balneoliteratúre 18. storočia* (cit. v pozn. 2), s. 14 – 16: „Teplé rybárske vody začali byť navštevované mnohými zástupmi ľudí až neskôr, keď pod panovaním veľmi slávneho cisára Leopolda zahnali jeho vojská Turkov od banských miest a prinavrátili bezpečnosť celému kraju. [...] Hneď sa na čelo výstavby kúpeľov postavil príčinnivý muž menom Pavol Rakonczay. Materiál potrebný na výstavbu bol hneď, ako býva zvykom, zozbieraný, najmä okresané dosky. Banskobystričania nato rozhodli, aby aj tie teplé pramene, ktoré bez úžitku odtekajú, boli, aj keď s ťažkosťami, doskami obložené a aby po ich obložení boli všetky v zastrešenej budove. Kúpajúcim bola takto umožnená ochrana pred nečasom, lebo predtým sa museli kúpať pod holým nebom a dažde i snehy im neumožňovali využívať vždy uzdravujúce vody. Najprv sa rozhodlo, že pri práci sa rozlíšia studené pramene od teplých a oddelia ich od seba. [...] Aby sa zadržané vody mohli odtiaľ spádovo odvieť, musel by sa s veľkou námahou a obrovskými nákladmi vyhlbiť na dĺžku asi 60 krokov odtokový jarok skoro 3 siahly hlboký. [...] Keď sa však tieto práce predsa len začali uskutočňovať, objavili sa akési pozostatky starého akvaduktu, ale vekom už úplne schátraného a pre terajší stav kúpeľov nie dosť hlboko položeného. Toto je tiež dôkaz, že už v dávnejších dobách naše kúpele previtali na mieste, ktoré bolo podľa našich názorov inak umiestnené, a v súčasnosti majú inakšiu podobu.“ (Odtokový jarok bol napokon vyhlbený v usadenom travertíne – pozri tamže, s. 20.) Okrem týchto kúpeľných prameňov sa v ich bezprostrednej blízkosti nachádzalo aj „pramenisko s piatimi vývermi podobné jazeru“, v podzemí spojené s kúpeľnými žriedlami a „upravené na spôsob kúpeľa obloženého doskami“, ale údajne nikdy nebolo zastrešené. Okrem spomenutých prameňov Moller evidoval aj výver kyselky pod kúpeľmi, „asi 500 krokov smerom na juh na lúke kolom dokola obrastenej kríkmi“ (dnešné pitné minerálne pramene).

O tom, že kúpele „na pohodlné kúpanie dali upraviť niektorí predstavení mesta Banskej Bystrice (Neosolium), ale hlavne Pavol Rakonczay“, píše Matej Bel vo svojich *Notíciách* – slovenskú interpretáciu vid' napríklad v knižke REBRO, *Sliach v balneoliteratúre 18. storočia* (cit. v pozn. 2), s. 30 – 31.

Erika Wegner tvrdí, že už na začiatku 18. storočia tu existoval hostinec, ale riadna prevádzka vznikla „až v posledných desaťročiach 18. storočia“ „s hotelom a kúpeľným domom“ – pozri WEGNER, Erika: *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliach : Zum 75. Todestag von G. A. Lenoir*. In *Jahrbuch Landkreis Kassel*, 1986, s. 92. Porovnaj WEGNER, Erika: *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliach : Zum 75. Todestag von G. A. Lenoir*. Kassel : vlastným nákladom, 1984, nepaginované.

Dávid Wipacher vo svojej monografii o sliačskych kúpeľoch (1768) spomína aj opustené kúpele, čo boli umiestnené šesťdesiatpäť krokov smerom na sever od známej jamy, pri ktorej – kvôli výparom oxidu uhličitého – hynuli vtáky a iné zvieratá (jama sa nachádzala neďaleko prameňov kyseliek). Pozri WIPACHER, *De thermis Ribariensibvs in Hvgaria liber singvlaris* (cit. v pozn. 2), najmä s. 24; porovnaj slovenský preklad: REBRO, *Sliach v balneoliteratúre 18. storočia* (cit. v pozn. 2), s. 45 (pozri aj s. 63). Wipacher opísal i tri kúpeľné bazény („Z nich jeden je obložený trámami a obitý doskami v dokonalom štvorcovom tvare. Obmurovaný je múrmi a vytvára tak priestrannú uzavretú miestnosť. Zvrchu je dobre chránený krytinou pred akoukoľvek nepriazňou počasia.“) a pramene, ktoré ich napájali. Pri bazénoch bola aj vyhrievacia miestnosť (s dvomi kotlami) či odtokový kanál. Zaujímavá je zmienka o vtedajšom „hoteli“: „Pre prichádzajúcich návštevníkov je tu hneď vedľa budova s pripravenými čistými izbami, s kuchyňami a so všetkými ostatnými hospodárskymi zariadeniami.“ Pozri slovenský preklad: REBRO, *Sliach v balneoliteratúre 18. storočia* (cit. v pozn. 2), s. 47, 48 – 49, 60. Porovnaj latinský originál: WIPACHER, *De thermis Ribariensibvs in Hvgaria liber singvlaris* (cit. v pozn. 2), najmä s. 28 – 30, 33 – 35, 93.

„Roku 1780 dal tu postaviť zemepán Esterházy budovy pre panské meštianske a sedliacke kúpele, ktoré dal súčasne do prenájmu.“ – GÜNTHEROVÁ A KOL., *Súpis pamiatok na Slovensku : Zväzok tretí R – Ž* (cit. v tejto pozn.), s. 120.

z prelomu 17. a 18. storočia. Prvý rozkvet a „pevný základ k ich budúcej sláve“ však nastal začiatkom 19. storočia: Zvolenské panstvo, ktorému vtedy Sliač patril, v roku 1819 dalo postaviť jednoposchodovú budovu pre ubytovanie hostí (dnes hotel Bratislava)⁷ a samotný kúpeľný⁸ dom. Kúpele sa stali slávnymi aj v najvyšších spoločenských kruhoch. Roku 1823 tu absolvoval liečebný pobyt rakúsky arcivojvoda a kráľovský palatín knieža Jozef Anton Ján Krstiteľ Habsbursko-Lotrinský. Pri príležitosti jeho návštevy sa v kúpeľoch uskutočnili rôzne stavby a adaptácie – napríklad starý prameň bol v roku 1823 upravený na pitný a podľa palatínovej manželky dostal meno Dorota (dnes prameň Bystrica⁹). Bola to studňa so zábradlím, bez obsluhy, pričom záujemca si nabral vodu pomocou pohárika, čo spustil do žriedla. V minulosti sa táto voda pila spolu so žinčicou, ktorú tu predávali dedinskí chlapci, prípadne sa používala aj na vaňové kúpele. Prameň Bystrica je najstarším pitným žriedlom v sliačskych kúpeľoch. Keď prominentný pár poctil svojou návštevou vtedajšie „*Sliatscher Bades*“, neďaleko uvedeného prameňa už existovalo aj ďalšie žriedlo, ktoré bolo pri tejto príležitosti nazvané palatínovým menom Jozef (dnes prameň Štefánik, v minulosti označovaný i Štefánka).¹⁰

Zmienku o opustených kúpeľoch a opis používaných kúpeľov (obloženie doskami, zastrešenie a zariadenie „*všetkou pohodlnostou*“) uviedol aj profesor Heinrich Johann Nepomuk von Crantz v roku 1777, pričom údaje prevzal od Dávida Wipachera – CRANTZ, Heinrich Johann von: *Gesundbrunnen der Oesterreichischen Monarchie*. Wien : vydavateľ neuvedený, 1777, s. 157. Porovnaj ŠÍPOŠ, *Pri prameňoch zdravia* (cit. v pozn. 3), s. 110 – 111.

⁷ Iní autori udávajú rok 1812 – pozri aj LAUNER, D.: História kúpeľov Sliač. In KOL. AUTOROV, *Československé štátne kúpele Sliač* (cit. v pozn. 2), s. 8. Ďalej napríklad GAJDOŠ, Milan: Sliač. In GAJDOŠ, *Obrázky z minulosti Sliača* (cit. v pozn. 2), s. 11 (text bol publikovaný už vo *Vlastivednom časopise* v roku 1970). Tiež KOSTELNÍK, Martin: *Kúpele na starých pohľadniciach*. 1. vyd. Bratislava – Piešťany : DAJAMA – Balneologické múzeum v Piešťanoch, 2013, s. 54, 55 a 58.

Informácia o výstavbe uskutočnenej roku 1812 bola publikovaná už v diele [autor neuvedený]:

Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. : Ungarn (V. Band). : (2. Abtheilung). Wien : Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1900, s. 23.

Denis Haberland spomína oba roky (1812 a 1819): HABERLAND, Kúpele Sliač (cit. v pozn. 3), s. 156. Porovnaj *tamže*, s. 165.

V literatúre sa nachádza aj tvrdenie, že objekt bol postavený „po roku 1819“ – LUKÁČOVÁ, Elena – POHANIČOVÁ, Jana: *Rozmanité 19. storočie : Architektúra na Slovensku od Hefeľeho po Jurkoviča*. 1. vyd. Bratislava : Perfekt, a. s., 2008, s. 41.

Datovanie 1819 však potvrdzuje publikácia vydaná už v roku 1821 – CSAPLOVICS, Johann von: 24. Das Ribärer-Bad im Zohler Comit. : Zur Seite 30. In CSAPLOVICS, Johann von (ed.): *Topographisch-statistisches Archiv des Königreichs Ungern. : Erster Band*. Wien : Anton Doll, 1821, s. 182. Tiež ZIPSER, *Der Badegast zu Sliatsch in Nieder-Ungarn* (cit. v pozn. 2), s. 66.

⁸ Niektorí autori uvádzajú, že to bolo v roku 1818 – pozri LAUNER, História kúpeľov Sliač (cit. v pozn. 7), s. 8. Ďalej GAJDOŠ, Sliač (cit. v pozn. 7), s. 11 (text bol publikovaný už vo *Vlastivednom časopise* v roku 1970). Tiež KOSTELNÍK, *Kúpele na starých pohľadniciach* (cit. v pozn. 7), s. 58.

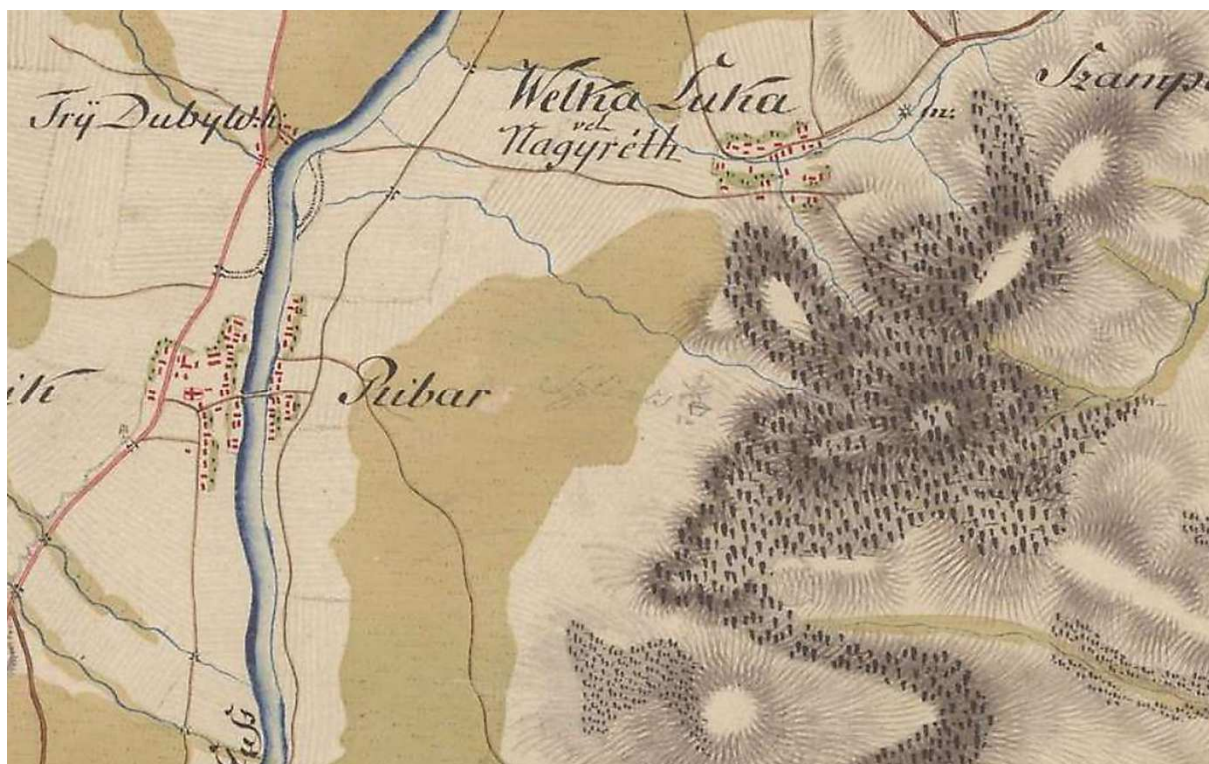
Našli sme aj tvrdenie, že objekt bol postavený „po roku 1819“: LUKÁČOVÁ – POHANIČOVÁ, *Rozmanité 19. storočie* (cit. v pozn. 7), s. 41.

Inde Milan Gajdoš uvádza rok 1820 – pozri GAJDOŠ A KOL., *Sliač* (cit. v pozn. 3), nepaginované. Totožný rok spomína aj HABERLAND, Kúpele Sliač (cit. v pozn. 3), s. 156.

V literatúre sa nachádza i zmienka o tom, že okrem bazénov boli v kúpeľnej budove „*dva vaňové kúpele, plynový, parný a sprchový kúpeľ a pitný prameň*“ – pozri ŠÍPOŠ, *Pri prameňoch zdravia* (cit. v pozn. 3), s. 111.

⁹ Niektorí autori chybné uvádzajú, že niekdajší prameň Dorota má dnes názov Štefánik – pozri napríklad KOSTELNÍK, *Kúpele na starých pohľadniciach* (cit. v pozn. 7), s. 54. Na s. 58 sú však zverejnené správne historické i súčasné názvy prameňov.

¹⁰ JIROUT, *Sliač kúpele* (cit. v pozn. 2), s. 4 – 7, 30 – 31, 32.

Obce Hájniky, Rybáre („Ribar“) a okolie na mape 1. vojenského mapovania (80. r. 18. stor.).

Poloha kúpeľov („Szliacs“) bola do mapy zakreslená pravdepodobne neskôr.

Zdroj: Arcanum → Maps → Maps of Europe → *Europe in the XVIII. century* [online]. [prevzaté 1. 11. 2021].

Dostupné z: <<https://maps.arcanum.com/en/browse/composite/>>. Reprodukcia: Patrik Baxa.

Súpis pamiatok na Slovensku uvádza, že v roku 1803 „prebrala kúpele Banská komora.“¹¹ Podľa Martina Kostelníka nechala Kráľovská uhorská dvorská komora, vlastník kúpeľov, roku 1805 preskúmať a upraviť pramene.¹²

Údaje o stavebných aktivitách na začiatku 19. storočia, ktoré spomína dostupná literatúra, nepriamo potvrdzuje dokument uschovaný v Slovenskom národnom archíve, pracovisko Slovenský banský archív v Banskej Štiavnici (fond Banská komora v Banskej Bystrici), svedčiaci o tom, že v roku 1819 panstvo Zvolen objednalo pece pre sliacke kúpele¹³ a roku 1820 pece odliali v železiarni v Hronci.¹⁴

Podľa opisu Jána Čaploviča, uverejneného o rok neskôr (1821), vytekal z troch bazénov, umiestnených v kúpeľnom dome, potôčik, ktorý napájal vodnú plochu blízkeho rybníka. Ten musel byť pravidelne (raz za rok, resp. raz za dva roky) čistený od sedimentov spôsobujúcich napríklad „skamenenie“ rastlín nachádzajúcich sa na jeho brehoch. Voda vytekajúca z rybníka poháňala mlyn, ktorý však nebol vždy v chode. Jeho koleso tiež pokrývali usadeniny. Čo sa týka troch pitných prameňov kyseliek, jeden bol obrúbený starým kmeňom stromu (priemer

¹¹ GÜNTHEROVÁ A KOL., *Súpis pamiatok na Slovensku : Zväzok tretí R – Ž* (cit. v pozn. 6), s. 120.

¹² KOSTELNÍK, *Kúpele na starých pohľadniciach* (cit. v pozn. 7), s. 58.

¹³ Pozri príslušný inventár – BUZALKA, Štefan: *Štátny ústredný banský archív v Banskej Štiavnici : Banská komora Banská Bystrica 1535 – 1851 : Inventár*. Banská Štiavnica : [Štátny ústredný banský archív v Banskej Štiavnici], 1979, s. 372 (inventárne číslo – ďalej len inv. č. – 687).

¹⁴ *Tamže*, s. 377 (inv. č. 688).

obruba päť krokov, veľká hĺbka) a druhý sa nazýval usmrcujúci, keďže pri ňom boli často nachádzané mŕtve vtáky, psy či jahňatá a kvôli výparom tu zomreli aj viacerí ľudia; vedľa neho existovalo ešte iné malé žriedlo, pričom vyvierajúca voda sa v blízkosti prameňa strácala do zeme a znovu vytekala až nižšie v údolí. Neďaleko sa nachádzal malý kopec, celý utvorený zo „železitého okra“, v strede s priehlbinou, kde bol kedysi zrejme prameň. Tretie žriedlo malo veľmi ťažký prístup. Pramene kyseliek vytvárali poníže v údolí močiar, z ktorého bujne vyrastalo „najnádhernjšie jelšové krovie“, pričom aj tu už výpary zapríčinili viacero nešťastí. Čaplovič v kroví našiel „len trochu kyslastú“ prameniacu vodu.¹⁵

Monografia o sliačskych kúpeľoch z 1. polovice 19. storočia (*Der Badegast zu Sliatsch in Nieder-Ungarn. : Ein topographisch-medizinischer Wegweiser für Fremde. – „Kúpeľný hosť v Sliachi v Dolnom Uhorsku : Topograficko-medicínsky smerovník pre cudzinca“*) uvádza, že roku 1825 boli plochy štyroch bazénov – tzv. Panský kúpeľ, Meštiansky, Sedliacký a Studený kúpeľ – doplnené (novými) debneniami.¹⁶

Christian Andreas Zipser, autor tejto publikácie z roku 1828, v úvode vyjadril svoju túžbu po okrášlení kúpeľov, a síce nielen po realizácii pohodlných obydľí, ale aj novej aleje od kúpeľov k prameňom kyseliek.¹⁷ V tom čase sa okolo oboch pitných žriedel nachádzala pastvina olemovaná kopcami pokrytými kríkmi. Prameň Jozef mal drevené zábradlie a využívali ho viac obyvatelia Rybár ako kúpeľní hostia. Dorotín prameň „zdobila pôvabná obruba“. ¹⁸ Vo vzdialenosti „niekoľko krokov“ od tohto žriedla bola slatina s jelšovými húštinami, resp. húštinový les premiešaný bukmi, ako aj slivková záhrada s malými kvetinovými záhonmi a odpočívadlami.¹⁹ Ďalej Zipser uvádza, že „pred kúpeľným domom“ existoval rybník, do ktorého sa prostredníctvom kanálu vypúšťala voda z „Panského kúpeľa“, keď sa tento bazén čistil (denne medzi deviatou a desiatou hodinou večer).²⁰ Vtedy niektorí pacienti v prázdnom bazéne vystavovali svoje telá liečivým účinkom žriedlového plynu, ale ešte tu neboli osobitné zariadenia na vykonávanie tzv. plynových kúpeľov.²¹

Okrem toho Christian Andreas Zipser spomenul, že poschodová „obytná budova“ z roku 1819 (dnešný hotel Bratislava) mala na prízemí deväť izieb, dve kuchyne a dve komory; na poschodí osem pohodlných izieb, sálu, dve kuchyne a dve komory. Ďalších šesť izieb sa nachádzalo v samotnom kúpeľnom dome: síce boli úzke a situované hlboko, ale pacient musel pri ceste od bazénov prekonať len tri schody a hneď prišiel do svojej izby. Kapacita tohto ubytovania niekedy nestačila veľkému náporu hostí, ktorí si však mohli zabezpečiť nocľah aj u obyvateľov dediny Hájniky (murované domy s „obmedzenou pohodlnosťou“, ale niekoľkými výhodami). Napokon, v prípade núdze hosť mohol dostať ubytovanie v izbe

¹⁵ CSAPLOVICS, 24. Das Ribärer-Bad im Zohler Comit. (cit. v pozn. 7), s. 184 – 185.

¹⁶ ZIPSER, *Der Badegast zu Sliatsch in Nieder-Ungarn* (cit. v pozn. 2), s. 24.

V doštenom dne „Panského kúpeľa“, oproti ktorého boli umiestnené vstupné dvere, sa nachádzalo (kvôli prírodu vody) sedemdesiatdva okrúhlych otvorov s priemerom 1,5 cóna (takmer 4 cm) – *tamže*, s. 44.

Debnenia tu boli už v roku 1821 – pozri CSAPLOVICS, 24. Das Ribärer-Bad im Zohler Comit. (cit. v pozn. 7), s. 183.

¹⁷ ZIPSER, *Der Badegast zu Sliatsch in Nieder-Ungarn* (cit. v pozn. 2), s. 4.

¹⁸ *Tamže*, s. 31, 32.

¹⁹ *Tamže*, s. 42, 73. Pozri aj s. 43.

²⁰ *Tamže*, s. 43 – 44. Porovnaj s. 48.

²¹ Pozri *tamže*, kapitola „V. Die Sliatscher Dunst- oder Gasbäder.“ (s. 42 – 49). Porovnaj s. 61.

nájomcu kúpeľov alebo v niekoľkých „barakoch“, ale tie boli postavené len z dreva. Každý hosť si posteľnú výbavu zabezpečoval sám, pretože nájomca žiadnu nedodával; vozy sa mohli umiestniť do novej veľkej poschodovej remízy (vozovne), pri ktorej rástli vysoké lipy, prípadne v obci Hájniky. Spomedzi utilitárnych objektov Zipser spomína ľadovňu.²²

Čo sa týka prípadných fragmentov z vtedajších krajinárskych úprav, podľa Gejzu Steinhübelu si areál sliačskych kúpeľov dodnes čiastočne zachoval „starú zeleň zo začiatku 19. storočia“, pričom „najstaršie zásahy“ sa realizovali „v súvislosti s vybudovaním prvej kúpeľnej budovy roku 1812“ [!].²³

1830 – 1870

O ďalšom vývoji sliačskych kúpeľov svedčí napríklad dokument uschovaný v Slovenskom národnom archíve, pracovisko Slovenský banský archív v Banskej Štiavnici (fond Banská komora v Banskej Bystrici), ktorý dokladá, že banskoštiavnický Hlavný komorskogrófsky úrad dal kúpele Sliač a Sklené Teplice v roku 1829 do prenájmu.²⁴

Literatúra uvádza, že roku 1830 sa sliačske pramene stali majetkom uhorského štátu, pričom kúpele spravovalo Cisársko-kráľovské riaditeľstvo baní, lesov a tovaru (*K. k. Berg-, Forst- und Güter-Direktion*)²⁵ v Banskej Štiavnici (dostupné publikácie však spomínajú Banský úrad v Banskej Bystrici, resp. Banskej Štiavnici). O štyri roky neskôr (1834) boli kúpele obohatené novým prameňom minerálnej vody na pitie i kúpanie, ktorý po svojom objaviteľovi dostal meno Lenkey (Acacius Lenkey); pri tomto prameni stáli dva drevené pavilóny určené na sedacie kúpele, ktorých zvyšky boli asanované až v 20. storočí (po prevzatí správy kúpeľov Československou republikou). Štát kúpele v roku 1859²⁶ predal vyššiemu dôstojníkovi Ľudovítovi Kétsovi (v súdobých písomnostiach titulovaný ako policajný úradník), vrchný dozor však vykonávalo²⁷ Cisársko-kráľovské riaditeľstvo baní, lesov a tovaru (*K. k. Berg-,*

²² V izbe, slúžiacej na ubytovanie hostí, sa nachádzala len posteľ, jeden alebo dva obyčajné stoly a pár stoličiek. Ďalšie vybavenie si hosť musel vždy priniesť so sebou „alebo obstaráť prostredníctvom známych vo Zvolene alebo Banskej Štiavnici.“ ZIPSER, *Der Badegast zu Sliatsch in Nieder-Ungarn* (cit. v pozn. 2), s. 66 – 68, 69. „Nádherne sály, divadlo, kaviarne, hudobné akadémie, bály, reštaurácie“ a pod. tu vtedy ešte absentovali – pozri Zipserovo konštatovanie *tamže*, s. 71.

²³ STEINHÜBEL, *Slovenské parky a záhrady* (cit. v pozn. 4), s. 122, 124.

²⁴ Pozri príslušný inventár – BUZALKA, *Štátny ústredný banský archív v Banskej Štiavnici : Banská komora Banská Bystrica 1535 – 1851* (cit. v pozn. 13), s. 428 (inv. č. 697).

²⁵ V rámci Cisársko-kráľovského banského erárneho panstva Zvolen (*K. k. Montan-Aerarial-Herrschaft Altsohl*).

²⁶ Josef Jirout, autor citovanej publikácie, uvádza chybný rok 1850. Množstvo archívnych materiálov súvisiacich s predajom kúpeľov, ktoré sa dodnes zachovali, však potvrdzuje rok 1859 – Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky (ďalej len MV SR), Slovenský národný archív (ďalej len SNA), Slovenský Banský archív v Banskej Štiavnici (ďalej len SBA v BŠ), fond (ďalej len f.) Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici (ďalej len HKGÚ v BŠ), škatuľa (ďalej len šk.) 6 476.

D. Launer uvádza správny rok 1859 – pozri LAUNER, *História kúpeľov Sliač* (cit. v pozn. 7), s. 8. Rovnaký údaj sa dostal aj do monografií o slovenských kúpeľoch – ŠÍPOŠ, *Pri prameňoch zdravia* (cit. v pozn. 3), s. 111. Ďalej ŠÍPOŠ – KOVAČEVIČ, *Slovenské kúpele* (1. vyd., cit. v pozn. 3), nepaginované. Porovnaj ŠÍPOŠ – KOVAČEVIČ, *Slovenské kúpele* (2. vyd., cit. v pozn. 3), s. 82. Kniha Jána Mulíka o histórii slovenských kúpeľoch však uvádza chybný rok 1850 – MULÍK, *Dejiny kúpeľov a kúpeľníctva na Slovensku* (cit. v pozn. 3), s. 68 a 87. Tiež HABERLAND, *Kúpele Sliač* (cit. v pozn. 3), s. 156 – 157.

²⁷ Údajne do roku 1863 – HABERLAND, *Kúpele Sliač* (cit. v pozn. 3), s. 156 – 157.

Forst- und Güter-Direktion)²⁸ v Banskej Štiavnici. Vedúcou osobnosťou úradu bol Josef, rytier von Russegger, ktorý mal zároveň funkciu riaditeľa sliačskych kúpeľov. Russegger podnietil veľký rozkvet celého areálu; vypracoval príslušný plán rozvoja²⁹ a postupne ho uskutočňoval. Vykonával scelenie pozemkov obklopujúcich kúpele a okolo každého prameňa vytvoril ochranné územie. Russegger sa snažil o vybudovanie adekvátneho kúpeľného parku,³⁰ „vytvoril široké promenádne cesty, vzorné stromoradie, ktoré je dodnes ozdobou Sliača, postavil hotel »Krásna Pešť« a znovuzriadil kúpeľnú budovu.“ Okrem hotela Pesth/Pest (neskôr Praha, dnes Detva), postaveného približne v polovici 19. storočia,³¹ tu v tom čase stál ešte hotel Ofen/Buda (dnes Bratislava) a súkromné vily Thökölyčka/Tekelička (resp. Amáliin dvor) a Szerényička (dom Szerényiovcov, neskôr Üdvözlégy, potom Na zdar či Anna). V neskoršej vile Bellevue býval záhradník, kočiš a bola tam práčovňa. Objekt tzv. sedliackeho či ľudového kúpeľa stál na ploche medzi touto vilou a hotelom Ofen/Buda; neskôr došlo k jeho asanácii a nahradeniu drevenou budovou na priestranstve medzi záhradou vily Bellevue a neskorším hotelom Hungaria (dnes Slovensko). Ešte v roku 1855 vznikla – na mieste staršieho domčeka, kde sa hrávali karty – Kaplnka sv. Hildegardy (jej stavbu podporili bohatí hostia kúpeľov).³² Literatúra uvádza, že kaplnku dala postaviť rakúska arcivojvodkyňa

²⁸ Podľa *Súpisu pamiatok na Slovensku* „župa nad nimi [kúpeľmi] vykonávala len zdravotno-policajný dozor.“ Pozri GÜNTHEROVÁ A KOL., *Súpis pamiatok na Slovensku : Zväzok tretí R – Ž* (cit. v pozn. 6), s. 120 – 121.

²⁹ Erika Wegner uvádza, že rozvoj areálu kúpeľov sa mal uskutočniť pomocou dlhopisov: WEGNER, *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač* (cit. v pozn. 6), s. 92. Porovnaj WEGNER, *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač* (cit. v pozn. 6), nepaginované.

³⁰ V tejto súvislosti literatúra často chybne spomína rok 1860 ako datovanie založenia parku – pozri napríklad LAUNER, *História kúpeľov Sliač* (cit. v pozn. 7), s. 8. Výsledky nášho archívneho výskumu však dokazujú existenciu kúpeľného parku už pred rokom 1860.

V literatúre nachádzame aj tvrdenie, že sliačske parky „sa už budujú od polovice 19. storočia“: GAJDOŠ A KOL., *Sliač* (cit. v pozn. 3), nepaginované. Denis Haberland napísal: „Russegerovou zásluhou založili kúpeľný park“ – HABERLAND, *Kúpele Sliač* (cit. v pozn. 3), s. 157.

Martin Kostelník tvrdí, že „park založili po roku 1812“: KOSTELNÍK, *Kúpele na starých pohľadniciach* (cit. v pozn. 7), s. 59.

³¹ Viacerí autori uvádzajú chybný rok 1863 – pozri LAUNER, *História kúpeľov Sliač* (cit. v pozn. 7), s. 8. GAJDOŠ, *Sliač* (cit. v pozn. 7), s. 13 (text bol publikovaný už vo *Vlastivednom časopise* v roku 1970). Tiež GAJDOŠ A KOL., *Sliač* (cit. v pozn. 3), nepaginované. Rovnako KOSTELNÍK, *Kúpele na starých pohľadniciach* (cit. v pozn. 7), s. 56 a HABERLAND, *Kúpele Sliač* (cit. v pozn. 3), s. 165. Tiež WEGNER, *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač* (cit. v pozn. 6), s. 93. Porovnaj WEGNER, *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač* (cit. v pozn. 6), nepaginované.

Podľa iného zdroja bol tento objekt postavený v roku 1845 – CHOCHOLOVÁ, Mária A KOL.: *Územný plán mesta Sliač* (Banská Bystrica, 2005; rukopis uložený na stavebnom úrade Mestského úradu Sliač a Krajskom stavebnom úrade v Banskej Bystrici), s. 68.

V *Súpise pamiatok na Slovensku* je uvedený nesprávny rok 1820 – GÜNTHEROVÁ A KOL., *Súpis pamiatok na Slovensku : Zväzok tretí R – Ž* (cit. v pozn. 6), s. 121.

Informáciu o vzniku predmetnej budovy pred rokom 1863 podporuje aj situačný plán od Jána Nepomuka Liptáka z roku 1854 (pozri nižšie), na ktorom je hotel Pesth/Pest už zakreslený. Zachovali sa i návrhy vypracované pred stavbou tejto budovy – odlišné od realizovanej podoby, ale s takmer zhodným konceptom fasád – datované rokmi 1838 a 1841. Pozri MV SR, SNA, SBA v BŠ, f. HKGÚ v BŠ, inv. č. 12 501 (tri výkresy celého objektu – pôdorysy, rezy a pohľady; autor neuvedený, 1838) a inv. č. 12 502 (jeden výkres – pôdorys a rez – pivnice a ľadovne v tejto budove, približná kópia zobrazení na jednom z výkresov s inv. č. 12 501; Ferdinand Krappe, 1841).

³² JIROUT, *Sliač kúpele* (cit. v pozn. 2), s. 8 – 9, 31, 32.

Rok 1855 uvádza aj moderná monografia o slovenských kúpeľoch (HABERLAND, *Kúpele Sliač*, cit. v pozn. 3, s. 158 a 166) a tzv. základný výskum obce v Archíve Pamiatkového úradu Slovenskej republiky (ďalej len APÚ SR), Zbierka základných výskumov, signatúra (ďalej len sign.) Z 438, fólio (ďalej len fol.) 1a. Na inom mieste tohto dokumentu však Ladislav Šášky (jún 1952) spomína empir a 1. polovicu 19. storočia – *tamže*, fol. 2a, 2b.

Hildegarda „ako symbolický prejav vďaka za zlepšenie zdravotného stavu po pobyte v kúpeľoch“; podľa našich výskumov archívnych prameňov, ktorých vyhodnotenie však nie je predmetom tohto elaborátu, uvedená informácia nie je pravdivá. Objekt bol čiastočne prestavaný (zväčšený) na konci 1. polovice 20. storočia (pozri nižšie).³³

Gabriel Decker: Josef, rytier von Russegger. Litografia, 1854.

Zdroj a reprodukcia: Wikipedia : Die freie Enzyklopädie → *Joseph Russegger* [online]. [prevzaté 11. 11. 2021].

Dostupné z: <https://de.wikipedia.org/wiki/Joseph_Russegger>.

Neznámy projektant kaplnky jej polohu zaiste nezvolil náhodne, ale vychádzal zo starej tradície stavať sakrálné objekty pri prameňoch alebo iných zdrojoch vody. Svätá Hildegarda z Bingenu, ktorej je objekt zasvätený, bola nemecká benediktínska rehoľníčka, mystička, prírodovedkyňa, lekárka či liečiteľka, spisovateľka, autorka básní a textov gregoriánskeho

Podľa *Súpisu pamiatok na Slovensku* bola kaplnka postavená v 1. tretine 19. storočia, pričom roku 1855 ju len obnovili: GÜNTHEROVÁ A KOL., *Súpis pamiatok na Slovensku : Zväzok tretí R – Ž* (cit. v pozn. 6), s. 121. Rovnaké informácie uvádza aj Milan Gajdoš – pozri GAJDOŠ, *Sliač* (cit. v pozn. 7), s. 11 (text bol publikovaný už vo *Vlastivednom časopise* v roku 1970). Ten istý autor však spomína i stavbu kaplnky v roku 1855 – GAJDOŠ, Milan: Andrej Hlinka na Sliači. In GAJDOŠ, *Obrázky z minulosti Sliača* (cit. v pozn. 2), s. 108 (text bol publikovaný už v periodiku *Slovenský denník* roku 1993). V inej publikácii ju Gajdoš datuje do polovice 19. storočia – GAJDOŠ A KOL., *Sliač* (cit. v pozn. 3), nepaginované. Rovnako KOSTELNÍK, *Kúpele na starých pohľadniciach* (cit. v pozn. 7), s. 59.

Dostupná literatúra uvádza aj informáciu o výstavbe kaplnky v roku 1820 – KUHN, Ivan A KOL.: *Klasicistická architektúra na Slovensku : Príspevok k jej dejinám*. 1. vyd. Bratislava : Tvar, výtvarné nakladateľstvo, 1955, s. 125. Edícia Umenie a spoločnosť. Tiež LUKÁČOVÁ – POHANIČOVÁ, *Rozmanité 19. storočie* (cit. v pozn. 7), s. 41. Porovnaj POHANIČOVÁ, Jana: *Výnimočné stavby dlhého storočia : Od klasicizmu k moderne v architektúre na Slovensku*. 1. vyd. TRIO Publishing, s. r. o., 2011, s. 32.

Na základe výskumu autentických dokumentov z polovice 19. storočia, ktorých vyhodnotenie však nie je predmetom tohto elaborátu, sme dospeli k jednoznačnému záveru, že kaplnka bola postavená v roku 1855.

K životu a dielu Russeggera pozri a porovnaj GAJDOŠ, Milan: Rytier Russegger. In GAJDOŠ, *Obrázky z minulosti Sliača* (cit. v pozn. 2), s. 34 – 35 (text bol publikovaný už v časopise *Slovenské kúpele* v roku 1975).

³³ GAJDOŠ, Milan: Opátka Hildegarda z Bingenu a Sliač : Láska utešiteľka nevládných. In GAJDOŠ, *Obrázky z minulosti Sliača* (cit. v pozn. 2), s. 118 – 119 (text bol publikovaný už v časopise *Historická revue* v roku 1999). Porovnaj aj GAJDOŠ A KOL., *Sliač* (cit. v pozn. 3), nepaginované.

Hildegardino donátorstvo spomenuli aj LUKÁČOVÁ – POHANIČOVÁ, *Rozmanité 19. storočie* (cit. v pozn. 7), s. 41. Porovnaj POHANIČOVÁ, *Výnimočné stavby dlhého storočia* (cit. v pozn. 32), s. 32. Tiež HABERLAND, *Kúpele Sliač* (cit. v pozn. 3), s. 166.

Informácia o arcivojvodkyni Hildegarde ako stavebníčke kaplnky bola zrejme prvýkrát publikovaná v diele [autor neuvedený], *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*. (cit. v pozn. 7), s. 23.

chorálu. Literatúra uvádza, že predmetný výskyt patrocínia sv. Hildegardy je jediný na území Slovenska.³⁴

Z predmetného obdobia sa zachovalo niekoľko plánov, pričom na základe ich analýzy môžeme exaktne opísať postupné premeny areálu sliačskych kúpeľov.

Ján Paulik: situačný plán kúpeľov Sliač z roku 1836 (výrez).

Zdroj a reprodukcia: Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Slovenský národný archív, Slovenský bankský archív v Banskej Štiavnici, fond Hlavný komorskogrofský úrad v Banskej Štiavnici, inventárne číslo 12 938.

Situačný plán s vysvetľujúcou legendou od Jána Paulika z roku 1836, ktorý je uschovaný v Slovenskom národnom archíve, pracovisko Slovenský bankský archív v Banskej Štiavnici

³⁴ HUDÁK, Ján: *Patrocínia na Slovensku*. Bratislava : Umenovedný ústav Slovenskej akadémie vied, 1984, s. 47, 50, 123.

(fond Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici), relatívne detailne zobrazuje podobu areálu ešte pred veľkým rozvojom, čo sa uskutočnil o niekoľko rokov neskôr.³⁵

V tom čase stálo v centre kúpeľov – okrem samotného kúpeľného domu – len niekoľko stavieb: hotel Ofen/Buda (dnes Bratislava), objekt kaviarne („*Caffeehaus*“), v ktorom sa zrejme nachádzal aj byt lekára, a zopár ďalších budov (zrejme polodrevených, resp. drevených, keďže sú zakreslené prevažne žltou farbou, ktorou sa znázorňovali objekty postavené z horľavých materiálov) – výčap, vozovňa a stajne. Smerom na východ ležala zástavba piatich komposesorátnych objektov („*Composses[s]orats Gebäude*“) a v areáli sa nachádzali aj dva ďalšie objekty: drevený dom (tzv. Sedliacky kúpeľ) stojaci západne od hotela Ofen/Buda a obytný dom, ktorý bol lokalizovaný ešte ďalej smerom na západ. V mieste neskoršej Kaplnky sv. Hildegardy zatiaľ nie je zakreslený žiadny objekt.

Prístup do areálu zabezpečovala najmä komunikácia smerujúca z obce Rybáre východným smerom, pričom neďaleko kúpeľov sa stočila najprv juhovýchodne, neskôr opäť východne (pri pitných prameňoch) a napokon v ostrej zákrute severne, aby návštevníkov priviedla priamo k hotelu Ofen/Buda (dnes Bratislava) a kúpeľnému domu. Táto cesta bola lemovaná súvislou alejou.

Čo sa týka architektonicko-krajinárskych úprav jednotlivých plôch, okolo kúpeľného domu a sčasti aj okolo hotela Ofen/Buda sa nachádzali trávnaté porasty doplnené stromami, označené však pojmom „*Promenade*“. „Nádvorie“, vytvorené medzi jednotlivými objektmi centra kúpeľov, na južnej strane hraničilo s veľkým „*panským poľom*“ („*Dominical Acker*“), ktoré zo západnej strany lemovala aleja prístupovej komunikácie a z východnej i južnej strany obrubovala cestička, stromy a vodný tok.

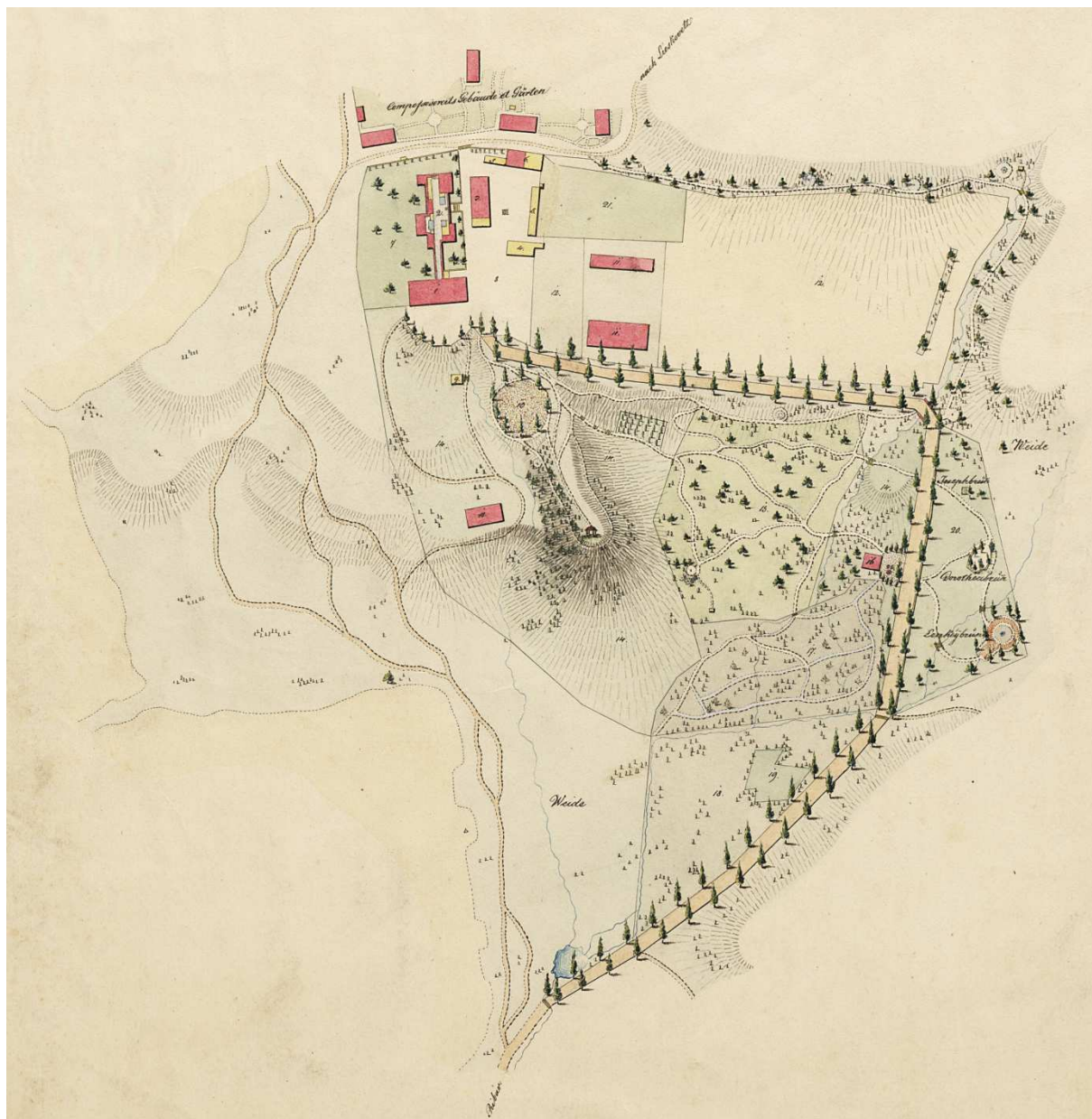
Komposesorátne objekty obklopovala jednoduchá parková úprava („*Garten*“) – sieť cestičiek delila územie na trávnaté plochy; medzi nimi boli dva centrálné kompozičné útvary vytvorené z kruhových trávnatých plôšok.

Smerom na severozápad, západ a juhozápad od centra kúpeľov sa nachádzali pasienky, v ústrednej časti – z južnej a východnej strany obklopenej hlavnou prístupovou komunikáciou – plynulo prechádzajúce do úpravy prírodno-krajinárskeho parku so spleťou cestičiek a viacerými akcentmi. Jedným z nich bol rybník ležiaci juhozápadne od hotela Ofen/Buda (dnes Bratislava), olemovaný stromami; od rybníka vychádzala cestička juhozápadným smerom, ktorá končila pri ďalšom akcente – altánku. Ešte ďalej na juhozápad sa nachádzali „*panské ovocné záhrady*“ („*Dominical Obstgarten*“), ktorých cestičky mali dva výrazné kompozičné prvky – kruhové plochy, ktoré možno dopĺňala okrasná výsadba. O využití tejto časti areálu svedčalo aj dobové toponymum „*Do Szadu*“. Ovocné záhrady susedili (na západnej a sčasti aj na južnej strane) s výsadbou osem- až dvanásťročných jelší; pri

³⁵ MV SR, SNA, SBA, f. HKGÚ v BŠ, inv. č. 12 938 („*Geometrische Darstellung des Szliatser-Baades nebst Umgebung in der Gemeinde Ribar, zur altsohler k: Berg Ca[mer]al Herrschaft gehörig.*“).

Tým istým inventárnym číslom je označený aj veľmi podobný plán od Karola Ringlera z roku 1844 (pozri nižšie). V príslušnom inventári (VOZÁR, Jozef: *Hlavný komornogrófsky úrad v Banskej Štiavnici : V. : Plány : Koniec 17. stor. – 1918 : Inventár*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1969, s. 501, inv. č. 12 938. Edícia Inventáre a katalógy Ústredného banského archívu v Banskej Štiavnici) chýba zmienka o roku vzniku tohto plánu (1836) a nachádza sa tu aj chyba v krstnom mene autora výkresu (namiesto Ján je uvedené meno Karol).

západnom okraju areálu sa nachádzal ďalší rybník. Pitné pramene kyseliek boli prístupné niekoľkými cestičkami a obklopené pasienkami. Osobitnú krajinársku úpravu mali len žriedla Dorota (dnes Bystrica) a Lenkey: prameň Dorota „obrubovalo“ kruhové stromoradie, Lenkey sa nachádzal v pozoruhodnom priestore grotty lemovanej ďalším stromoradiím. V celom areáli tieklo niekoľko vodných tokov, ktoré boli preklenuté viacerými mostíkmi.

Karol Ringler: situačný plán kúpeľov Sliač z roku 1844 (výrez).

Zdroj a reprodukcia: Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Slovenský národný archív, Slovenský banký archív v Banskej Štiavnici, fond Hlavný komorskogrofský úrad v Banskej Štiavnici, inventárne číslo 12 938.

Podobu sliačskych kúpeľov o osem rokov neskôr zachytáva situačný plán od „*absolvovaného lesného praktikanta*“ Karola Ringlera z roku 1844, ktorý je uschovaný v Slovenskom národnom archíve, pracovisko Slovenský banký archív v Banskej Štiavnici (fond Hlavný

komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici).³⁶ Výkres, doplnený vysvetľujúcou legendou, vznikol na základe Paulikovho plánu z roku 1836 a zobrazuje vzhľad celého areálu už s náznakmi začínajúceho väčšieho rozvoja.

Pri porovnaní so stavom pred ôsmich rokov (1836) je zrejmé, že tu pribudli tri budovy. Dve v paralelnom radení, umiestnené južne od hotela Ofen/Buda a obklopené „panským poľom“, patrili rodine Szerényiovcov, pričom jedna z nich sa potom nazývala vila Üdvözlégy (neskôr Na zdar či Anna). Okrem toho bol na mieste, kde neskôr bude stáť Kaplnka sv. Hildegardy, zriadený objekt slúžiaci ako panská fajčiareň („*Herrn Rauchzim[m]er*“).

Určité zmeny nastali aj v architektonicko-krajinárskej úprave jednotlivých plôch areálu kúpeľov. Severovýchodný roh niekdajšieho „panského poľa“ (bezprostredne susediaci so zástavbou) sa premenil na „nájomcovu záhradu“ („*Pächters Garten*“), rybník, nachádzajúci sa juhozápadne od hotela Ofen/Buda, bol vysušený („*Genester Teich*“), pribudlo viacero cestičiek (najmä v jelšovom poraste západne od objektu slúžiaceho ako fajčiareň) a zmenilo sa aj niekoľko ďalších detailov – napríklad južne od vysušeného rybníka bola založená pravdepodobne lesná škôlka, vo východnej časti jelšového porastu vznikla čistinka („*Blösze*“) a pod.

Časť obce Rybáre („*Ribár*“) a kúpele Sliač na mape 2. vojenského mapovania (40. roky 19. stor.).

Zdroj: Arcanum → Maps → Maps of Europe → *Europe in the XIX. century* [online]. [prevzaté 1. 11. 2021].
Dostupné z: <<https://maps.arcanum.com/en/browse/composite/>>. Reprodukcia: Patrik Baxa.

³⁶ MV SR, SNA, SBA, f. HKGÚ v BŠ, inv. č. 12 938 („*Geometrische Darstellung des Szliatser-Baades nebst Umgebung in der Gemeinde Ribár zur altsohler K: Berg Ca[mer]al Herrschaft gehörig!*“). Tým istým inventárnym číslom je označený aj veľmi podobný plán od Jána Paulika z roku 1836 (pozri vyššie). V príslušnom inventári (VOZÁR, *Hlavný komornogrófsky úrad v Banskej Štiavnici : V. : Plány : Koniec 17. stor. – 1918*, cit. v pozn. 35, s. 501, inv. č. 12 938) sa nachádza chyba v krstnom mene autora výkresu (namiesto Karol je tu uvedené meno Ján).

Slovenský národný archív, pracovisko Slovenský banský archív v Banskej Štiavnici (fond Banská komora v Banskej Bystrici), uchováva materiály, medzi ktorými je aj dokument s informáciou, že roku 1844 Szerényiovci stavali obytný dom v areáli kúpeľov Sliač.³⁷

Zaujímavý a relatívne podrobný slovný opis vtedajšej podoby areálu i jednotlivých objektov sa nachádza v knižke Ignáca Vilmosa Fischhofa *Szliács das Pymont Ungarns; wie es wirkt und wie es angewendet werden soll. [...] („Sliač, Pymont Uhorska; ako to pôsobí a ako sa to má používať. [...]“)* z roku 1847. Kúpele patrili čiastočne Kráľovskej uhorskej dvorskej komore, jedna časť Zvolenskému panstvu a čiastočne dvorskej radkyni von Thököly/Tekelija.³⁸ Do areálu viedla mierne stúpajúca topoľová aleja; hosť pri výstupe postupne videl jednotlivé objekty kúpeľov – pitné pramene, mlyn, dom Szerényiövcov („*Szerémi'sche Haus*“; neskôr nazývaný Üdvözlégy, potom Na zdar či Anna) a nakoniec, keď prišiel na plató kopca, hostinec, vľavo kúpeľný dom a vpravo krčmu (územie patriace Kráľovskej komore; pozri reprodukcie plánov Jána Paulíka, Karola Ringlera a Jána Nepomuka Liptáka). Cesta ležiaca medzi kúpeľným domom a hostincom spájala spomenutú prístupovú trasu s horskou cestou vedúcou za hostincom smerom do Lieskovca. Nad ňou sa nachádzalo thökölyovské/tekelijovské územie s dvomi obytnými domami pri ceste a tzv. Amáliiným dvorom („*zvyčajná letná rezidencia statkárk*“), ako aj s domčekom Zur Zufriedenheit („*K spokojnosti*“) ležiacim vyššie, „*ľúbezne medzi stromami a kríkmi*“.³⁹

Podľa Fischhofa kúpeľný dom pozostával z dvoch častí – staršej a novšej. Staršia bola murovaná s vysokou drevenou strechou, pričom vnútri mala nielen tri bazény⁴⁰ a kabíny na prezliekanie, ale i viaceré izby (ubytovanie chromých pacientov), prípadne iné priestory. Jedna strana chodby viedla k dverám do ďalšej budovy, druhá do záhrady ležiacej za týmto objektom. Novšia časť kúpeľného domu mala rízať a predstavovala poschodovú ubytovňu s pozdĺžnym trojtraktovým členením: na dvoch podlažiach sa nachádzali prostredné chodby lemované samotnými izbami (dnešný hotel Bratislava). Chodba v prízemí bola opatrená dverami, za ktorými sa dalo ďalej pokračovať buď smerom k schodom a ďalej k bazénom, alebo do inej chodby vedúcej k „*nádhernej lipe, na ktorú si radostne spomína isto každý sliačsky kúpeľný hosť*.“ Bol to „*majestátne gigantický*“ a súmerný strom; v jeho vôni a tieni hostia denne konverzovali alebo počúvali hudbu. Za kúpeľným domom sa nachádzala malá záhrada využívaná ako večerná promenáda poskytujúca nádherné výhľady do údolia a na hory. Fasádu objektu zdobili slnečné hodiny.⁴¹

³⁷ Pozri príslušný inventár – BUZALKA, *Štátny ústredný banský archív v Banskej Štiavnici : Banská komora Banská Bystrica 1535 – 1851* (cit. v pozn. 13), s. 493 (inv. č. 712).

³⁸ Túto informáciu cituje (žiaľ, nepresne) aj Denis Haberland – pozri HABERLAND, Kúpele Sliač (cit. v pozn. 3), s. 156.

³⁹ FISCHHOF, J. W.: *Szliács das Pymont Ungarns; wie es wirkt und wie es angewendet werden soll. Ein Leitfaden für practische Aerzte und alle Jene, die sich der ausgezeichneten Szliács-Heilquellen mit gutem Erfolge bedienen wollen*. Pesth : Carl Geibel, 1847, s. 7 – 8. Denis Haberland vo svojom texte chybne stotožnil objekt Zur Zufriedenheit s domom Szerényiövcov: HABERLAND, Kúpele Sliač (cit. v pozn. 3), s. 157.

⁴⁰ Používali sa však len dva – „*Panský alebo teplý*“ (najmenší) a „*Roľnícky alebo studený*“ (najväčší) – pozri FISCHHOF, *Szliács das Pymont Ungarns* (cit. v pozn. 39), s. 26 – 28, resp. aj s. 29 – 30. Porovnaj nepresné tvrdenie v monografii o slovenských kúpeľoch: HABERLAND, Kúpele Sliač (cit. v pozn. 3), s. 157.

Pri Panskom bazéne bol zvláštny prístroj pre hostí, čo mali choré oči – FISCHHOF, *Szliács das Pymont Ungarns* (cit. v pozn. 39), s. 36. Osobitné tzv. plynové kúpele sa vtedy v Sliači nerealizovali – *tamže*, s. 41 – 42.

⁴¹ FISCHHOF, *Szliács das Pymont Ungarns* (cit. v pozn. 39), s. 8 – 10.

Hostinec predstavoval prízemnú tratóriu s bytom nájomcu, komorami, kuchyňou, jedálňou a reštauráciou; nad nápisom „*Restauration*“ sa nachádzali mechanické bicie hodiny. Za hostincom boli maštale, vozovne (remízy) a malá zeleninová záhrada.⁴²

Zvyšujúci sa počet hostí podnietil Kráľovskú komoru, aby dala vybudovať hotel na mieste oproti kúpeľnému domu; „*už v minulom roku*“ (zrejme 1846) boli dovezené potrebné materiály. Budovala mala mať tridsať izieb a jednu sálu určenú na stravovanie, tancovanie a konverzovanie.⁴³ Plánovaná výstavba tohto objektu sa neskôr naozaj uskutočnila – ide o dnešný hotel Detva.

Voda odtekajúca z bazénov situovaných v kúpeľnom dome bola pomocou dreveného žľabu privádzaná do vaní, ktoré sa nachádzali v poniže stojacom drevenom domčeku, kde si roľníci z okolia každoročne na jar nechávali púšťať žilou – tento „*hlboko zakorenený škodlivý zvyk*“ mal poskytovať ochranu pred zápalom a horúčkou, resp. týfusom („*hitzige Fieber*“).

Podľa Fischhofa sa dom Szerényiövcov („*Szerémi'sche Gebäude*“; neskôr nazývaný Üdvözlégy, potom Na zdar či Anna) nachádzal uprostred údolnej lúky, mal viaceré izby pre hostí a poskytoval „*najnádhernejší výhľad*“.⁴⁴

K pitným prameňom sa dalo dostať nielen prostredníctvom hlavnej prístupovej trasy, ale aj tienistým chodníkom „*preklenutým*“ krovinami, ktorý sa pri tzv. Amáliinom dvore spájal s horskou cestou smerujúcou do Lieskovca (pozri spomenuté reprodukcie plánov). Tento „*pekný chodník*“ mal viaceré odpočívadlá a návštevníci ho veľmi obľubovali. Prameň Dorota (dnes Bystrica) bol v tom čase najnavštevovanejší, pekne upravený, obklopený železnou mrežou a zatienený stromami. Vyústenie žriedla Adam malo obrubu z červeného mramoru, ale ešte bez ochrannej mreže. Pri ňom – na mieste dnešnej Kaplnky sv. Hildegardy – stál „*pekný letný domček*“ so zelenými lavicami, kde sa konverzovalo v dopoludňajších hodinách. Prameňom Jozef (dnes Štefánik; voda z neho sa pila aj po zmiešaní s vínom⁴⁵) a Lenkey (odporúčaný i na výplachy úst pri liečení chorôb d'asien a na vonkajšie použitie pri atonických vredoch⁴⁶) vraj ešte nebola venovaná patričná pozornosť z hľadiska okrášlenia.⁴⁷

Hlavná prístupová trasa do kúpeľov sa spájala aj s cestou smerujúcou nahor ku gloriете, ktorá poskytovala „*najvoľnejší výhľad*“ do všetkých strán.⁴⁸

Dva thökölyovské/tekelijovské domy mali na prízemí komfortné byty s kuchyňami a pitvormi určené pre rodiny. Nad tým sa nachádzali podkrovné izbičky – každá pre jednu alebo dve osoby. V dome Zur Zufriedenheit („*K spokojnosti*“) sa mohli ubytovať dve rodiny. Rezidencia dvorskej radkyne, pomenovaná podľa jej mena Amáliin dvor, bola poschodová budova ležiaca „*v strede peknej ružovej záhrady*“, pokrytá brečtanom a „*inými popínavými*

⁴² FISCHHOF, *Szliács das Pymont Ungarns* (cit. v pozn. 39), s. 10.

⁴³ *Tamže*.

⁴⁴ *Tamže*, s. 11. Denis Haberland však chybné stotožnil dom Szerényiövcov s objektom Zur Zufriedenheit: HABERLAND, *Kúpele Sliač* (cit. v pozn. 3), s. 157.

⁴⁵ FISCHHOF, *Szliács das Pymont Ungarns* (cit. v pozn. 39), s. 46.

⁴⁶ *Tamže*.

⁴⁷ *Tamže*, s. 11 – 12.

⁴⁸ *Tamže*, s. 12.

rastlinami“. V objekte sa nachádzala aj priestranná vyzdobená sála, ktorú statkárka prepustila k dispozícii všetkým kúpeľným hosťom. Tu prebiehali konverzácie, čítanie, hry a tance.⁴⁹

Počas rokov 1848 a 1849 sa v sliačskych kúpeľoch liečil maďarský právnik, politik a známy revolucionár Lajos Kossuth, obľubujúci chvíle odpočinku pod starou lipou medzi hotelom Ofen/Buda (dnes Bratislava) a kúpeľným domom, neskôr nazývanou Kossuthova lipa. Priamo na jej kmeni bola potom umiestnená pamätná tabuľa, ktorú však po prvej svetovej vojne a vtedajších spoločensko-politických zmenách odstránili. Druhá pamätná tabuľa pripomínajúca Kossuthove pobyty v Sliači bola osadená na fasáde hotela Pesth/Pest (Detva), kde vtedy býval. Túto tabuľu po prevrate tiež strhli, na jej rub vytesali pamätný nápis (s chybným dátumom) o pobytoch slávnej českej spisovateľky Boženy Němcovej v kúpeľoch a roku 1922 ju osadili na fasádu tak, aby text pripomínajúci Kossutha smeroval k stene.⁵⁰

V roku 1850 bol údajne postavený objekt, kde sa neskôr zriadilo stravovacie stredisko Tatras.⁵¹

Súdobú urbanistickú situáciu a plánovanú výstavbu nových objektov v polovici 19. storočia dokumentuje situačný plán z roku 1854 od Jána Nepomuka Liptáka, uložený v Slovenskom národnom archíve, pracovisko Slovenský banský archív v Banskej Štiavnici (fond Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici).⁵²

Podľa tohto plánu sa vtedy v areáli kúpeľov nachádzali erárne hotely Ofen/Buda („*altes Gebäude*“, dnes Bratislava) a Pesth/Pest („*neues Gebäude*“, dnes Detva), kúpeľný dom, „*Ludový kúpeľ*“ („*Volksbad*“), vozovňa („*Remise*“), hostinec („*Wirthshaus*“), stajne („*Stallungen*“), objekt na mieste dnešnej Kaplnky sv. Hildegardy, ktorá vtedy ešte nestála, a niekoľko nepomenovaných objektov – vedľa kúpeľnej budovy asi dom lekára, neďaleko zrejme drevená ľadovňa a pod. Samostatné bočné krídlo hotela Pesth/Pest (dnes Detva), existujúce dodnes, tu nie je zakreslené. „*Lenkeyho kúpeľ*“ pri rovnomennom pitnom prameni a niekoľko ďalších budov, spomínaných o čosi neskôr, ešte neexistovalo. Okrem uvedených erárnych budov sú v pláne vyznačené i viaceré súkromné objekty – dom ležiaci na pozemku Szerényiovcov („*Szeremischer Grund*“; stavba sa neskôr nazývala vila Ťdvözlégy, potom Na zdar či Anna), majetky rodiny Thökölyovcov/Tekelijovcov („*Tökölyscher Grund*“) a niekoľko nepomenovaných budov (jednoznačne je však rozoznateľný tzv. Amáliin dvor, podľa niektorých autorov pôvodne nazývaný ako Thökölyčkin/Tekeličkin dom).

⁴⁹ FISCHHOF, *Szliacs das Pymont Ungarns* (cit. v pozn. 39), s. 12. V kúpeľoch vtedy nebola miestnosť na hranie biliardu ani divadlo – pozri *tamže*, s. 54. Denis Haberland tvrdí, že biliard sa tu hral a vo svojom texte chybné stotožnil objekt Zur Zufriedenheit s domom Szerényiovcov: HABERLAND, *Kúpele Sliač* (cit. v pozn. 3), s. 157.

⁵⁰ JIROUT, *Sliač kúpele* (cit. v pozn. 2), s. 52, 57. LAUNER, *História kúpeľov Sliač* (cit. v pozn. 7), s. 10.

Milan Gajdoš uvádza, že pamätná tabuľa pripomínajúca pobyty Boženy Němcovej bola slávnostne odhalená 10. júla 1921 – pozri napríklad GAJDOŠ, Milan: *Pred 65 rokmi bola v Sliači milá slávnosť : Pamätná tabuľa Boženy Němcovej*. In GAJDOŠ, *Obrázky z minulosti Sliača* (cit. v pozn. 2), s. 83 – 84 (text bol publikovaný už v periodiku *Smer* v roku 1986). Porovnaj GAJDOŠ, *Sliač* (cit. v pozn. 7), s. 14 (text bol publikovaný už vo *Vlastivednom časopise* v roku 1970). Porovnaj i GAJDOŠ A KOL., *Sliač* (cit. v pozn. 3), nepaginované.

V novej monografii o slovenských kúpeľoch sa nesprávne uvádza, že tabuľa je umiestnená na fasáde hotela Bratislava: HABERLAND, *Kúpele Sliač* (cit. v pozn. 3), s. 159.

K pobytom Boženy Němcovej v Sliači a príslušným širším súvislostiam pozri najmä JIROUT, *Sliač kúpele* (cit. v pozn. 2), s. 57 – 72.

⁵¹ CHOCHOLOVÁ A KOL., *Územný plán mesta Sliač* (cit. v pozn. 31), s. 69.

⁵² Pozri MV SR, SNA, SBA, f. HKGÚ v BŠ, šk. 6 476, dokument „*Situations Plan die neu projectirten Bauanlagen in dem Badeorte Szliacs vorstellend*“.

Ján Nepomuk Lipták: situačný plán sliackych kúpeľov z roku 1854.

Zdroj: Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Slovenský národný archív, Slovenský banký archív v Banskej Štiavnici, fond Hlavný komorskogrofský úrad v Banskej Štiavnici, škatuľa 6 476, dokument „*Situations Plan die neu projectirten Bauanlagen in dem Badeorte Szliacs vorstellend.*“. Foto: Patrik Baxa.

Predmetný výkres obsahuje aj zreteľne narysované regulačné čiary plánovanej zástavby („*Neu projectirte Bauanlagen*“), ktorá sa mala realizovať severne od hotela Ofen/Buda – približne v miestach dnešného komplexu Palace. Táto plocha bola vyhradená na výstavbu troch paralelných ulíc (pozdĺžne orientovaných v smere sever – juh) a niekoľkých objektov: autor vyznačil dvanásť pozemkov tvaru štvorca s rozmermi 20 × 20 siah, t. j. cca 38 × 38 metrov, a nad najvrchnejšou ulicou – ústiaceou k objektom rodiny Thökölyovcov/Tekelijovcov – je načrtnutý ďalší (zrejme) stavebný pozemok s plošnou výmerou zodpovedajúcou piatim uvedeným štvorcovým pozemkom. Táto oblasť novej zástavby mala byť prístupná aj prostredníctvom novej komunikácie („*neu projectirter Weeg*“) trasovanej juhozápadným smerom k obci Rybáre a spájajúcej sa s hlavnou cestou do kúpeľov.

Keďže na Liptákovom pláne nie je zakreslený žiadny prvok parkovej úpravy – s výnimkou „*promenády*“ pred kúpeľným domom (na rozdiel od starších plánov sú tu znázornené cestičky), aleje pri hlavnej prístupovej ceste do kúpeľov a názvu „*Parck*“ – a autor nezobrazil ani samotné pitné pramene, domnievame sa, že výkres bol určený predovšetkým na definovanie regulačných čiar novej zástavby, bez ambícií vierohodného zobrazenia celého areálu kúpeľov.

Krásny park však zaujal Boženu Němcovou, ktorá vo svojom liste zo Sliača adresovanom dňa 11. septembra 1855 synovi Karlovi, čo sa učil za záhradníka, píše (žiaľ, list je poškodený):

„[...] Zpo [-----]
hradník, jak by ten pa [-----]
květin je tu ale krásných. [-----]
na, ty ani jsem v Praze ještě [-----]
ký keř, krásně kvetoucí – Mart [-----]
vadž má semeno formu, rýpa [-----]
ale je krásná, také jen jedno [-----]
krásný štavel. – Take Oleandr bíle kvetoucí, ale květ jako jasmin formován, a rozličných krásných fuksií, jakých ani vy neměli ste v zahradě. Lycopodium roste tu venku a je krásný, a vy to máte v skleníkách a teplým domě; dnes v noci ale tuším přece zmrzlo, neboť byl hrozný mráz. [...]“⁵³

Podľa spomienok Zuzany Jombíkovej, ktorá vtedy ako malé dievča posluhovala Boženu Němcovú, bola pred hotelom Pesth/Pest (dnes Detva) skupina agátov.⁵⁴

V súvislosti s predajom kúpeľov Ľudovítovi Kétsovi (1859) sa zachovalo množstvo archívnych materiálov; medziiným aj ocenenie finančnej hodnoty stavieb a iných prvkov nachádzajúcich sa v tomto areáli.⁵⁵

Predmetný súbor dokumentov pozostáva jednak zo slovných opisov jednotlivých položiek, jednak z grafických zobrazení, na ktorých sú zachytené pôdorysy devätnástich objektov. Podľa tohto súpisu vtedy eráru patrili hotely Ofen/Buda (dnes Bratislava) a Pesth/Pest (dnes Detva) s osobitným krídlom („*Fliegel Gebäude*“), kúpeľný dom, „*Lenkeyho kúpeľ*“, „*Ľudový kúpeľ*“, kaplnka, dom lekára, „šopa“ na požiarnu striekačku a vozovňa so záchodom, dom nižšieho služobníctva, objekt krčmy a hostinca, stajne, stajňa pre hydinu s dvorom, dve ľadovne (jedna postavená z kameňa, jedna z dreva), skleník, vodovod s bazénom, vodovod s fontánou, prameň Jozef s gloriétou, prameň Dorota, prameň Lenkey, prameň Adam, altánok („*Chiosk*“), strecha nad tehliarskou pecou, šopa (skladište) na sušenie tehál, robotnícka chalupa, skladište dosiek a drevené oplotenie (ohrada).⁵⁶

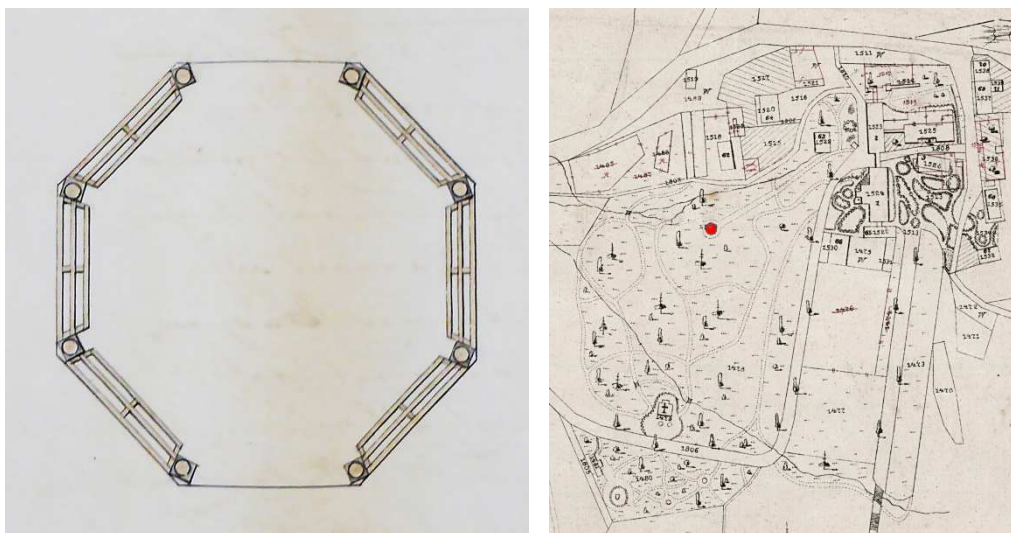
⁵³ NĚMCOVÁ, Božena: *Listy II*. 1. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1952, s. 137. Edícia Knihovna klasiků, Spisy Boženy Němcové, zväzok 13. Porovnaj JIROUT, *Sliač kúpele* (cit. v pozn. 2), s. 69 – 70.

⁵⁴ JIROUT, *Sliač kúpele* (cit. v pozn. 2), s. 71.

⁵⁵ MV SR, SNA, SBA, f. HKGÚ v BŠ, šk. 6 476.

⁵⁶ Tamže, dokumenty „N° 1 / Schätzung Des Großen Wohnhauses Pesth in Badeorte Szliats“, „N° 3. / Schätzung Des Fliegel Gebäude in Badeorte Szliats“, „N° 2. / Schätzung Des Wohngebäudes Ofen in Badeorte Szliats“, „N° 4: / Schätzung Des Bad und douschhäuses in Badeorte Szliats.“, „N° 5. / Schätzung Des Lenkey Bades in Badeorte Szliats“, „N° 6. / Schätzung Des Volks Bades in Badeorte Szliats“, „N° 7. / Schätzung Der Kapelle in Badeorte Szliats“, „N° 8. / Schätzung Des Doctors Wohnhauses in Badeorte Szliats“, „N 9. / Schätzung! Der Spritzen u Wagenschoppen und des Priwetes in Baadeorte Szliacs.“, „N° 10. / Schätzung Des Minder diener Wohnhauses in Badeorte Szliats“, „N° 11. / Schätzung Des Schank und Wirthshauses in Badeorte Szliats“, „N° 12. / Schätzung Des Stallgebäudes in Badeorte Szliats“, „N° 13. / Schätzung Des Geflügel Stallung samt den Hofen in Badeorte Szliats“, „N° 14 / Schätzung Der Eiskeller in Badeorte Szliats“, „N° 15. / Schätzung Des hölzernen Eiskellers in Badeorte Szliats.“, „N° 16. / Schätzung Des Gewächshauses in Badeorte Szliats“, „N 17. / Schätzung! Der Wasserleitung und des Wasserbassinn in Badeorte Szliacs.“, „N 18. / Schätzung Der Wasserleitung und des Springbrun in Badeorte Szliats.“, „N° 19. / Schätzung Der Iozephs Quelle sam[m]t

Z uvedeného súboru dokumentov vyplýva, že jednotlivé stavby boli zväčša prízemné (okrem jednoposchodových hotelov Ofen/Buda a Pesth/Pest, ku ktorému patrí aj osobitné jednoposchodové krídlo), niektoré len drevené, ale všetky zakryté šindľom či iným horľavým materiálom (na strechách ľadovní sa nachádzala slama, niektoré utilitárne objekty krylo doskové debnenie) okrem gloriety nad prameňom Jozef, ktorej strecha bola pokrytá plechom.

Pôdorys altánku (1858) a jeho poloha zakreslená do súdobej katastrálnej mapy (červený krúžok).

Zdroje: Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Slovenský národný archív, Slovenský banský archív v Banskej Štiavnici, fond Hlavný komorskogrofský úrad v Banskej Štiavnici, škatuľa 6 476, dokument „N° 23. / Schätzung Des Chiosk in Badeorte Szliacs“.

Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky, Ústredný archív geodézie a kartografie, Bratislava, Pôvodný katastrálny operát, signatúra Zv 80, kópia katastrálnej mapy, list č. 4, výrez.

Za vtedajšie prvky tzv. drobnej architektúry parku považujeme tieto objekty:

1. altánok („Chiosk“, kiosk), ktorý – podľa opisu – mal pôdorys tvaru osemuholníka a pozostával z ôsmich hranatých stĺpov, pričom na ich horných ukončeníach „pod výčnelkom strechy“ bolo krížové stuženie s „visiacimi hlavicami“; krokvy mali záhlavia s vyrezávanými ozdobami a strechu tvorilo debnenie z hobľovaných dosiek pokryté šindľom. V dolnej časti altánku bolo umiestnených šesť lavíc s ozdobami, (pravdepodobne) podlahu tvoril asfalt

Glorietel in Badeorte Szliacs“, „N° 20. / Schätzung Des Dorothea Quelle in Badeorte Szliacs“, „N° 21 / Schätzung Der Lenkey Quelle in Badeorte Szliacs“, „N° 22. / Schätzung Der Adams Quelle in Badeorte Szliacs“, „N° 23. / Schätzung Des Chiosk in Badeorte Szliacs“, „N 24 / Schätzung Des Ziegelofen Daches in Baadeorte Szliacs“, „N 25. / Schätzung Der Ziegel trocken Schuppe in Baadeorte Szliacs“, „N 26. / Schätzung der Arbeiterhütte in Baadeorte Szliacs.“, „N 27. / Schätzung Der Bretter Depöt in Baadeorte Szliacs.“ a „N 28. / Schätzung Der Holzhoefinfriedigung in Baade Orte Szliacs“.

Pôdorysy domu lekára (obsahoval byt lekára s izbou sluhy, ordináciu, ale aj cukrárstvo a obytnú izbu cukrára) a domu nižšieho služobníctva (účtovník, záhradník, strážca, nárad'ovňa) – spolu s popisom jednotlivých miestností – pozri na pláne a jeho kópii, ktoré sú uložené v MV SR, SNA, SBA, f. HKGÚ v BŠ, inv. č. 16 089 (predmetné plány okrem uvedených budov zobrazujú aj objekty a záhradu patriacu zvolenskej učtárni).

Na pôvodnom výkres (predlohe) je podpísaný „diurnista“ Krobe alebo Hrobe. Pozri aj príslušný inventár, podľa ktorého tieto plány pochádzajú z roku 1855 – LADZIANSKY, Július: Štátny ústredný banský archív Banská Štiavnica : Hlavný komorskogrofský úrad v Banskej Štiavnici : VII./2 : Povrchové mapy a plány : koniec 18. stor. – 1919 : Inventár. Banská Štiavnica : [Štátny ústredný banský archív v Banskej Štiavnici], 1999, s. 121, inv. č. 16 089. Inventár však nespomína pôdorys domu nižšieho služobníctva v sliačskych kúpeľoch.

a okolo altánku sa nachádzali dva kamenné stupne.⁵⁷ „Chiosk“ lokalizujeme do časti situovanej južne od hotela Pesth/Pest (dnes Detva), pričom z tohto altánku vychádzala priama cestička v osi smerujúcej k hlavnému vstupu do areálu kúpeľov, ktorý sa nachádzal medzi hotelmi Ofen/Buda (dnes Bratislava) a Pesth/Pest (Detva). Altánok je v tejto polohe zakreslený aj na starších plánoch z rokov 1836 a 1844 (pozri vyššie).

2. „Bazén“ obložený doskami a dubovými stojkami či fošňami („Pfosten“), ktorý bol napájaný vodovodom dlhým 196 siah (cca 372 m), zostaveným z liatych železných rúr a vedeným z horského chrbta „Drenina“.⁵⁸ Poloha zaniknutého „bazénu“ tu nie je lokalizovaná, ale na základe situačného plánu z konca 19. storočia (pozri nižšie) vieme, že sa nachádzal pred východným priečelím hotela Pesth/Pest (dnes Detva), kde je zakreslená fontána. Tento architektonický prvok čiastočne zobrazujú aj historické fotografie, na ktorých vidieť – dnes už neexistujúcu – kovovú mrežu osadenú do obrubníka osemhranného bazéna.

3. Fontána, pričom jej „dolnú obrubu“ tvoril veľký bazén vymurovaný z kamenných kvádrov, napájaný vodovodom vedeným z prameňa na južnom konci „picej aleje“ („Säufgeralle“); železné potrubie vodovodu malo dĺžku 56 siah (cca 106 m).⁵⁹ Ani polohu tohto zaujímavého objektu nemáme v predmetnom dokumente lokalizovanú, ale je isté, že zaniknutá fontána bola umiestnená približne v strede dnešnej Aleje Terézie Vansovej (kedysi nazývaná ako Russeggerova promenáda, neskôr Promenáda svornosti), ktorá smeruje od juhovýchodného nárožia bočného krídla hotela Detva južným smerom a napája sa na cestu vedúcu k pitným prameňom (dnes je v predpokladanom mieste niekdajšej fontány odpočinková plocha obklopená žľabmi na kvety). V tomto mieste fontánu zakreslil aj autor spomínaného situačného plánu z konca 19. storočia (pozri nižšie) a predmetný architektonický prvok zobrazujú i historické fotografie aleje, na ktorých zreteľne vidieť – dnes už neexistujúcu – kovovú mrežu približne v strede stromoradia.

4. Pitný prameň Jozef (dnes Štefánik), nad ktorým stála glorieta. Architektonický objekt mal pôdorys tvaru šesťuholníka a zastrešenie bolo osadené na šiestich „toskánskych“ stĺpoch. Strechu pokrýval plech, pod odkvapom sa nachádzal žľab, pričom predmetný archívny dokument spomína aj „gehobelte Asphalt Plaster [...] samt Plafon“. V dolnej časti bol sokel s kamennou obrubou; samotné ústie prameňa pozostávalo z jediného kameňa kruhového pôdorysu, osadeného v strede podnože gloriety.⁶⁰

5. Jednoduché ústie pitného prameňa Dorota (dnes Bystrica) malo osemuholníkový pôdorys, pričom bolo vymurované z kamenných kvádrov a chránila ho železná mreža.⁶¹

6. Pitný prameň Lenkey sa nachádzal vo zvláštnom priestore kruhového pôdorysu, ktorý bol vyhlbený v zemi, obmurovaný stenami z tufového kameňa, hore otvorený, chránený železnou mrežou a prístupný pomocou akejsi otvorenej chodby, resp. terénneho zárezu

⁵⁷ MV SR, SNA, SBA, f. HKGÚ v BŠ, šk. 6 476, dokument „N° 23. / Schätzung Des Chiosk in Badeorte Szliats“.

⁵⁸ Tamže, dokument „N 17. / Schätzung! Der Wasserleitung und des Wasserbassin in Badeorte Szliacs.“.

⁵⁹ Tamže, dokument „N 18. / Schätzung Der Wasserleitung und des Springbrun in Badeorte Szliats.“.

⁶⁰ Tamže, dokument „N° 19. / Schätzung Der Iozeph's Quelle sam[m]t Glorietel in Badeorte Szliats“.

⁶¹ Tamže, dokument „N° 20. / Schätzung Des Dorothea Quelle in Badeorte Szliats“.

s obmurovanými bočnými stenami. Samotné ústie prameňa sa nachádzalo v útvare so štvorcovým pôdorysom.⁶² Pozoruhodné dielo pôsobilo dojmom grotty.

7. Jednoduché ústie pitného prameňa Adam malo kruhový pôdorys, bolo vymurované z kamenných kvádrov a chránila ho mreža.⁶³

V predmetnom súbore dokumentov z polovice 19. storočia sa nachádza aj oceňovací výkaz (datovaný 22. februára 1858) erárneho nábytku a iných inventárnych predmetov, medzi ktorými sú pod nadpisom „*Im Parke befinden sich:*“ („*V parku sa nachádza:*“) uvedené štyri dvojité kanapy z mäkkého dreva natreté nasivo, päť jednoduchých kanáp z mäkkého dreva natretých nasivo, ďalších štyridsaťsedem jednoduchých kanáp z mäkkého dreva a sedem záhradných stoličiek s opierkami na ruky a operadlami – tiež natreté nasivo.⁶⁴

Zaujímavou súčasťou tohto súboru dokumentov je napokon oceňovací výkaz rastlín umiestnených v skleníku (datovaný 20. februára 1858), ktorý eviduje nasledovné položky (v zátvorkách sú uvedené príslušné počty kusov):⁶⁵

Salvia splendens (20), *Salvia tubiflora* (60), *Salvia „in Stupfern“* (40), *Salvia patens* (2), *Veronica speciosa* (4), *Veronica Hendersonii* (2), *Penstemon* (75), fuksie „*in Rumel*“ (151), fuksie „*in Stupfern*“ (110), anglické pelargónie (50), anglické pelargónie [?] „*Stupfer*“ (65), anglické pelargónie [?] „*trafalca*“ (300), „*Stupfer*“ (30), kalceolárie (4), *Hibiscus pleno* (2), *Heliotropium* (13), *Jasminum grandiflorum* (1), *Cuphea strigulosa* (25), „*Pamarix*“ [zrejme chybný zápis rodového názvu *Tamarix*] (3), *Daphne* (2), „*Habrotamus in Rummel*“ (14), *Lantana multiflora* (11), *Euonymus japonicus „Rum[m]el“* (60), *Abutilon* (12), *Nerium splendens* (4), *Valeriana* (3), *Justicia „adocodata“* (10), *Lobelia cardinalis* (4), *Pyrethrum* (4), „*Escolazia*“ [*Eschscholzia*] *floribunda* (1), *Polygonum* (1), *Rhododendron* (3), *Azalea* (1), „*Colostaphia*“ (1), *Viburnum* (8), *Passiflora* (3), *Trigonía palmata* (10), petúnie (100), *Phlox „criterian“* (2), *Spartium* (1), *Potentilla* (1), *Siphocampylus „racemosa“* (1), *Tritonia aurea* (3), „*Hermania*“ [zaiste *Hermannia*] *speciosa* (1), *Swainsona greyana* (1), *Agave americana* (1), *Agave „Stupfer“* (8), *Aristolochia sipho* (1), *Cactus* pod/medzi 3 *Crassula* (100), *Agapantus* (16), *Canna indica* (40), *Gladiolus* (4), *Ilex aquifolium* (1), *Verbena „in Rummel“* (63), *Corchorus japonicus* (3), *Philadelphus „long flora“* (1), *Datura* (2), *Calycanthus floribundus* (1), *Cheiranthus* (1), *Laurus cerasus* (strom, 1), *Laurus nobilis* (1), morská cibul'ka (14), *Rosa „z Erfurtu“* (5), *Matricaria alba* (60), „*vysokorasté ruže z Erfurtu*“ (23), *Mimulus cardinalis* (40), *Cobea* (4), *Leptospermum* (3), *Cineraria hybrida* (90), *Primula* (30), „*Cerenalia*“ *alba plena* (30), pelargónie (25), *Antherinum in „Rummel“* (100), *Dianthus carnifolius* (19), *Pinus* (18), *Potentilla* (18), *Chrysanthemum* (20), figy (100),

⁶² MV SR, SNA, SBA, f. HKGÚ v BŠ, šk. 6 476, dokument „N° 21 / *Schätzung Der Lenkey Quelle in Badeorte Szliats*“.

Zvláštny pôvodný vzhľad priestoru okolo ústia prameňa Lenkey spomenul aj Milan Gajdoš („*v akejsi širokej studni*“) – pozri GAJDOŠ, Milan: Kúsok histórie : Staré pohľadnice Sliača. In GAJDOŠ, *Obrázky z minulosti Sliača* (cit. v pozn. 2), s. 100 (text bol publikovaný už v časopise *Slovenské kúpele* v roku 1990).

⁶³ MV SR, SNA, SBA, f. HKGÚ v BŠ, šk. 6 476, dokument „N° 22. / *Schätzung Der Adams Quelle in Bade orte Szliats*“.

⁶⁴ Tamže, dokument „N° 30. / *Schätzungs Ausweis der im Szliacser K. K Badeorte befindlichen Aerarial Möbel und anderer Inventarial Gegenstände*“.

⁶⁵ Tamže, dokument „N 29. *Schätzungs Ausweis der im Szliacser Glashause befindlichen Gartengewächse*“.

Reseda (100), *Delphinium grandiflorum* (60), *Viola grandiflora* (100), žlté figy (20), „Blumbaĵo“ [zaiste *Plumbago*] *Lamberti* (20), *Mesembryanthemum* (15), *Gnaphalea* (2), *Silene „Rosea“* (24), *Silene pendula* (100), *Phlox drummondii* (100), *Silene alba* (40), *Syringa alba* (8).

Samotná predajno-kúpna zmluva z roku 1859 spomína – okrem iného – aj okrasnú i úžitkovú záhradu a park s príslušnými budovami.⁶⁶

Iný zdroj nám poskytuje informáciu, že údajne o rok neskôr (1860) bola postavená vila Amália (Thökölyčkin/Tekeličkin dom).⁶⁷

Katastrálna mapa (výrez), ktorá zobrazuje urbanisticko-architektonickú situáciu v roku 1860.

Kópia katastrálnej mapy vyhotovená v roku 1871 podľa predlohy z roku 1860.

Zdroj a reprodukcia: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky, Ústredný archív geodézie a kartografie, Bratislava, Pôvodný katastrálny operát, signatúra Zv 80, kópia katastrálnej mapy, list č. 4, výrez.

Vtedajšia urbanisticko-architektonická situácia je presne zachytená na katastrálnej mape z roku 1860,⁶⁸ resp. jej kópii vyhotovenej roku 1871.⁶⁹ Poloha hlavnej prístupovej

⁶⁶ Zaujímavý je vývoj definície týchto položiek v jednotlivých konceptoch zmluvy: (asi) prvý koncept spomína „Zier- und Nutz-Bauten, Garten- und Parkanlagen“, ďalší „Zier- und Nutz-Bauten, Garten- und Parkanlagen mit den zu diesen gehoerenden Gebäuden“ a v poslednom koncepte je formulácia „Zier- und Nutz-Garten und Parkanlagen mit den zu diesen gehoerenden Gebäuden“. Pozri MV SR, SNA, SBA, f. HKGÚ v BŠ, šk. 6 476, dokumenty s názvami „Verkauf- und Kauf-Vertrag“.

⁶⁷ CHOCHOLOVÁ A KOL., *Územný plán mesta Sliac* (cit. v pozn. 31), s. 68.

⁶⁸ Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky (ďalej len ÚGKK SR), Ústredný archív geodézie a kartografie, Bratislava (ďalej len ÚAGK), Pôvodný katastrálny operát (ďalej len PKO), sign. Zv 80, pôvodná katastrálna mapa, list č. 4. Do mapy je zakreslený aj stav z roku 1833 (červenou farbou).

komunikácie sa nezmenila: cesta smerovala z obce Rybáre východným smerom, pričom neďaleko kúpeľov sa stočila najprv juhovýchodne, neskôr opäť východne okolo Kaplnky sv. Hildegardy a pitných prameňov a napokon v ostrej zákrute severne, aby návštevníkov priviedla priamo k hlavnému vstupu, ktorý sa stále nachádzal medzi hotelmi Ofen/Buda (dnes Bratislava) a Pesth/Pest (dnes Detva). Predmetnú komunikáciu lemovala v areáli kúpeľov neustále udržiavaná aleja; zvyšky tejto trasy sú v teréne badateľné ešte aj dnes. Ďalšia aleja smerovala od juhovýchodného nárožia hotela Pesth/Pest na juh (v pláne z roku 1844 ešte nebola zakreslená – pozri vyššie), pričom v pôvodnej pôdorysnej stope sa zachovala až do súčasnosti (neskôr nazývaná ako Russeggerova promenáda, potom Promenáda svornosti, dnes Aleja Terézie Vansovej).

Plocha, z dvoch strán ohraničená južným a východným segmentom hlavnej prístupovej trasy, bola upravená na spôsob prírodno-krajinárskeho parku so sieťou jednotlivých cestičiek (pri porovnaní s plánom z roku 1844 sú badateľné určité rozdiely v jej osnove), pričom sa tu nachádzalo aj niekoľko prvkov drobnej architektúry – mostíky a pravdepodobne jeden altánok, ktorého podobu sme opísali vyššie. Altánok bol sprístupnený chodníkom založeným na kompozičnej osi smerujúcej k hlavnému vstupu do kúpeľov, t. j. medzi hotely Ofen/Buda (dnes Bratislava) a Pesth/Pest (dnes Detva). Kaplnku sv. Hildegardy obklopoval súvislý „veniec“ okrasnej výsadby – zrejme buxusu či rôznych kvetín a pod.

Aj okolie troch pitných prameňov (zo severnej strany ohraničené prístupovou komunikáciou) bolo upravené na spôsob prírodno-krajinárskeho parku s viacerými cestičkami, pričom blízko prameňa Lenkey sa nachádzal „*Lenkeyho kúpeľ*“ – drevená stavba na murovanom základe.⁷⁰ Ozdobná výsadba (kompozičné útvary z buxusu alebo kvetín a pod.) bola hojne uplatnená už i v okolí najdôležitejších objektov areálu – pred západnými fasádami hotela Pesth/Pest (dnes Detva) či medzi jeho východným priečelím, južnou fasádou kúpeľného domu a súkromnými objektmi umiestnenými východným smerom, pričom podobný záhon sa nachádzal aj západne od hotela Ofen/Buda (dnes Bratislava) a okolo ďalších fasád kúpeľného domu.

Roku 1867 Ľudovít Kéts vo svojej reklame na pobyt v kúpeľoch avizoval aj „*pekné, zdravé a lacné bývanie, promenádu, kaviareň, dobrú kuchyňu, tanečnú a konverzačnú sálu a v Sliači miestnu telegrafnú stanicu.*“⁷¹

⁶⁹ ÚGKK SR, ÚAGK, PKO, sign. Zv 80, kópia katastrálnej mapy (podľa predlohy z roku 1860), list č. 4.

⁷⁰ Tento objekt sme identifikovali aj vďaka pôdorysu, ktorý je súčasťou dokumentov ocenenia finančnej hodnoty objektov v areáli sliačskych kúpeľov z roku 1859 – pozri MV SR, SNA, SBA, f. HKGÚ v BŠ, šk. 6 476, dokument „N° 5. *Schätzung des Lenkey Bades in Badeorte Szliats*“.

⁷¹ Sezóna sa vtedy začínala 15. mája. Pozri reklamu s názvom „*SZLIÁCS. A fürdőidény megnyitása május 15-dikén.*“ uverejnenú v periodiku *Orvosi hetilap. : Honi s külföldi gyógyászat és kórbuárlat közlönye.*, 11. roč., 1867, č. 22 z 2. júna, stĺpec 392 a č. 24 zo 16. júna, stĺpec 428.

1870 – 1878

Literatúra uvádza, že majiteľ kúpeľov Kéts nebol odborník, nekonal v ich prospech či propagáciu a počet návštevníkov klesal. Ľudovít Kéts sa preto rozhodol kúpele predať. V roku 1870⁷² ich získala akciová spoločnosť z Banskej Bystrice, pričom šiesti akcionári⁷³ vzkriesili upadajúce kúpeľné miesto: došlo k výstavbe niektorých nových objektov a uskutočnili sa adaptácie starších budov. V roku 1873 bol postavený veľký hotel Hungaria (dnes Slovensko) a na vile Bellevue pribudlo poschodie. Areál kúpeľov obohatila nová reštauračná budova (reštaurácia, ktorá bola dovtedy v hoteli Pest/Detva, už nepostačovala rastúcemu počtu hostí) a uskutočnili sa pokusy o úpravu pitného prameňa Jozef. V tom čase bola terasa pred hotelom Pest, kde sa za priaznivého počasia hostia stravovali, chránená pred prachom z cesty prostredníctvom vysokého a hustého krovia vysadeného pozdĺž tejto komunikácie. Okrem toho sa v areáli kúpeľov nachádzala aj židovská reštaurácia – situovaná „pod“ vilou Bellevue (neskôr adaptovaná na hospodársku budovu slúžiacu potrebám personálu).⁷⁴ V roku 1874 sliačske kúpele dostali svoj štatút.⁷⁵

Časť obce Rybáre („Ribar“) a kúpele Sliač na mape 3. vojenského mapovania (70. roky 19. stor.).

Zdroj: Arcanum → Maps → Maps of Europe → *Europe in the XIX. century (with the Third Military Survey)* [online]. [prevzaté 1. 11. 2021]. Dostupné z: <<https://maps.arcanum.com/en/browse/composite/>>. Repr.: P. Baxa.

⁷² Niekde sa uvádza rok 1868 – pozri LAUNER, História kúpeľov Sliač (cit. v pozn. 7), s. 8. Tiež WEGNER, Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač (cit. v pozn. 6), s. 92. Porovnaj WEGNER, Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač (cit. v pozn. 6), nepaginované. Táto informácia bola zrejme prvýkrát publikovaná v diele [autor neuvedený], Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. (cit. v pozn. 7), s. 24.

⁷³ Ján Mulík uvádza, že ich bolo až dvadsaťšesť – MULÍK, Dejiny kúpeľov a kúpeľníctva na Slovensku (cit. v pozn. 3), s. 87.

⁷⁴ JIROUT, Sliač kúpele (cit. v pozn. 2), s. 9 – 11, 32. Porovnaj i s. 42.

⁷⁵ GAJDOŠ, Sliač (cit. v pozn. 7), s. 13 (text bol publikovaný už vo Vlastivednom časopise v roku 1970). GÜNTHEROVÁ A KOL., Súpis pamiatok na Slovensku : Zväzok tretí R – Ž (cit. v pozn. 6), s. 121.

Podľa Josefa Jirouta akciová spoločnosť z Banskej Bystrice kúpele už v roku 1878⁷⁶ predala viedenskej kúpeľno-stavebnej akciovej spoločnosti, ktorá ich roku 1882⁷⁷ postúpila najväčšiemu akcionárovi tejto spoločnosti Georgeovi André Lenoirovi, vlastníacemu aj továreň vo Viedni a hotel Meraner Hof v talianskom Merane (Tirolsko). Ešte v čase, keď boli kúpele majetkom viedenskej akciovej spoločnosti, sa začala stavba novej kúpeľnej budovy priamo nad teplými prameňmi (plány vypracoval známy priekopník hydrogeologických vrtov Viliam Zsigmondy). Po rôznych peripetiách sliačske kúpele konečne získal dobrý majiteľ: Lenoir si ich obľúbil, záležalo mu na prosperite kúpeľov „a pokladal za kus svojho životného cieľa zveľadiť ich, aby sa mohli postaviť po boku ostatných vynikajúcich kúpeľov.“ Keďže disponoval dostatkom finančných prostriedkov, dal postaviť novú kúpeľnú budovu a ďalšie objekty, aby sa tu mohol ubytovať väčší počet hostí, staral sa o park⁷⁸ a zveľadľoval aj vnútorné zariadenia hotelov. Stavebné aktivity sa týkali znovupostavenia hotela Pest (dnes Detva), ktorý v roku 1886 vyhorel;⁷⁹ roku 1889 bol postavený nový hotel Pannonia (dnes Poľana)⁸⁰. Po dlhých peripetiách sa Lenoirovi podarilo kúpiť aj vilu Szerényička (neskôr Üdvözlégy, potom Na zdar či Anna), nachádzajúcu sa v susedstve hotela Pest. Lenoir dal nadstavať hotel Buda (dnes Bratislava)⁸¹ a roku 1891 zriadil skleník,⁸² v ktorom boli pestované a v zimnom období prechovávané niektoré okrasné rastliny z parku. Okrem toho Lenoir nechal postaviť kúpeľnú pracovňu a pri nej budovu poskytujúcu ubytovanie pre čašníkov (asanovaná v čase, keď kúpele vlastnila Československá republika) a dal spojiť hotely Pest a Hungaria (dnes Slovensko) s hotelom Buda drevenými chodbami na úrovni

⁷⁶ Inde sa uvádza, že to bolo v roku 1873 – LAUNER, *História kúpeľov Sliač* (cit. v pozn. 7), s. 8. Táto informácia bola zrejme prvýkrát publikovaná v diele [autor neuvedený], *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*. (cit. v pozn. 7), s. 24.

⁷⁷ Publikácia o rakúsko-uhorskej monarchii spomína rok 1880: [autor neuvedený], *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*. (cit. v pozn. 7), s. 24. Tiež LUKÁČOVÁ – POHANIČOVÁ, *Rozmanité 19. storočie* (cit. v pozn. 7), s. 171. Rovnako KOSTELNÍK, *Kúpele na starých pohľadniciach* (cit. v pozn. 7), s. 55. Porovnaj *tamže*, s. 59.

Iný zdroj uvádza, že Lenoir „získal“ kúpele už v roku 1878 – WEGNER, *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač* (cit. v pozn. 6), s. 91. Porovnaj WEGNER, *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač* (cit. v pozn. 6), nepaginované. Podľa tejto autorky mu vtedy kúpele predala akciová spoločnosť z Banskej Bystrice: WEGNER, *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač* (cit. v pozn. 6), s. 92. Porovnaj WEGNER, *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač* (cit. v pozn. 6), nepaginované.

⁷⁸ Podľa D. Launera sa Lenoir zaslúžil aj o „veľkorysú úpravu parku a cestičiek v okolí prameňov“ – LAUNER, *História kúpeľov Sliač* (cit. v pozn. 7), s. 9. Podľa Martina Kostelníka ho „v rokoch 1880 až 1893“ Lenoir „doplnil o ďalšiu výsadbú“: KOSTELNÍK, *Kúpele na starých pohľadniciach* (cit. v pozn. 7), s. 59.

Erika Wegner uvádza, že Lenoir nechal park zväčšiť a doplniť rozľahlým sadom ruží; podľa nej tu boli „rybníky, kvetinové záhony, malé vodopády, malebne vedené chodníky a vybrané rastliny a stromy“ či „široká parková aleja s dvojitémi stromoradiami“ – pozri WEGNER, *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač* (cit. v pozn. 6), s. 93. Porovnaj WEGNER, *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač* (cit. v pozn. 6), nepaginované.

⁷⁹ Pozri tiež HABERLAND, *Kúpele Sliač* (cit. v pozn. 3), s. 165. Martin Kostelník napísal, že obnovu hotela Pest uskutočnili stavitelia Noel a Hemme (z mesta Kassel) až v rokoch 1895 – 1896: KOSTELNÍK, *Kúpele na starých pohľadniciach* (cit. v pozn. 7), s. 55.

⁸⁰ Pozri aj HABERLAND, *Kúpele Sliač* (cit. v pozn. 3), s. 164. Tiež *tamže*, s. 158.

⁸¹ D. Launer tvrdí, že v roku 1889 – LAUNER, *História kúpeľov Sliač* (cit. v pozn. 7), s. 9. Martin Kostelník napísal, že to bolo „po roku 1882“: KOSTELNÍK, *Kúpele na starých pohľadniciach* (cit. v pozn. 7), s. 55; na rovnakej strane však tvrdí aj to, že „ďalšie poschodie“ nadstavali stavitelia Noel a Hemme (z mesta Kassel) v rokoch 1895 – 1896.

⁸² Inde sa uvádza, že skleník pre teplomilné rastliny bol postavený v roku 1880 – LAUNER, *História kúpeľov Sliač* (cit. v pozn. 7), s. 9.

prvého poschodia a hotel Buda s kúpeľným domom prostredníctvom prízemnej presklenej chodby. V čase jeho správy sa vykonali aj úpravy pitného prameňa Jozef (zriadenie pumpy).⁸³

Zároveň bol areál kúpeľov obohatený novým hotelom Metropol (dnešný objekt Starý Partizán), ktorý vznikol údajne roku 1890.⁸⁴

Neznámy maliar: George André Lenoir. Olej na plátne, 1888.

Museumslandschaft Hessen Kassel, Neue Galerie, Städtischer Kunstbesitz, inventárne číslo AZ 838.

Zdroj a reprodukcia: Wikipedia : Die freie Enzyklopädie → *George André Lenoir* [online].

[prevzaté 11. 11. 2021]. Dostupné z: <https://de.wikipedia.org/wiki/George_André_Lenoir>.

Podľa Gejzu Steinhübela v parku už vtedy „*stáli niektoré z terajších altánkov, staršie ihličnany (napríklad veľká borovica lesná pod starou kúpeľnou budovou), vtedy ešte točitá aleja od železničnej stanice.*“⁸⁵

Podobu areálu kúpeľov na konci 19. storočia zobrazuje nedatovaný situačný plán podpísaný „*adjunktom*“ Petrom Biscontinim, uschovaný v Slovenskom národnom archíve, pracovisko Slovenský banský archív v Banskej Štiavnici (fond Hlavný komorskogrofský úrad v Banskej Štiavnici).⁸⁶ Predmetný nákres pochádza z doby, keď v centre kúpeľov stál – okrem samotného kúpeľného domu a starých hotelov Buda (dnes Bratislava) a Pest (Detva) – už aj hotel Hungaria (Slovensko) a nová reštaurácia (južne od kúpeľného domu). Blízko pri týchto hlavných objektoch (juhozápadne od hotela Pest) bola vila Ťdvözlégy (pôvodne dom Szerényiovcov, neskôr Na zdar či Anna) a vedľa nej (v pozdĺžnej orientácii východ – západ) skleníky („*Glas & Warmhaus*“). Západným smerom od centrálnej zástavby sa nachádzali ešte štyri ďalšie (nepomenované) objekty, smerom na východ ležala skupina súkromných budov

⁸³ JIROUT, *Sliač kúpele* (cit. v pozn. 2), s. 11 – 14, 32. Porovnaj i s. 42 a 43.

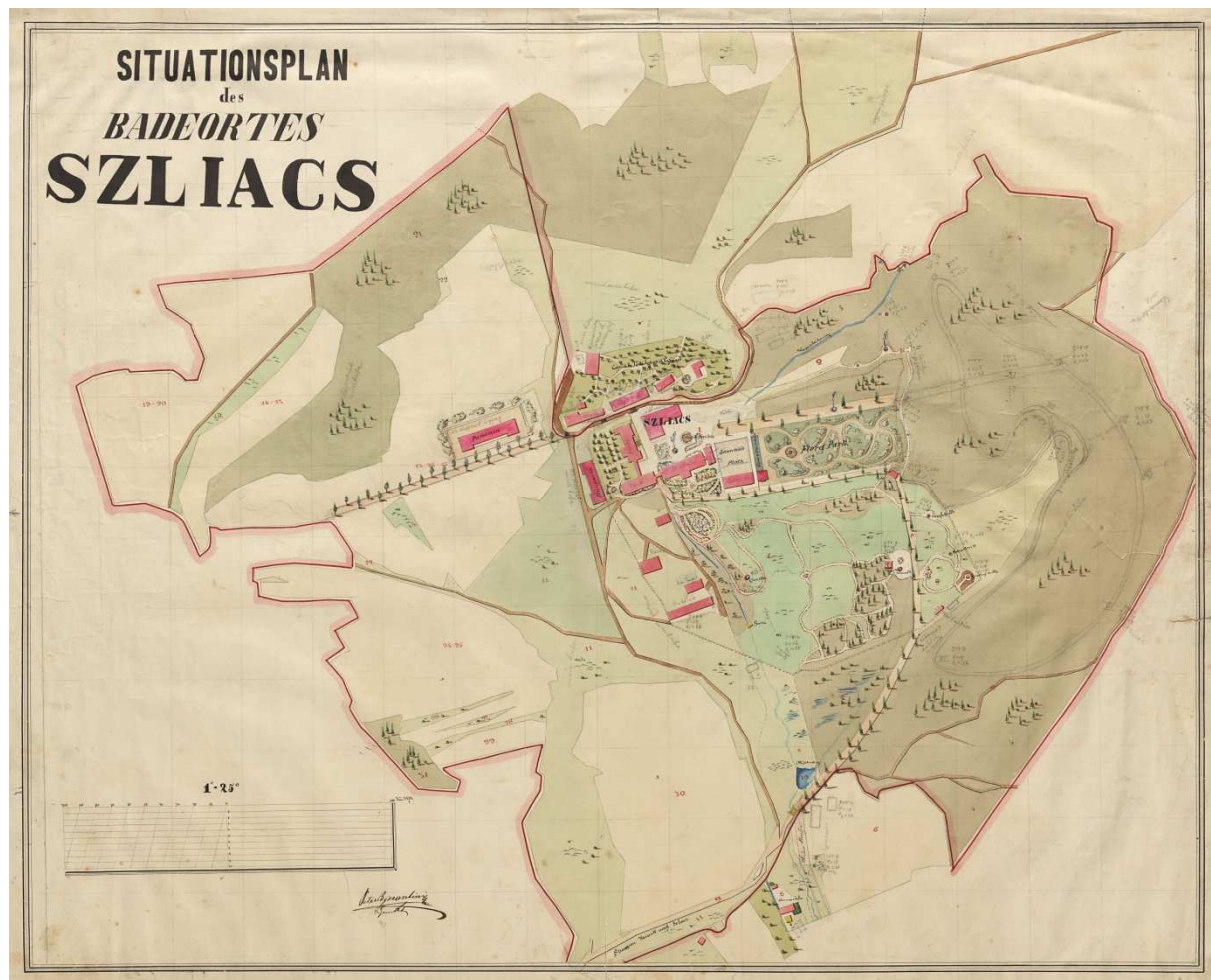
Lenoir nechal postaviť aj most nad riekou Hron medzi obcami Hájniky a Rybáre: WEGNER, *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač* (cit. v pozn. 6), s. 93. Porovnaj WEGNER, *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač* (cit. v pozn. 6), nepaginované.

⁸⁴ CHOCHOLOVÁ A KOL., *Územný plán mesta Sliač* (cit. v pozn. 31), s. 69.

⁸⁵ STEINHÜBEL, *Slovenské parky a záhrady* (cit. v pozn. 4), s. 124.

⁸⁶ MV SR, SNA, SBA, f. HKGÚ v BŠ, inv. č. 12 937. V príslušnom inventári je tento plán chybné datovaný do polovice 19. storočia (pozri VOZÁR, *Hlavný komorskogrofský úrad v Banskej Štiavnici : V. : Plány : Koniec 17. stor. – 1918*, cit. v pozn. 35, s. 500, inv. č. 12 937).

na pozemkoch rodiny Thökölyovcov/Tekelijovcov – objekty Belveder, Rezignácia, Újpest („*Nová Pešť*“), reštaurácia, vila Amália (pôvodný Thökölyčkin/Tekeličkin dom) a ďalšie dve stavby. Urbanistickú os tejto časti areálu na severnej strane dopĺňal nový hotel Pannonia (dnes Poľana). Okrem uvedených objektov je v pláne zakreslená aj poloha Kaplnky sv. Hildegardy a blízkeho „*Lenkeyho kúpeľa*“.

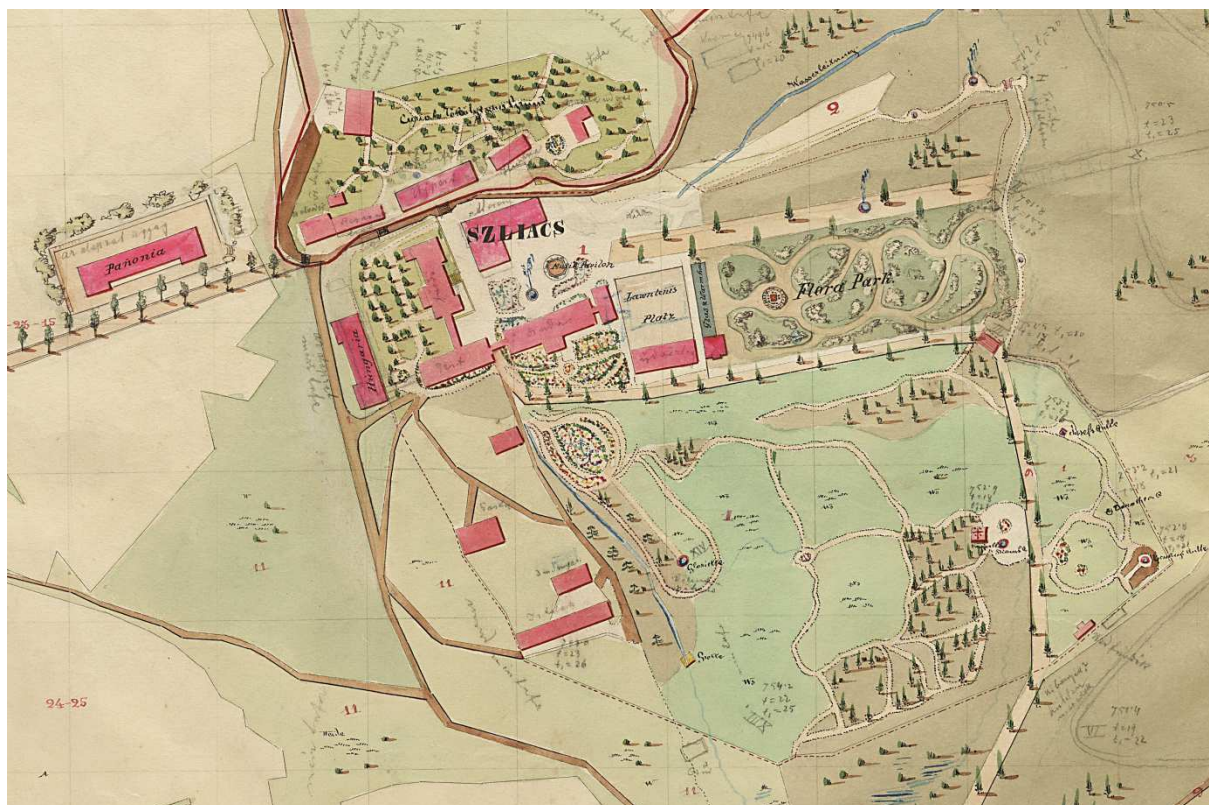
Peter Biscontini: „*Situačný plán kúpeľov Sliač*“. Nedatované, koniec 19. storočia.

Zdroj a reprodukcia: Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Slovenský národný archív, Slovenský bankový archív v Banskej Štiavnici, fond Hlavný komorskogrofský úrad v Banskej Štiavnici, inventárne číslo 12 937.

Čo sa týka architektonicko-krajinárskych úprav jednotlivých plôch areálu, niektoré prvky sú spomínané už v starších dokumentoch, ale niektoré zobrazuje prvýkrát práve tento výkres. Medzi kúpeľným domom a hotelmi Hungaria (dnes Slovensko) a Buda (Bratislava) sa nachádzal parčík tvorený cestičkami lemovanými alejami stromčekov (cestičky sú vyznačené aj na starších plánoch, pozri vyššie). „Nádvorie“ medzi kúpeľným domom, hotelom Pest (Detva) a reštauráciou akcentovala fontána napájaná vodovodom dotiahnutým z blízkeho vrška (spomenuté už v ocenení z roku 1858, pozri vyššie), hudobný pavilón⁸⁷ („*Musik Pavilon*“) a kvetinová výsadba. Rovnaká výsadba sa nachádzala aj pri hoteli Buda, pred západným priečelím hotela Pest a v polohe blízkeho, ale vtedy už vysušeného rybníka.

⁸⁷ K tomuto objektu pozri aj WEGNER, *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač* (cit. v pozn. 6), s. 93. Porovnaj WEGNER, *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač* (cit. v pozn. 6), nepaginované.

Plochu medzi hotelom Pest, vilou Üdvözlégy (neskôr Na zdar či Anna) a skleníkmi pokrývalo tenisové ihrisko („Lawnten[n]is Platz“).

Peter Biscontini: „Situačný plán kúpeľov Sliac“ (výrez zobrazujúci centrálnu časť areálu).
Nedatované, koniec 19. storočia.

Zdroj a reprodukcia: Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Slovenský národný archív, Slovenský bankský archív v Banskej Štiavnici, fond Hlavný komorskogrofský úrad v Banskej Štiavnici, inventárne číslo 12 937.

Hlavná prístupová cesta od obce Rybáre bola stále lemovaná dlhou alejou; východne od jej najvyššieho úseku ležala podobná aleja (Russeggerova promenáda, neskôr Promenáda svornosti, dnes Aleja Terézie Vansovej; zakreslená už na katastrálnej mape z roku 1860, pozri vyššie), ktorú v centrálnej časti akcentovala fontána (spomenutá aj v ocenení z roku 1858, pozri vyššie). Medzi týmito alejami – na mieste niekdajšieho „panského poľa“ – bol upravený park („Flora Park“) tvorený spleťou cestičiek, (zrejme) trávnatými „ostrovčekmi“ s krovinami a jednou kruhovou plochou kvetinovej výsadby. Tretia fontána sa nachádzala východne od južného konca dnešnej Aleje Terézie Vansovej.

Súkromné objekty na pozemkoch rodiny Thökölyovcov/Tekelijovcov tiež obklopovala parková plocha, ale líšiaca sa od podoby tej istej časti areálu zobrazenej na pláne z roku 1844 – medzi spleťou cestičiek ležali trávnaté „ostrovčeky“ akcentované stromčekmi a bola tu aj jedna kruhová plocha kvitnúcich kvetín.

Celkom nová aleja začínala pri hoteli Pannonia (dnes Poľana) a mala orientáciu v smere sever – juh (dnes Aleja Boženy Němcovej pri komplexe Palace). Samotný hotel Pannonia obklopovala clona z vysadených krov.

Veľký park, nachádzajúci sa západne a juhozápadne od centra kúpeľov, bol upravený prírodno-krajinárskym spôsobom (spleť cestičiek, trávnaté plochy a zalesnené časti). Okrem kvetinovej výsadby v mieste niekdajšieho rybníka (západne od hotela Pest/Detva) sa menšie kompozície z kvetín nachádzali aj v centrálnej časti parku a pri Kaplnke sv. Hildegardy a prameni Adam. I v tomto období z miesta niekdajšieho rybníka vychádzala smerom na západ cestička zakončená altánkom („*Glorietta*“; v dokumentoch ocenenia majetku z roku 1858 je použitý pojem „*Chiosk*“, pozri vyššie). Okrem predmetného objektu sa tu nachádzal aj ďalší architektonický prvok – „*Grotta*“, pravdepodobne drevená stavba (zakreslená žltou farbou, ktorou sa znázorňovali objekty postavené z horľavých materiálov) umiestnená na vodnom toku vychádzajúcom z centra kúpeľov. V západnej časti park voľne prechádzal do močiarov, kde sa nachádzal aj rybník („*Mühlenteich*“ na spomenutom vodnom toku).

Podobným prírodno-krajinárskym spôsobom bolo upravené i okolie pitných prameňov Jozef (dnes Štefánik), Dorota (Bystrica) a Lenkey, ktorý sa stále nachádzal v zaujímavom priestore pripomínajúcom grottu (stromoradie okolo žriedla Dorota, zakreslené na pláne z roku 1844, tu absentuje). Trávnatú plochu pri prameni Lenkey na dvoch miestach dopĺňali vysadené kvety. Nad pitnými žriedlami (južným smerom) sa nachádzala lúka voľne prechádzajúca do okolitého lesa.

1893 – 1918

Literatúra uvádza, že v roku 1893 Lenoir daroval kúpele svojmu rodnému mestu Kassel (Nemecko) s cieľom, aby mestská samospráva z ich výnosov financovala výchovu osirotených chlapcov a dievčat (podľa darovacej zmluvy z 25. októbra 1893 sa kúpele stali mimoriadne dôležitou súčasťou majetku novozaloženej a postupne rozširovanej základiny;⁸⁸ jej správa prináležala mestskej rade Kasselu)⁸⁹. Učinil tak preto, že mesto kedysi prijalo jeho predkov, ktorí utiekli z Francúzska pred prenasledovaním za čias hugenotov. Nemecká správa kúpeľov dala vybudovať nový kúpeľný dom; náročná výstavba, uskutočnená v rokoch 1895 – 1896, bola zverená inžinierovi Hemmeovi, riaditeľovi mestského stavebného úradu v Kasseli. Prosperita kúpeľov stúpala a vynútila si ďalšie stavebné zásahy: roku 1903 bola postavená drevená divadelná budova pri južnom konci dnešnej Aleje Terézie Vansovej,⁹⁰ asi v tej istej

⁸⁸ *Stiftung der Brüder George und Conrad Lenoir zur Erziehung von Waisen (ohne Rücksicht auf Konfession, Orts- und Landeszugehörigkeit der Eltern)* – „Základina bratov Georgea a Conrada Lenoirovcov na vychovávanie sirôt (bez ohľadu na náboženské vyznanie, miestnu a štátnu príslušnosť rodičov)“

⁸⁹ Pozri aj *Věstník Ministerstva vnitra Republiky československé*, roč. III., 1921, č. 3 (15. apríl), s. 91 – 92 (nález č. 602). Tu je uvedený i nasledovný dôležitý údaj, ktorý sa pravdepodobne nespomína v žiadnom texte o histórii kúpeľov: „U příležitosti tohoto darování lázní Sliač a aby dosaženo bylo schválení uherské vlády, potřebné ke knihovnímu převodu práva vlastnického k lázním těm na nadaci, prohlásila městská rada v Kasselu jako správkyňe nadačního jmění listinou ze dne 27. července 1898, že zavazuje se nemovitosti ty nadaci náležející a v obvodu království uherského ležící, jakmile se jí naskytne vhodný kupec, prodati a že neponechá si jich tudíž na věčné časy jako nezczitelné jmění. Zároveň zřídila královskému uherskému státnímu eráru k realitám těm právo předkupní a svolila správa nadace ke knihovnímu vkladu tohoto práva předkupního a dále práva výkupního na dotyčných nemovitostech, kterážto práva byla pak na nemovitostech těch knihovně vložena.“ Porovnaj tamže, s. 93.

⁹⁰ K tomu pozri aj WEGNER, *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač* (cit. v pozn. 6), s. 93. Porovnaj WEGNER, *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač* (cit. v pozn. 6), nepaginované.

dobe menšia nemocničná budova „pod“ vilou Bellevue (neskôr adaptovaná na iné účely, spomína sa byt záhradníka), v roku 1904 vznikol blízko kúpeľného domu nový hotel Otthon (neskôr Národný dom). Roku 1912 bola upravená kanalizácia a v celom areáli zavedený vodovod (dovtedy pitnú vodu dodávala údajne len jedna studňa).⁹¹

Známa publikácia o rakúsko-uhorskej monarchii uvádza, že roku 1900 tu bolo v štyroch hoteloch a ďalších budovách približne štyristo pohodlných izieb pre hostí.⁹²

Na fasádu samostatného bočného krídla hotela Pest (dnes Detva), pri začiatku aleje tiahnucej sa južným smerom, v roku 1910 umiestnili pamätnú tabuľu pripomínajúcu početné návštevy, ktorými v priebehu dvadsiatich piatich rokov poctila sliačske kúpele lučenecká grófka Sománé Szígyártó.⁹³

Z obdobia prelomu 19. a 20. storočia sa v rôznych inštitúciách a u súkromných zberateľov zachoval veľký počet rôznych fotografií – mnohé boli vydané ako pohľadnice – zobrazujúcich jednotlivé architektonické objekty kúpeľov s ich okolím, interiéry týchto budov, ale i početné miesta parku a ďalších častí areálu (pozri nižšie v samostatnej kapitole). Fotografov v parku veľmi často zaujala Russeggerova promenáda (dnes Aleja Terézie Vansovej) smerujúca južne od hotela Pest (dnes Detva; niektoré snímky so spomenutou fontánou v strede aleje),

Podľa Martina Kostelníka tu už v 19. storočí „*stálo letné divadlo, v ktorom počas sezóny vystupovali maďarské a nemecké divadelné súbory*“ – KOSTELNÍK, *Kúpele na starých pohľadniach* (cit. v pozn. 7), s. 59.

⁹¹ JIROUT, *Sliač kúpele* (cit. v pozn. 2), s. 14 – 15, avšak tu je uvedené, že Národný dom sa pôvodne volal „*Üdvözlígy*“. Porovnaj s. 43.

Obdobie, keď boli kúpele – ako súčasť dobročinnnej základiny – spravované mestom Kassel, najpodrobnejšie spracovala Erika Wegner, ktorá vo svojom článku zhrnula aj základné informácie o predchádzajúcom a nasledujúcom vývoji areálu. Pozri WEGNER, *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač* (cit. v pozn. 6), s. 87 – 96. Porovnaj WEGNER, *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač* (cit. v pozn. 6), nepaginované. Žiaľ, pri komparácii tohto textu so staršími prácami sa ukázalo, že článok E. Wegner neobsahuje takmer žiadne nové informácie, čo by vniesli viac svetla do urbanisticko-architektonického vývoja areálu kúpeľov. Napriek tomu však práca sprostredkúva niekoľko zaujímavých poznatkov, ktoré nenájdeme v iných literárnych zdrojoch (žiaľ, k predmetným informáciám autorka nedoplnila odkazy na príslušné pramene): „*Sliač tvoril jeden z najdôležitejších zdrojov príjmu základiny, a preto bol spravovaný vo vlastnej réžii, osobne pánom Lenoirem až do jeho smrti.*“ – WEGNER, *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač* (cit. v pozn. 6), s. 91. Porovnaj WEGNER, *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač* (cit. v pozn. 6), nepaginované. Starnúci Lenoir býval počas leta v jeho kúpeľoch Sliač a cez zimu v jeho hoteli Meraner Hof v Merane (práve tu 2. novembra 1909 zomrel) – WEGNER, *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač* (cit. v pozn. 6), s. 89. Porovnaj WEGNER, *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač* (cit. v pozn. 6), nepaginované. Po Lenoirovej smrti vedenie kúpeľov prevzala správa základiny v Kasseli – okrem zmienených investícií vtedy izby dostali nové vybavenie, bolo zavedené elektrické osvetlenie a vybudovaný vodojem nad kúpeľmi. Erika Wegner však prisudzuje správe základiny v Kasseli aj výstavbu penziónov Anna (predtým Na zdar, resp. Üdvözlígy), Amália (pôvodne Amáliin dvor či Thökölyčkin/Tekeličkin dom), vily Nadasy a ďalších objektov, pričom predpokladá, že vo vile Bernard (pôvodný názov Endrédy) býval Lenoir. Neskôr sa kúpele spomínali ako najlepší zdroj príjmu pre dobročinnú základinu. Pozri WEGNER, *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač* (cit. v pozn. 6), s. 93 – 94. Porovnaj WEGNER, *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač* (cit. v pozn. 6), nepaginované.

V literatúre sa nachádza i zmienka o tom, že roku 1912 „*rozšírili a upravili park aj okolie kúpeľov*“: LUKÁČOVÁ – POHANIČOVÁ, *Rozmanité 19. storočie* (cit. v pozn. 7), s. 171.

K predmetnej téme sme sa však snažili nájsť hlavne primárne archívne materiály – z tohto dôvodu bola skúmaná aj databáza Stadtarchiv Kassel, ale ani v nej sme nenašli žiadnu zmienku o relevantných dokumentoch priamo súvisiacich s kúpeľmi Sliač. Podobnú informáciu nám sprostredkoval i Dr. Stephan Schwenke, vedúci Stadtarchiv Kassel (v emaili adresovanom Patrikovi Baxovi dňa 5. januára 2022).

⁹² [autor nevedený], *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*. (cit. v pozn. 7), s. 23.

⁹³ JIROUT, *Sliač kúpele* (cit. v pozn. 2), s. 52 – 53.

Pozri aj WEGNER, *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač* (cit. v pozn. 6), s. 92 – 93. Porovnaj WEGNER, *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač* (cit. v pozn. 6), nepaginované.

predpolia tohto objektu (na viacerých záberoch vidieť aj ďalšiu zmienenú fontánu), romantické miesta pri vile Bellevue (trávnaté „ostrovčeky“ s kvetinovou výsadbou, kry ruží, kamenná váza na podstavci ako architektonický akcent jednej plochy, altánok), predpolie hotelov Hungaria a Buda (dnes Slovensko a Bratislava; kvetinová výsadba, kamenná váza na podstavci, záhony ruží s altánkom a pod.), okolie skleníkov (v južnom predpolí socha, výsadba kvetín, záhony ruží, altánok,...), samostatne stojaca vyhlíadka – altánok (severozápadne od dnešného komplexu Palace; na rovnakom mieste stojí besiedka dodnes), osamotená vila Endrédy (neskôr nazývaná Bernard; neďaleko spomenutej vyhlíadky), jednotlivé pitné pramene či iné časti areálu.

Vo všeobecnosti môžeme konštatovať, že parku sa vtedy venovala veľká pozornosť – tak samotnej flóre, ako aj početným architektonickým, prípadne sochárskym doplnkom. Medzi architektonickými prvkami vynikali najmä viaceré altánky, často zhotovené len z ľahkých a subtilných konštrukcií. Mohutnejší altánok – už spomínaný tzv. hudobný pavilón – stál pri vtedajšej kaviarni Dankovszky.

Architektonicky boli upravené aj ústia jednotlivých pitných prameňov: nad žriedlom Adam spočívala malá osemuholníková nadstavba so stanovou strieškou a k prameňu sa schádzalo schodišťom zarezaným do terénu, zabezpečeným dvomi železnými mrežami. Prameň Dorota (dnes Bystrica) pomerne dlhú dobu ukončovalo staršie ústie z 19. storočia, ktoré malo formu kamennej studne ohradenej železnou mrežou; žriedlo Lenkey sa stále nachádzalo vo zvláštnom priestore vytvorenom na spôsob grotty. Architektonicky bolo upravené aj ústie prameňa Jozef (dnes Štefánik), ktoré zakrýval osemuholníkový altánok (steny s mriežkovými výplňami) zakončený nízkou stanovou strieškou, v určitom období doplnený dlhšou drevenou zastrešenou kolonádou. Blízko prameňa stál ďalší altánok, spomínaný ako hudobný pavilón.

1918 – 1945

Mesto Kassel spravovalo kúpele Sliač až do roku 1918 (okrem rokov 1897 – 1900, keď ich mal, podľa Josefa Jirouta, prenajaté Eugen Schmiedt). Toto obdobie, nepredstavujúce už vrchol rozkvetu kúpeľov, skončilo v roku 1918 ich predaním zakladajúcej sa akciovej spoločnosti, ktorej jednatelom bol Alexander Justus (tiež uvádzaný ako Justusz, Jusztusz či Just). Nasledoval zložitý proces s viacerými peripetiami: najskôr si uhorský štát uplatnil svoje predkupné právo (potvrdené už roku 1898) a zložil príslušnú čiastku, ale v decembri 1918 sa vzdal tohto práva v prospech Alexandra Justusa, čo základina zobrala na vedomie a vrátila zaplatenú sumu. Nariadením ministra novovzniknutej Československej republiky z 24. mája 1919 však boli kúpele Sliač vzaté do nútenej správy tohto štátu, pričom Justus (držiteľ kúpeľov) ich mal ihneď odovzdať a predložiť kúpnu zmluvu, keďže československý štát ako nástupca rakúsko-uhorského eráru zamýšľal uplatniť predkupné právo. Maďarský štátny príslušník Alexander Justus tomu čiastočne vyhovel a neodporoval nútenej správe, ale „s výhradou svého právního stanoviska, že právo předkupní uher. vládou jednou vykonané nelze vykonávati nyní po druhé, když uherský erár se ho opět vzdal.“ Proti nútenej správe však podalo námietky mesto Kassel. Následne vydala Československá republika – ako právny nástupca uhorského štátneho eráru – dve rozhodnutia o zabratí kúpeľov Sliač „bez náhrady“

a o uplatnení predkupného práva vyhradeného bývalému uhorskému eráru, keďže ten sa vzdal vlastníctva kúpeľov „se zřejmým úmyslem poškoditi zájmy republiky Československé v době, kdy následkem přesunu mocenských poměrů na Slovensku nebyl více k tomu oprávněn“ a zároveň prijala trhovú zmluvu z roku 1918, v ktorej mala vystupovať namiesto Alexandra Justusa. Proti obom rozhodnutiam však Justus podal sťažnosť, pričom Nejvyšší správní soud na základe právnej analýzy túto žiadosť „pro nepřislusnost“ odmietol. Keďže išlo o majetok dobročinnnej základiny, podľa Josefa Jirouta štát napokon sliačske kúpele nezabral, ale v roku 1922 ich kúpil od mesta Kassel. Následne kúpele spravovalo Ministerstvo zdravotníctva a telesnej výchovy. Počas týchto peripetií bol roku 1919 areál obsadený boľševikmi a využívaný na vojenské účely, čo malo závažné negatívne dôsledky. V roku 1923 kúpele navštívil Tomáš Garrigue Masaryk,⁹⁴ prvý prezident Československej republiky.⁹⁵

Československý štát však nebol jediným vlastníkom celých kúpeľov – niektoré časti malo vo vlastníctve niekoľko súkromných podnikateľov. V tomto období sa o park staral vedúci záhradník J. Trachta⁹⁶ a vrchná správa štátnych kúpeľov sídlila v Tatranskej Lomnici.⁹⁷

Z dôvodu, že Československá republika prevzala kúpele v nevyhovujúcom stave,⁹⁸ uskutočnila sa záchrana a zabezpečenie jednotlivých objektov prostredníctvom opráv ich exteriérov a interiérov, doplnenia vnútorného zariadenia a infraštruktúry (elektrická sieť, signálne zariadenie, domáci telefón), obnovy vodovodu a kanalizácie a riešenia otázky budúcnosti kúpeľov. V roku 1921 bola realizovaná obnova kúpeľnej budovy a reštauračnej kuchyne, ktorá sa rozšírila o dve krídla presklenej verandy. Došlo aj k transferu tzv. slnečných a vzdušných kúpeľov ich preložením nad hotel Poľana, kde roku 1923 vznikla prízemná drevená budova s pavilónom so sprchovými kúpeľmi. Okrem toho sa zrealizovala obnova cestičiek v parku, výstavba vyhladkových pavilónov, verejných záchodov a doplnenie zariadenia práčovne (postavená ešte v roku 1868). Roku 1923 bol ku skleníku pristavaný fotoateliér, v roku 1926 sa uskutočnila výstavba osobitného pavilónu s predajnými stánkami,

⁹⁴ Milan Gajdoš uvádza, že Masaryk navštívil kúpele v roku 1922 – GAJDOŠ, Milan: Sliač a Češi. In GAJDOŠ, *Obrázky z minulosti Sliača* (cit. v pozn. 2), s. 125 (text bol publikovaný už v periodiku *Česká beseda* v roku 1999).

⁹⁵ K podrobnostiam o zložitom vývoji situácie v rokoch 1918 – 1921 pozri najmä *Věstník Ministerstva vnitra Republiky československé* (cit. v pozn. 89), s. 91 – 94. K predmetnej situácii a ďalšiemu vývoju tiež JIROUT, *Sliač kúpele* (cit. v pozn. 2), s. 16 – 18, 37. Ďalej WEGNER, *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač* (cit. v pozn. 6), s. 94 a 95, kde sa však nie všetky informácie zhodujú s vyššie uvedenými tvrdeniami. Porovnaj WEGNER, *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač* (cit. v pozn. 6), nepaginované.

Ďalej porovnaj LAUNER, *História kúpeľov Sliač* (cit. v pozn. 7), s. 9.

Martin Kostelník napísal, že štát zakúpil kúpele „po roku 1922“: KOSTELNÍK, *Kúpele na starých pohľadniciach* (cit. v pozn. 7), s. 54. Na s. 55 tvrdí, že „od nového majiteľa ich po roku 1922 odkúpila Československá republika.“

Súpis pamiatok na Slovensku uvádza, že v roku 1921 „sa kúpele dostali do správy štátu“ – GÜNTHEROVÁ A KOL., *Súpis pamiatok na Slovensku : Zväzok tretí R – Ž* (cit. v pozn. 6), s. 121.

Podľa Matúša Dulla v čase tzv. Prvej Československej republiky kúpele riadil podnik Státní lázně: DULLA, *Kúpele Slovenska a ich architektúra* (cit. v pozn. 3), s. 33 – 34.

⁹⁶ GAJDOŠ, *Sliač a Češi* (cit. v pozn. 94), s. 124, 125 (text bol publikovaný už v periodiku *Česká beseda* v roku 1999). Porovnaj i GAJDOŠ, Milan: Pražák MUDr. Ladislav Pražák a Sliač. In GAJDOŠ, *Obrázky z minulosti Sliača* (cit. v pozn. 2), s. 142 (text bol publikovaný už v periodiku *Česká beseda* v roku 2001).

⁹⁷ JIROUT, *Sliač kúpele* (cit. v pozn. 2), s. 53 – 54.

⁹⁸ Podľa Eriky Wegner boli objekty poškodené vo vojnových rokoch 1914 – 1918: WEGNER, *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač* (cit. v pozn. 6), s. 94. Porovnaj WEGNER, *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač* (cit. v pozn. 6), nepaginované.

bazárom, lekárnou a holičstvom. Československá republika investovala do kúpeľov značné finančné prostriedky; do roku 1927 – okrem kúpeľov Jáchymov – najviac zo všetkých štátnych kúpeľov.⁹⁹

Dôležitá bola najmä propagácia, ktorá sa realizovala rôznymi spôsobmi: napríklad v roku 1927 vyšla vlastným nákladom publikácia MUDr. Ladislava Pražáka, tunajšieho vedúceho lekára, *Sliač kúpele*, ktorej súčasťou sú aj dobové fotografie a prehľadná mapa.¹⁰⁰

Rozkvet kúpeľov bezprostredne súvisel so zvyšovaním počtu klientov a ubytovacích kapacít; sezóna 1928 je v dostupnej literatúre zmieňovaná najmä preto, že vtedy došlo k otvoreniu troch nových hotelov.¹⁰¹

V čase tzv. Prvej Československej republiky boli kúpele Sliač „najaktívnejšími“ štátnymi kúpeľmi,¹⁰² pričom roku 1928 dal vtedajší minister zdravotníctva a telesnej výchovy Dr. Jozef Tiso, neskorší prezident tzv. prvej Slovenskej republiky, podnet na zmodernizovanie sliačskych kúpeľov.¹⁰³

Josef Jirout v publikácii o kúpeľoch, vydanej roku 1929, uvádza, že vtedajšie hotely Tatra (postavený cca v roku 1882), Bristol (cca 1894), Metropol (cca 1884), Amáliin dvor a prameň Medokýš boli v súkromných rukách. Tieto objekty tvorili „už od svojho vzniku akýsi celok“ a vyvíjali sa nezávisle od ostatných častí kúpeľov. Základom bol Amáliin dvor, nazývaný aj Thökölyčkin/Tekeličkin dom, adaptovaný v roku 1928. Dcéra pani Thököly/Tekelija, ktorej meno predmetný objekt kedysi niesol, sa vydala za istého Brodanyho. Ten dal postaviť vedľa tohto domu hotel Újpest („*Nová Pešť*“) a reštauráciu. Brodany nechal upraviť aj prameň Medokýš, čo bolo realizované asi v 70. rokoch 19. storočia; prameň sa potom nazýval podľa jeho mena. V tom čase stáli na mieste neskoršieho hotela Bristol dve vily – Rezignácia a Belveder, vzájomne prepojené chodbou. Pri týchto vilách sa nachádzali veľké koniarne. Brodany, ktorý nemal žiadne deti, odišiel do Budapešti; predtým však svoj majetok predal barónovi Karolovi Radvanskému. Po jeho smrti sa majetok v Sliači – spolu s ďalšími inými nehnuteľnosťami – dostal do vlastníctva Radvanského mladšieho brata, ktorý však kvôli rodinným problémom spáchal samovraždu. Následne majetok prešiel do rúk dcéry dotyčného samovraha, neskôr vydatej za maďarského dôstojníka Gergeya. Keďže Gergey „rozhádzal“ takmer všetko imanie svojej manželky, majetok v Sliači bol daný do nájmu. V dobe, keď ho vlastnili Radvanskovci, sa uskutočnila asanácia víl Rezignácia a Belveder a na ich mieste vznikol hotel Bristol. Žiaľ, nájomca neinvestoval potrebné finančné prostriedky do opráv hotelov, ktoré preto čoraz viac upadali. Gergeyova manželka sa odsťahovala do Budapešti,

⁹⁹ JIROUT, *Sliač kúpele* (cit. v pozn. 2), s. 18 – 20. Porovnaj i s. 10 a 27.

¹⁰⁰ Porovnaj GAJDOŠ, Pražák MUDr. Ladislav Pražák a Sliač (cit. v pozn. 96), s. 142 – 143 (text bol publikovaný už v periodiku *Česká beseda* v roku 2001).

¹⁰¹ JIROUT, *Sliač kúpele* (cit. v pozn. 2), s. 42.

¹⁰² *Tamže*, s. 40.

¹⁰³ HENSEL, Juraj: *Kúpele Sliač (medzi Zvolenom a Banskou Bystricou)*. Bratislava : Ústredné riaditeľstvo štátnych kúpeľov, nedatované, s. [1]. Vyšla aj nemecká – HENSEL, Georg: *Sliač (Bad Sliatsch) in der Mittelslowakei*. Bratislava : Generaldirektion der slowakischen staatlichen Bäder, nedatované – a maďarská verzia publikácie, ktorá však neobsahuje zmienku o Jozefovi Tisovi. Pozri HENSEL, György: *Sliač (Szliácsfürdő) Közép-Szlovákiában*. Bratislava : A szlovákiai állami fürdők központi igazgatóságának kiadása, nedatované, s. [1].

kde počas prvej svetovej vojny stretla istého ruského zajatca a potom s ním odišla do Ruska. Ešte predtým však majetok v Sliači predala vlastníkom hotela Metropol, ktorý bol postavený v 80. rokoch 19. storočia pánom Biedermannom.¹⁰⁴

Roku 1929 sa osobitne spomínajú dve lipové aleje, nazvané Aleja Boženy Němcovej a Aleja svornosti. Pobyt hostí v parku spríjemňovali aj záhony ruží („*neobyčajné množstvo ružových krov*“).¹⁰⁵ Aleja Boženy Němcovej začínala pri hoteli Slovensko a smerovala na sever (dnes sa nachádza bezprostredne pri východných fasádach komplexu Palace), začiatok Aleje svornosti – zachovanej dodnes, ale nazývanej Aleja Terézie Vansovej – bol medzi hotelom Detva a tzv. vaňovým krídlom kúpeľného domu, pričom smerovala na juh.

Súdobé plány ďalšieho rozvoja a zveľaďovania kúpeľov uvádza aj publikácia z roku 1929. Správni sbor československých štátných lázní vypracoval celý stavebný program rozvrhnutý do niekoľkých etáp: najskôr sa pristúpilo k výstavbe novej reštauračnej budovy, spoločenských miestností a hotelu na rozsiahlej lúke (dnešný komplex Palace). Súčasne sa mala riešiť výstavba novej kúpeľnej pracovne a obnova vodovodu. V pláne bola aj stavba novej kúpeľnej budovy, ale i komplexne vybaveného liečebného domu so širším príslušenstvom – pre sociálne slabšie osoby a ľudí požadujúcich sanatórnu liečbu, kde by sa mohla realizovať aj príslušná vedecko-výskumná činnosť. Plán počítal i s ďalšími funkčno-prevádzkovými zmenami v areáli zahŕňajúcimi aj úpravu minerálnych prameňov, kde sa navrhovalo postaviť kolonádu, hudobný pavilón a vykonať preloženie blízkej cesty.¹⁰⁶

Postupná komplexná obnova zanedbaných budov, ktorých zariadenie zničili maďarskí vojaci počas boľševickej invázie, začatá v roku 1919, resp. definitívne rozbehnutá roku 1922, sa týkala najmä nahrádzania zničeného inventáru a nutných opráv. Bolo zavedené elektrické osvetlenie, nad bazénmi vybudovaný nový krov, upravili sa prezliekacie kabíny. Reštaurácia však vykazovala zlý stavebno-technický stav a kúpele trpeli nedostatkom ubytovacích kapacít, čo sa stalo zrejme hlavným dôvodom pre vyhlásenie architektonickej súťaže na projekt spomenutého nového objektu – budúceho centra kúpeľov pozostávajúceho zo spoločensko-reštauračnej a ubytovacej budovy s hlavnou pracovňou a hospodárskym dvorom (dnešný komplex Palace). Konkurz, vypísaný roku 1924, vyhral pomerne mladý architekt Rudolf Stockar. Plány boli hotové až v roku 1927, keď sa 28. októbra uskutočnilo slávnostné polozenie základného kameňa; novú budovu začala stavať firma inžiniera B. Seehoffa. V priebehu výstavby sa však pôvodné projekty čiastočne zmenili. Južná spoločensko-reštauračná časť bola sprístupnená v roku 1934, severná hotelová až roku 1938. Súčasne vznikli hotely Škubňa (neskôr Hotel Hron; neďaleko železničnej stanice, v súčasnosti chátra) a Janda. Medzitým (1928 – 1929) architekt Stockar vypracoval regulačný plán kúpeľov, ktorý počítal nielen s asanáciou takmer všetkých starších budov a novou zástavbou, ale aj s rôznymi

¹⁰⁴ JIROUT, *Sliač kúpele* (cit. v pozn. 2), s. 33 – 36, 44. Hotely Tatra, Bristol, Metropol a Amáliin dvor vtedy mali spoločného majiteľa; hotely Tatra, Bristol a Amáliin dvor aj spoločnú správu a reštauráciu; pri Amáliinom dvore sa nachádzala i diétna kuchyňa. Hotel Metropol mal vlastnú správu, zvlášť ho obľubovali židovskí klienti a bola tu aj osobitná rituálna kuchyňa.

¹⁰⁵ *Tamže*, s. 48. Pozri aj zmienku o ružiach v spomienke Dagmar Gregorovej-Prášilovej, dcéry Jozefa Gregora Tajovského – GAJDOŠ, Milan: Spomienka na Sliač. In GAJDOŠ, *Obrázky z minulosti Sliača* (cit. v pozn. 2), s. 127 (text bol publikovaný už v periodiku *Zvolenské noviny* v roku 2000).

¹⁰⁶ JIROUT, *Sliač kúpele* (cit. v pozn. 2), s. 20 – 23.

zásahmi do kúpeľného parku a okolitej prírody. Rudolf Stockar pracoval i na prestavbe hotela Slovensko a ďalších stavebných realizáciách či projektoch v kúpeľoch. Podľa jeho slov z roku 1932 malo nasledovať zriadenie Štátneho liečebného domu (samotný kúpeľný dom) spolu s úpravou kúpeľných prameňov, čo považoval za „*najchúlostivejšie práce*“, pričom plánoval etapovitý postup a završenie úpravy celého centra kúpeľov o desať rokov.¹⁰⁷

Rudolf Stockar: regulačný plán sliačskych kúpeľov z roku 1929 (výrez).

Zdroj: STOCKAR, Rudolf: Sliač. In *Slovenský staviteľ*, roč. II., 1932, č. 7 (júl), s. 192. Reprodukcia: Patrik Baxa.

¹⁰⁷ Niekoľko dobových výkresov z projektu stavby komplexu Palace sa nachádza aj v Archíve Kúpeľov Sliač (ďalej aj AKS), bez sign. (neusporiadaný archív).

O návrhu a výstavbe prvej (spoločensko-reštauračnej) časti komplexu Palace a ďalších širších súvislostiach napísal dobovo aktuálny článok architekt Stockar – pozri STOCKAR, Rudolf: Sliač. In *Slovenský staviteľ*, roč. II., 1932, č. 7 (júl), s. 183 – 193; obr. sú aj na s. 194 – 197. Podľa iného článku boli v roku 1930 do tohto objektu namontované tri nákladné výťahy, jeden posteľový výťah a štyri výťahy pre dopravu jedla a nápojov. Ešte roku 1929 tá istá forma dodala dva nákladné výťahy pred objekt pracovne. Pozri [autor neuvedený]:

Výťahy v novostavbách kúpeľov Sliač. In *Slovenský staviteľ*, roč. II., 1932, č. 7 (júl), s. 209.

Problematike v tom čase (1932) uskutočňovanej stavby hotelovej časti komplexu (najmä jej konštrukčno-realizačným aspektom) sa venoval staviteľ inžinier Seehoff v tom istom periodiku – podľa neho sa so stavebnými prácami na tejto časti začalo koncom septembra 1931; objekt mal byť dokončený a odovzdaný svojmu účelu v priebehu roka 1933 – pozri SEEHOFF, B.: Popis prevádzania konštruktívnych častí stavby štátneho kúpeľného hotelu na Sliači. In *Slovenský staviteľ*, roč. II., 1932, č. 7 (júl), s. 200 – 201. Ďalej pozri aj GAJDOŠ, Milan: Čo architekta na Sliač priviedlo? In GAJDOŠ, *Obrázky z minulosti Sliača* (cit. v pozn. 2), s. 120 – 121 (text bol publikovaný už v periodiku *Nový Vpred Žurnál* v roku 1999). GAJDOŠ, Sliač (cit. v pozn. 7), s. 13 (text bol publikovaný už vo *Vlastivednom časopise* v roku 1970). Porovnaj *tamže*, s. 14.

V inej publikácii uvádza Milan Gajdoš chybné datovanie výstavby reštauračnej (1928 – 1930) a hotelovej (1931 – 1943) časti komplexu Palace: GAJDOŠ A KOL., *Sliač* (cit. v pozn. 3), nepaginované.

Martin Kostelník napísal, že „výstavba sa realizovala v dvoch etapách v rokoch 1927 až 1931 a 1931 až 1937, pričom komplex dokončili v roku 1943“: KOSTELNÍK, *Kúpele na starých pohľadniciach* (cit. v pozn. 7), s. 59.

Denis Haberland tvrdí, že spoločensko-reštauračná časť s hospodárskym zázemím bola postavená v rokoch 1925 – 1929 či 1921 (resp. 1927) – 1931 a hotelová časť v rokoch 1929 – 1937 či 1931 – 1937. Pozri HABERLAND, *Kúpele Sliač* (cit. v pozn. 3), s. 159, 160 – 161. Autor uvádza, že tento významný objekt, ktorý od 50. rokov 20. storočia prešiel viacerými menšími úpravami, bol pre architekta Stockara „*živým dielom a navrhoval ho dôsledne od celku až po zariadenie interiéru, dokonca aj príbory v reštaurácii*“ – *tamže*, s. 161. Erika Wegner chybné napísala, že „*moderná reštaurácia*“ bola postavená roku 1930 a hotel „*pochádza*“ z roku 1943: WEGNER, *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač* (cit. v pozn. 6), s. 94, 95. Porovnaj WEGNER, *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač* (cit. v pozn. 6), nepaginované.

Svoje ďalšie plány opísal architekt Stockar v roku 1932 takto: „K úprave kúpeľného centra druží sa nedeliteľne úprava komunikácií a promenádnych ciest, parku, hríšť atď., taktiež úprava miesta štyroch pitných prameňov, ktorými až doteraz prechádzala hlavná príjazdová silnica. Kolonády, tu projektované, so zachytením prameňov, kloktárňami a irigáciami sú dočasne poslednou mojou úlohou a tiež súčasnou prácou, k uskutočneniu ktorej má dôjsť po skončení prác v centre. Žiaľ, že nastalá kríza a nedostatok peňazí brzdí urýchlenie vývoja.“¹⁰⁸

V súvislosti s uskutočňovaním jednotlivých zásahov treba poznamenať, že do riadenia investičných akcií vtedy zasahoval Krajinský úrad v Bratislave.¹⁰⁹

Začiatkom 30. rokov bola vykonaná už spomínaná prestavba hotela Slovensko.¹¹⁰ Na konci roka 1929 kompetentní rozhodli o prístavbe, nadstavbe a adaptácii tohto objektu; rozhodnutie bolo urýchlené zničením vily Bellevue, využíwanej na byty a kancelárie správy, v dôsledku požiaru, pričom tieto prevádzky sa následne preniesli do prístavby k hotelu Slovensko.¹¹¹ Podľa dobového časopisu *Slovenský staviteľ* išlo o adaptáciu a nadstavbu pôvodného objektu na základe projektu architekta Rudolfa Stockara, ktorú v mesiacoch október 1930 – máj 1931 realizoval architekt František Novák, staviteľ vo Zvolene.¹¹²

V roku 1930 bola postavená kotolňa a pracovňa,¹¹³ roku 1931 hospodárska budova a garáže na juhozápadnom okraji areálu¹¹⁴ a v roku 1933 tzv. vaňové krídlo nového kúpeľného domu (dnes označený ako Kúpeľný dom I).¹¹⁵ Denis Haberland tvrdí, že projekt kúpeľného domu vypracoval v roku 1933 moravský architekt František Eduard Bednárik (Bednařík) pôsobiaci v Žiline.¹¹⁶

¹⁰⁸ STOCKAR, Sliač (cit. v pozn. 107), s. 193.

¹⁰⁹ [autor neuvedený]: Vane z nehrdzavejúcej ocele Anticorro pre Sliač. In *Slovenský staviteľ*, roč. II., 1932, č. 7 (júl), s. 202. Zrejme tento úrad mal na mysli aj architekt Stockar, keď napísal: „Behom stavby reštauračnej budovy boli mi dodané plány hlavnej kúpeľnej pracovne k prepracovaniu z bratislavského referátu, ovšem hlavné rysy celej budovy zostali dľa úradného návrhu. Práve tak úradná je voľba miesta pre hospodársky dvor, [...]“. Pozri STOCKAR, Sliač (cit. v pozn. 107), s. 191.

¹¹⁰ Pozri ŠIMONČÍK, Emil (ed.): *Sliač – 50 rokov mestom*. Sliač : Mesto Sliač, 2019, s. 28 (obr.).

¹¹¹ STOCKAR, Sliač (cit. v pozn. 107), s. 191. Porovnaj HABERLAND, Kúpele Sliač (cit. v pozn. 3), s. 162.

¹¹² NOVÁK, František: Hotel Slovensko na Sliači. In *Slovenský staviteľ*, roč. I., 1931, č. 3 (júl), s. 72 – 73.

Porovnaj i STOCKAR, Sliač (cit. v pozn. 107), s. 193 a [autor neuvedený]: Hotel Slovensko na Sliači.

In *Slovenský staviteľ*, roč. II., 1932, č. 7 (júl), s. 199 (obr. už na s. 198). Podľa iného článku bol v roku 1931 do objektu namontovaný osobný výťah – [autor neuvedený], Výťahy v novostavbách kúpeľov Sliač (cit. v pozn.

107), s. 209. Pozri aj doplnkový list tejto nehnuteľnej národnej kultúrnej pamiatky v APÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 5055 (text obsahuje chybnú citáciu časopisu *Slovenský staviteľ*).

Ďalej pozri HABERLAND, Kúpele Sliač (cit. v pozn. 3), s. 162. Porovnaj *tamže*, s. 159.

V diele *Súpis pamiatok na Slovensku* je nesprávne uvedené, že práce sa uskutočnili v roku 1929: GÜNTHEROVÁ A KOL., *Súpis pamiatok na Slovensku : Zväzok tretí R – Ž* (cit. v pozn. 6), s. 121. Podobné tvrdí aj KOSTELNÍK, *Kúpele na starých pohľadniciach* (cit. v pozn. 7), s. 55.

¹¹³ CHOCHOLOVÁ A KOL., *Územný plán mesta Sliač* (cit. v pozn. 31), s. 69.

¹¹⁴ *Tamže*.

¹¹⁵ *Tamže*, s. 68. Podobne píše aj HABERLAND, Kúpele Sliač (cit. v pozn. 3), s. 159.

Architekt Stockar uvádza, že krídlo bolo hotové už v roku 1932 – pozri STOCKAR, Sliač (cit. v pozn. 107), s. 193. Ako novostavba, do ktorej roku 1932 montovali osobný výťah pre šesť osôb, je objekt spomínaný v článku [autor neuvedený]: Výťahy v novostavbách kúpeľov Sliač (cit. v pozn. 107), s. 209.

¹¹⁶ Pozri HABERLAND, Kúpele Sliač (cit. v pozn. 3), s. 163. Viď aj s. 159. Porovnaj *tamže*, s. 162.

Erika Wegner uvádza, že pri „vstupe do parku“ bola v rokoch 1930 – 1933 postavená nemocnica tvorená „piatimi domami“.¹¹⁷

Katastrálna mapa (výrez), ktorá zobrazuje urbanisticko-architektonickú situáciu v roku 1933.

Odtlačok mapy vyhotovený v roku 1934 podľa predlohy z roku 1860, pričom zobrazuje stav z roku 1933.

Zdroj a repr.: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky, Ústredný archív geodézie a kartografie, Bratislava, Pôvodný katastrálny operát, signatúra Zv 80, odtlačok katastrálnej mapy, list č. 4, výrez.

Na katastrálnej mape, zobrazujúcej stav areálu v roku 1933, je jedným z najvýraznejších elementov najmä nová poloha prístupovej komunikácie do kúpeľov: ako hlavná cesta sa vtedy už nevyužívala trasa vedúca okolo pitných prameňov, ale došlo k výstavbe novej komunikácie, ktorá sa za obcou Rybáre odpájala z pôvodnej trasy, v serpentínach stúpala

¹¹⁷ WEGNER, Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač (cit. v pozn. 6), s. 94 – 95. Porovnaj WEGNER, *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač* (cit. v pozn. 6), nepaginované.

k hotelu Slovensko, obchádzala ho zo severnej strany a pokračovala k hotelu Bristol a ďalším objektom areálu.

V roku 1935 boli pomocou nových vrtov upravené kúpeľné pramene, roku 1936 dané do prevádzky nové provizórne kúpeľné bazény v starej budove.¹¹⁸ O rok neskôr sa vybudovalo letné termálne kúpalisko vo východnej časti areálu.¹¹⁹ Výstavbu nového kúpeľného domu neskôr prerušila druhá svetová vojna.¹²⁰

Roku 1938 bola nevhodným spôsobom prestavaná pôvodná Kaplnka sv. Hildegardy; jej rozšírenie a ďalšie úpravy realizoval farský úrad v Hájnikoch (údajne „na nátlak lázeňských hostí“), pričom návrh vypracovala miestna firma Ing. B. Seehoff a spol., ktorá v tom roku dokončila stavbu komplexu Palace. Pri adaptácii kaplnky sa nedodržel potrebný schvaľovací proces a neboli splnené podmienky Štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slovensku (vypracoval ich vedúci úradu, ktorým bol český historik umenia, vyštudovaný právnik a významný pamiatkar Dr. Jan Hofman, jeden zo zakladateľov pamiatkovej starostlivosti na Slovensku). Okrem nevhodných architektonických úprav objektu – najmä doplnenie vežového nadstavca, omietková a farebná úprava fasád – a vyťatia piatich ihličnatých stromov za presbytériom došlo aj k zoťatiu dvoch listnatých stromov (resp. „dvojitého stromu“) za kaplnkou, ktoré sa však mali ponechať, aby boli „jediným zbytkom krásneho zeleného úzadia káplinky.“ Žiaľ, „vzhľad a okolí kaple sa porušilo spôsobom neobyčajne nápadným a hodným politování“, pričom „nenapravitelne bola poškodená jedna z nejkrásnejších empirových architektur na Slovensku a zničená zaujímavá prírodná pamätka.“¹²¹

Interiér kaplnky vyzdobil na prelome 30. a 40. rokov maliar Jozef Hanula.¹²²

¹¹⁸ LAUNER, História kúpeľov Sliač (cit. v pozn. 7), s. 9. Porovnaj i HÚSENICA, J.: Geologická stavba územia a pôvod minerálnych vôd na Sliači. In KOL. AUTOROV, Československé štátne kúpele Sliač (cit. v pozn. 2), s. 17. Tiež MULÍK, Dejiny kúpeľov a kúpeľníctva na Slovensku (cit. v pozn. 3), s. 112.

¹¹⁹ CHOCHOLOVÁ A KOL., Územný plán mesta Sliač (cit. v pozn. 31), s. 69. Pozri aj WEGNER, Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač (cit. v pozn. 6), s. 95. Porovnaj WEGNER, Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač (cit. v pozn. 6), nepaginované.

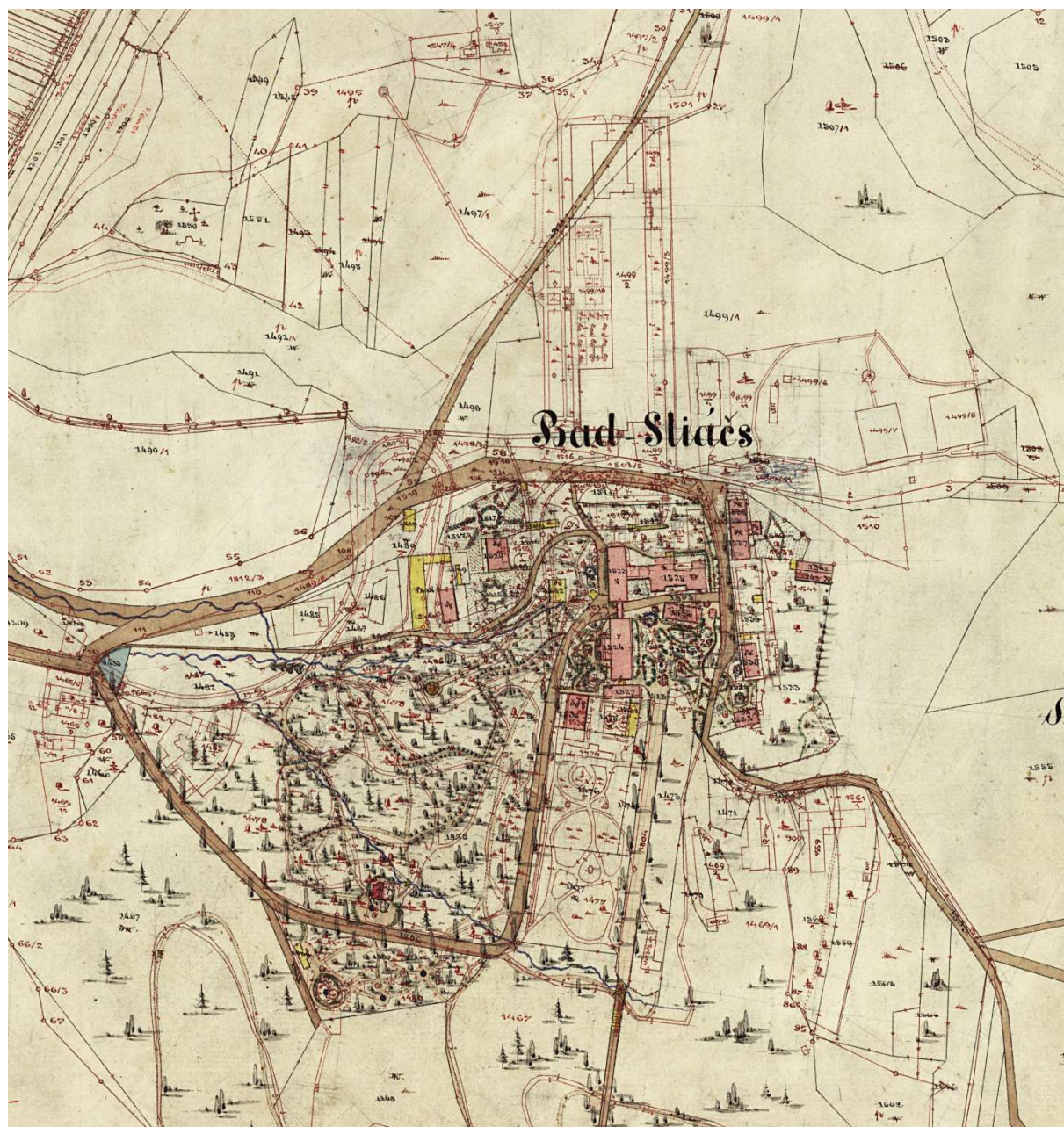
Denis Haberland uvádza, že kúpalisko bolo postavené v rokoch 1929 – 1936: HABERLAND, Kúpele Sliač (cit. v pozn. 3), s. 159.

¹²⁰ MULÍK, Dejiny kúpeľov a kúpeľníctva na Slovensku (cit. v pozn. 3), s. 112.

¹²¹ Pozri podrobnosti v korešpondencii medzi Štátnym referátom na ochranu pamiatok na Slovensku, Správou štátnych kúpeľov v Sliači, Okresným úradom vo Zvolene, Ministerstvom verejného zdravotníctva a telesnej výchovy – Ústredným riaditeľstvom podniku štátne kúpele v Prahe a Okresným súdom vo Zvolene z rokov 1937 – 1938: APÚ SR, f. Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku, 1923 – 1938, šk. 88, fascikel (ďalej len fasc.) „Sliač (Sliač – kúpele), o. Zvolen“, obal „Sliač (Sliač – Kúpele), okr. Zvolen, kúpeľná empirická kaplnka prestavba“.

Súpis pamiatok na Slovensku uvádza nesprávnu informáciu, že kaplnka bola obnovená, resp. prestavaná v roku 1936: GÜNTHEROVÁ A KOL., Súpis pamiatok na Slovensku : Zväzok tretí R – Ž (cit. v pozn. 6), s. 121. Podobne aj HABERLAND, Kúpele Sliač (cit. v pozn. 3), s. 166.

¹²² Pozri GAJDOŠ, Sliač (cit. v pozn. 7), s. 11 (text bol publikovaný už vo Vlastivednom časopise v roku 1970). Tiež GAJDOŠ, Milan: Z výtvarnej histórie Sliača. In GAJDOŠ, Obrázky z minulosti Sliača (cit. v pozn. 2), s. 28 (text bol publikovaný už v časopise Maticné čítanie v roku 1973). GAJDOŠ, Opátka Hildegarda z Bingenu a Sliač (cit. v pozn. 33), s. 119 (text bol publikovaný už v časopise Historická revue v roku 1999). Porovnaj i GAJDOŠ, Kúsok histórie (cit. v pozn. 62), s. 100 (text bol publikovaný už v časopise Slovenské kúpele v roku 1990). Podľa tzv. základného výskumu obce (APÚ SR, Zbierka zákl. výskumov, sign. Z 438, fol. 1a) boli maľby prevedené v roku 1936, čo je zaiste nesprávna informácia, keďže prestavba kaplnky sa realizovala až roku 1938. Rovnaké datovanie malieb (1936) uvádza aj Súpis pamiatok na Slovensku: GÜNTHEROVÁ A KOL., Súpis pamiatok na Slovensku : Zväzok tretí R – Ž (cit. v pozn. 6), s. 121.

Katastrálna mapa (výrez), ktorá zobrazuje urbanisticko-architektonickú situáciu v rokoch 1860 a 1933.

Pôvodná mapa bola vyhotovená v roku 1860, do nej je zakreslený stav z roku 1933 (červenou farbou).

Zdroj a reprodukcia: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky, Ústredný archív geodézie a kartografie, Bratislava, Pôvodný katastrálny operát, signatúra Zv 80, pôvodná katastrálna mapa, list č. 4, výrez.

Od roku 1939 kúpele spravovalo Ústredné riaditeľstvo štátnych kúpeľov v Bratislave.¹²³

Počas nasledujúceho roka zobrazil budovy, park a okolie na viacerých dielach Janko Alexy.¹²⁴

Roku 1942 bol prestavaný objekt, v ktorom sa zriadilo stravovacie stredisko Tatra.¹²⁵

¹²³ MULÍK, *Dejiny kúpeľov a kúpeľníctva na Slovensku* (cit. v pozn. 3), s. 124 – 125.

¹²⁴ Pozri GAJDOŠ, Milan: Básnik pastelov Janko Alexy pobudol v Sliači. In GAJDOŠ, *Obrázky z minulosti Sliača* (cit. v pozn. 2), s. 134 – 135 (text bol publikovaný už v periodiku *Nový Vpred Žurnál* v roku 2000).

Pred začatím Slovenského národného povstania sídlil v sliačskych kúpeľoch Vojenský kúpeľný ústav¹²⁶ a počas Povstania sa kúpele využívali ako vojenská nemocnica, ktorá „*patrila k najväčším a najvýznamnejším nemocniciam v Povstaní.*“ Podľa Milana Gajdoša bola „*najväčšou odsunovou nemocnicou na povstaleckom území.*“ Po jej evakuovaní koncom októbra 1944, keď Sliač obsadili Nemci, objekty kúpeľov takmer päť mesiacov využívali Nemci a Maďari. Aj keď jednotlivé budovy neutrpeli veľkú škodu, došlo k značnému poškodeniu a rozkradnutiu ich zariadenia.¹²⁷

Význam kúpeľov ako dôležitej vojenskej nemocnice pripomína pamätná tabuľa na fasáde hotela Slovensko, ktorá bola odhalená pri príležitosti desiateho výročia Slovenského národného povstania.¹²⁸

1945 – 1990

Sliačske kúpele boli „oslobodené“ v marci 1945.¹²⁹ Od toho roku spravovalo štátne kúpele Povereníctvo Slovenskej národnej rady (ďalej len SNR) pre zdravotníctvo (VI. odbor) a čoskoro sa zriadilo Ústredné riaditeľstvo štátnych kúpeľov v Prahe s celoštátnou pôsobnosťou.¹³⁰ V čase vydania zákona o znárodnení mal podnik Československé štátne kúpele v správe na Slovensku okrem Sliača ďalších sedem liečebných kúpeľov a tri klimatické kúpele.¹³¹

Roku 1946 obnovilo Riaditeľstvo štátnych kúpeľov na Sliači – okrem iných stavieb – aj hotel Detva, keďže bol „*ako iné objekty veľmi poškodený vojnovými operáciami*“. Rozsah a spôsob prác určoval architekt Lehotzký z Povereníctva zdravotníctva, dozor vykonával staviteľ V. Vejroch (zamestnanec Riaditeľstva štátnych kúpeľov). Hotel Detva bol obnovený tzv. slohovou metódou.¹³²

Po vojne využívalo sliačske kúpele aj Revolučné odborové hnutie, ktoré však „*do výstavby nič neinvestovalo.*“ Vo všeobecnosti boli investície po roku 1945 veľmi nízke. Druhú etapu výstavby nového kúpeľného domu, započatú roku 1949, stavebníci dokončili až v roku 1960

¹²⁵ CHOCHOLOVÁ A KOL., *Územný plán mesta Sliač* (cit. v pozn. 31), s. 69.

¹²⁶ MULÍK, *Dejiny kúpeľov a kúpeľníctva na Slovensku* (cit. v pozn. 3), s. 127.

¹²⁷ GAJDOŠ, Sliač (cit. v pozn. 7), s. 15 (text bol publikovaný už vo *Vlastivednom časopise* v roku 1970).

GAJDOŠ, Milan: Spomienky na udalosti spred 45 rokov : Lekár v Povstaní. In GAJDOŠ, *Obrázky z minulosti Sliača* (cit. v pozn. 2), s. 95 – 96 (text bol publikovaný už v periodiku *Vpred* v roku 1989). Porovnaj GAJDOŠ, Milan: Liečivá voda sliačska. In *tamže*, s. 22 – 23 (text bol publikovaný už v časopise *Slovensko* v roku 1969). Porovnaj i GAJDOŠ A KOL., *Sliač* (cit. v pozn. 3), nepaginované.

K histórii vojenskej nemocnice pozri aj MULÍK, *Dejiny kúpeľov a kúpeľníctva na Slovensku* (cit. v pozn. 3), s. 127.

Denis Haberland však uvádza, že počas vojny „*nedošlo na objektoch a zariadeniach k nijakým väčším poškodeniam*“: HABERLAND, *Kúpele Sliač* (cit. v pozn. 3), s. 159.

¹²⁸ GAJDOŠ A KOL., *Sliač* (cit. v pozn. 3), nepaginované. ŠÍPOŠ, *Pri prameňoch zdravia* (cit. v pozn. 3), s. 116.

¹²⁹ MULÍK, *Dejiny kúpeľov a kúpeľníctva na Slovensku* (cit. v pozn. 3), s. 128.

¹³⁰ *Tamže*, s. 129.

¹³¹ *Tamže*, s. 134.

¹³² Pozri korešpondenciu medzi Povereníctvom pre školstvo a osvetu v Bratislave a Riaditeľstvom štátnych kúpeľov na Sliači: APÚ SR, f. Povereníctvo školstva a osvetu – Odbor ochrany pamiatok, 1945 – 1948, šk. 88, fasc. „*Sliač (Sliač – kúpele), o. Zvolen*“, obal „*Sliač (Sliač – Kúpele), okr. Zvolen, „Detva“ hotel, oprava*“.

(pozri ďalej). Roku 1951 sa začala budovať krytá kolonáda pri pitných prameňoch, ktorá však nikdy nebola postavená. Môžeme konštatovať, že vtedy nedošlo k stavbe žiadneho nového objektu – naopak, realizovala sa asanácia hotelov Bristol, Tatra atď. Až v roku 1968 začali práce na stavbe administratívnej budovy.¹³³

Po roku 1948 sa v kúpeľoch zaviedla celoročná prevádzka a tak vznikla potreba zabezpečenia stálych pracovníkov. Z tohto dôvodu boli hotely Bratislava, Partizán, Poľana a vila Amália adaptované na byty pre zamestnancov (zároveň však došlo k zníženiu ubytovacej kapacity pacientov a hostí).¹³⁴

Kúpele Sliač na ortofotomape z polovice 20. storočia.

Zdroj: Technická univerzita vo Zvolene → Mapový server → Mapy → *Historická ortofotomapa Slovenska* [online]. [prevzaté 1. 11. 2021]. Dostupné z: <<https://mapy.tuzvo.sk/HOFM/>>. Reprodukcia: Patrik Baxa.

Historická ortofotomapa z polovice 20. storočia dokladá, že v tom čase boli viaceré cesty a chodníky kúpeľného areálu lemované alejami.

Jeden z dostupných zdrojov uvádza, že v rokoch 1951 – 1970 vznikli objekty záhrady (skleníky) slúžiace na pestovanie kvetov pre park.¹³⁵

Roku 1954 sa v hoteli Slovensko zriadila liečebňa pre deti¹³⁶ a súbežne bol asanovaný Národný dom, ako aj starý kúpeľný dom a naplno sa rozbehla dlho plánovaná ďalšia etapa výstavby nového kúpeľného domu s kompletnou balneoterapiou. Kúpele vtedy spravovala

¹³³ GAJDOŠ, Sliač (cit. v pozn. 7), s. 15 (text bol publikovaný už vo *Vlastivednom časopise* v roku 1970).

Porovnaj toto tvrdenie s dobovou propagandou: LAUNER, História kúpeľov Sliač (cit. v pozn. 7), s. 10.

Funkcionalistická reštaurácia pri niekdajšom hoteli Tatra, postavená na mieste staršej gastronomickej prevádzky, však zostala zachovaná dodnes.

¹³⁴ ČURILLA, M.: Možnosť ubytovania a stravovania. In KOL. AUTOROV, *Československé štátne kúpele Sliač* (cit. v pozn. 2), s. 36.

¹³⁵ CHOCHOLOVÁ A KOL., *Územný plán mesta Sliač* (cit. v pozn. 31), s. 69.

¹³⁶ *Tamže*, s. 68.

štátna Hlavná správa odborných liečebných ústavov, kúpeľov a žriedel, ako aj Ústredná rada odborov.¹³⁷

Pri desiatom výročí „oslobodenia“ Sliača, 19. marca 1955, bola na fasádu komplexu Palace umiestnená pamätná tabuľa.¹³⁸ V tom čase sa zrealizovala aj čiastočná obnova interiéru tohto objektu.¹³⁹

Literatúra uvádza, že roku 1957 došlo k zjednoteniu spravovania kúpeľov do rúk štátnej zdravotnej správy (delimitácia zo správy Ústrednej rady odborov). Až do roku 1959 hospodárili jednotlivé kúpele samostatne, potom však vznikli kúpeľné riaditeľstvá spravujúce viac kúpeľných jednotiek. Do júla 1960 riadila slovenské kúpele Oblastná správa kúpeľov a žriedel na Slovensku so sídlom v Bratislave, pričom išlo o sedem kúpeľných riaditeľstiev (samostatných hospodárskych jednotiek) – jedno z nich v Sliači. Dňa 1. júla 1960 bola zrušená Hlavná správa kúpeľov a žriedel pri Povereníctve zdravotníctva a príslušné úlohy prevzala Ústredná správa kúpeľov a žriedel na Ministerstve zdravotníctva Československej socialistickej republiky. Začiatkom roka 1965 sa však obnovila Správa kúpeľov a žriedel na Slovensku pri Povereníctve SNR pre zdravotníctvo.¹⁴⁰

Koncom 50. rokov bola plánovaná výstavba nového veľkého termálneho kúpaliska, vykurovaných garáží, benzínového čerpadla, autoservisu či ďalšieho kúpeľného domu, ktorý mal byť podľa ideového návrhu architekta Stockara postavený na mieste vtedajšej vily Anna (pôvodne dom Szerényiovcov, neskôr Údvözlégy, resp. Na zdar). Okrem toho sa plánovala aj výstavba hotela pre cudzincov na mieste budovy Poľana. Kolonádu pri pitných prameňoch, ktorá bola vtedy už vo výstavbe (mala mať dĺžku 108 metrov), však nikto nikdy nedokončil.¹⁴¹

Projekt na jej sadovnicke úpravy vypracoval záhradný architekt Alexander Glaus. Navrhol dotvorenie architektonickej koncepcie jednotlivých prameňov, zahŕňajúcej aj otvorenú kolonádu spájajúcu pramene Štefánik a Lenkey, prostredníctvom chodníkov (dláždené plochy lemované pieskovými pásmi na okrajoch, obrubníky), lavičiek, výtvarných diel, fontány s vodnými rastlinami, ako i doplnením existujúcej zelene trávnatými plochami či vysokou a nízkou zeleňou. Alexander Glaus zároveň naprojektoval aj úpravu priestoru za Kaplnkou sv. Hildegardy, kde plánoval vybudovať prírodné jazero s rozlohou približne 1 500 – 2 000 m² (prítok odpadovej vody z kúpeľov mal kaskádovitým spôsobom pretekať skalami a vytvárať na nich nános okrovočervenej usadeniny), zrealizovať novú výsadbu vhodných vlhkomilných rastlín a inej zelene. Odpočívadlá pri kaplnke navrhol doplniť dlažbou, lavičkami a pod.

¹³⁷ MULÍK, *Dejiny kúpeľov a kúpeľníctva na Slovensku* (cit. v pozn. 3), s. 138, 139. Porovnaj *tamže*, s. 137.

¹³⁸ GAJDOŠ A KOL., *Sliač* (cit. v pozn. 3), 1977, nepaginované.

¹³⁹ HABERLAND, *Kúpele Sliač* (cit. v pozn. 3), s. 159.

¹⁴⁰ MULÍK, *Dejiny kúpeľov a kúpeľníctva na Slovensku* (cit. v pozn. 3), s. 142 – 143.

¹⁴¹ ČURILLA, M.: Plánovaná výstavba. In KOL. AUTOROV, *Československé štátne kúpele Sliač* (cit. v pozn. 2), s. 44 – 45. Porovnaj ČURILLA, M.: Rozptýlenie. In *tamže*, s. 42.

Ďalej porovnaj GAJDOŠ, *Sliač* (cit. v pozn. 7), s. 15 (text bol publikovaný už vo *Vlastivednom časopise* v roku 1970).

Celkovo sa počítalo s výsadbou desiatich listnatých stromov, sedemdesiatich ihličnatých, sto osemdesiatich okrasných kríčkov a 200 m² kvetinových záhonov.¹⁴²

Alexander Glaus: návrh sadovnickej úpravy parku. Širšia situácia v mierke 1 : 1 000, 1958.

Zdroj: Archív Kúpeľov Sliač, fascikel „Sadovnícka úprava okolia prmeňov [!] Sliač kúpele. Prepracovaný úvodný projekt.“, bez signatúry (neusporiadaný archív). Foto: Patrik Baxa.

V roku 1959 bol postavený bytový dom Nový Partizán určený pre zamestnancov kúpeľov¹⁴³ a zároveň sa ukončila dostavba dlhodobo etapovito budovaného kúpeľného domu (dnešný Kúpeľný dom I; Miloš Begán) – niektorí autori uvádzajú rok 1959,¹⁴⁴ iní 1960.¹⁴⁵

Určité svedectvo o vzhľade parku po polovici 20. storočia prináša publikácia *Československé štátne kúpele Sliač*. Podľa tohto textu tu vtedy na hostí príjemne pôsobili „pekne upravené parkové kruhy, vodomety, kaskádové jazierka.“¹⁴⁶

¹⁴² AKS, fasc. „Sadovnícka úprava okolia prmeňov [!] Sliač kúpele. Prepracovaný úvodný projekt.“, projektant Alexander Glaus, bez sign. (neusporiadaný archív). Elaborát obsahuje technickú správu a dva situačné plány z roku 1958.

¹⁴³ CHOCHOLOVÁ A KOL., *Územný plán mesta Sliač* (cit. v pozn. 31), s. 69.

¹⁴⁴ *Projekt : Revue slovenskej architektúry*, roč. XXI, 1979, č. 5/227 (máj), s. 12.

¹⁴⁵ CHOCHOLOVÁ A KOL., *Územný plán mesta Sliač* (cit. v pozn. 31), s. 68. Tiež HABERLAND, *Kúpele Sliač* (cit. v pozn. 3), s. 159, 163.

¹⁴⁶ Pozri LAUNER, *História kúpeľov Sliač* (cit. v pozn. 7), s. 5.

Alexander Glaus: návrh sadovníckej úpravy okolia pitných prameňov (výrez).

Situácia v mierke 1 : 200, 1958.

Zdroj: Archív Kúpeľov Sliač, fascikel „Sadovnícka úprava okolia prameňov [!] Sliač kúpele. Prepracovaný úvodný projekt.“, bez signatúry (neusporiadaný archív). Foto: Patrik Baxa.

Z konca 50. rokov sa zachoval aj pozoruhodný opis flóry v parku a okolí kúpeľov:

„[...] Prirodzene, ak si chceme prezrieť zvláštnosti parkových úprav a okolia, začnime hneď od stanice. Zdola prejdeme peši hlavným chodníkom, ktorý je vysadený stromoradiím. V stromoradií nájdeme druhy, ktoré sa bežne pestujú, ako sú lipy, javor jaseňolistý, gaštan konský, javor horský, agát, jaseň štíhly, brest, topol' čierny a iné. V mieste, kde začína chodník prudšie stúpať, vidíme prvé lesíky, ktoré obklopujú kúpeľný objekt vencom zelene. Od križovatky chodníka s automobilovou cestou začína vlastná úprava areálu kúpeľov. Pred budovou hotela Palace je živý plot z vtáčieho zobu, ktorý nádherne kvitne bielymi kvietkami vo vzpriamených strapcoch. Celé priestranstvo pred budovou je usporiadané sčasti ako anglický park s chodníkmi so skupinkami starých smrekov a sčasti ponechané na výsadbu esteticky zladených a farebne harmonizujúcich ozdobných stromov. Z nich je vysadený ľaliovník tulipánokvetý, čerešňa Pisardova s fialovočervenými listami, štedrec ovisnutý s previslými strapcami sýtožltých kvetov, javor jaseňolistý s listami bielolemovanými, sofora japonská, smrek pichľavý strieborný, potom jaseň štíhly, breza s bielym kmeňom a staršími vetvami, topole, vŕba, čremcha strapcovitá, hloh plnokvetý s ružovými kvetmi a iné. Smerom k prameňom vysadená zeleň tvorí s fontánou a s kaskádovite upravenými rybníčkami harmonizujúci celok. Tu sa uplatňujú predovšetkým nízke druhy, viacmenej plazivé ako napr. tis obyčajný so zlatými ihličkami, buk lesný s fialočervenými listami, borievka obyčajná pyramidálna, borievka viržínska plazivá, skalník horizontálny s takmer nenápadnými listami, nízke formy smreka obyčajného, javor dlanitý v zeleno a červenolistej forme, nátržník krovitý a iné druhy. Z bylín uplatňujú sa druhy v záhradníckej praxi bežne pestované, ako sú napr. rozchodníky, kosatce, najmä okolo rybníčkov, orlíčky, ostrôžky a iné. Chodníky a cesty, vedúce k prameňom sú upravené do alejí, striedajú sa prevažne v nich lipy, pagaštan konský, jaseň štíhly, borovica lesná. Okolie prameňov tienia javory, hraby, lipy, pagaštany a skupinka krásnych štíhlych jaseňov. Vzdialenejšie okolie prameňov tvorí veniec zmiešaného lesa, ktorý úpravou chodníkov a lavičiek na oddych je premenený na lesopark. V lese nachádzame mnohé ďalšie dreviny, pod ktorými sa krčia vtáčí zob, svíb krvavý, kručinky, trnky a iní krovití zástupci domácej flóry. Z bylín nás najčastejšie upútajú statné zvončeky broskyňolisté s veľkými modrými zvončekovitými kvetmi, na lúčkach v lese často aj králik biely a zvonček konáristý s modrými kvetmi.¹⁴⁷

Od prameňov môžeme prejsť upravenou časťou popod skleníky. Tu nás zaujmú skupiny statných starých stromov i skupinky krov. Tak rastie v skupine topol' biely, jaseň štíhly a brest väz, osamote stojí platan západný. Z krov vidíme okolo chodníka tuju západnú stĺpovitú, fyzokarp kalinolistý, nápadne bielo kvitnúci pajasmín vencový a imelovník biely. Ak prejdeme k ihriskám a kúpalisku, vidíme, že aj tieto sú vhodne začlenené do zelene. Okolo nich sa striedajú pagaštany konské s inými drevinami, napr. javorom mliečnym Schwedlerovým, ktorý má mladé listy lesklé červenohnedé a staré fialovohnedé, ďalej bukom purpurovým a pod. Krovitú vegetáciu zastupujú beztvarec krovitý, trojpuk drsný bielo kvitnúci, orgovány a weigelia kvetnatá s ružovými kvetmi. Smerom k parkovej úprave pred hlavným vchodom hotela vidíme vzácnu škumpu vlasatú. Od nej môžeme odbočiť do ľava

¹⁴⁷ MANICA, M.: Zeleň parkov a okolia. In KOL. AUTOROV, Československé štátne kúpele Sliač (cit. v pozn. 2), s. 28 – 29.

*okolo mladých jarabín vtáčích, ku katalpe bignoniovitej, borovici Weymouzhovej, ku skupine starých smrekov a dookola cez alej líp strieborných alebo popod kolonádu k hlavnému vchodu do hotela, alebo klukatiacimi sa chodníkmi priamo do parku pred budovu.*¹⁴⁸

*Park pred budovou sa vyznačuje efektným riešením architektonickým, v ktorom sa uplatňujú v plnej miere druhy nízke, zakrslé a plazivé, ako je kosodrevina, borievka obyčajná pyramidálna, borievka viržínska plazivá, borievka netata, javor dlanitý zakrskovitý, baza čierna zlatistá, tavoloň brestolistý a vrcholitý, hlohňa šarlátová, beztvarec krovitý, červené odrody dráča, či s bylinnými druhmi pestovanými v záhradníckej praxi. Park Mieru je obklopený starým borovicovým porastom. Z vysadených druhov spomenieme tavoloň brestolistý, buk lesný žltý a zlatolistý, dulovec japonský, katalpu bignoniovitú, pajasmín vencový zlatolistý, sumach pálkový a kosodrevinu.*¹⁴⁹

*Celý areál kúpeľov obklopujú lesy. Sú dnes premenené a hojne sa v nich vysadili borovice a smrek. Listnaté druhy, ktoré sa miestami zachovali, oživujú tmavú zeleň ihličn sviežou zeleňou na jar, na jeseň hrajú farebnou škálou od žltej po hnedočervenú. V zime, keď celý kraj pokrýva biely koberec snehu, uplatňujú svoju zeleň ihličnaté stromy.*¹⁵⁰

V roku 1966 bola vybudovaná centrálna trafostanica (pri kúpeľnom dome)¹⁵¹ a o dva roky neskôr sa realizovala adaptácia hotela Starý Partizán pre potreby ubytovania zamestnancov a na funkciu škôlky pre ich deti.¹⁵²

Prelom 60. a 70. rokov priniesol smelé plány rozvoja kúpeľov. V tom čase sa konštatovalo, že: „*Budúcnosť kúpeľov záleží však na cieľavedomej výstavbe a rozširovaní kapacity kúpeľov. Na základe expertízy najpriateľnejší počet poskytnutých procedúr by sa mal dostať na 1 200 za deň, čo je takmer dvojnásobok oproti súčasnému stavu.*“¹⁵³

Roku 1969 architekt Jaroslav Vítek spracoval zastavovaciu a objemovú štúdiu počítajúcu s asanáciou takmer všetkých starších objektov (okrem komplexu Palace, kúpeľného domu, hotelov Poľana a Slovensko, Kaplnky sv. Hildegardy a hospodárskych budov v juhozápadnej časti), výstavbou troch nových liečebných ústavov a ďalších budov, pridaním ďalšieho príjazdu do centra kúpeľov, vybudovaním novej pešej zóny (trasa centrum kúpeľov – pitné pramene – mesto) a pod. V nadväznosti na túto štúdiu, ktorá sa však nerealizovala, architekt Stockmann vypracoval smerný územný plán kúpeľného miesta Sliač.¹⁵⁴

¹⁴⁸ MANICA, Zeleň parkov a okolia (cit. v pozn. 147), s. 29 – 30.

¹⁴⁹ *Tamže*, s. 30.

¹⁵⁰ *Tamže*.

¹⁵¹ CHOCHOLOVÁ A KOL., Územný plán mesta Sliač (cit. v pozn. 31), s. 69.

¹⁵² *Tamže*.

¹⁵³ GAJDOŠ, Sliač (cit. v pozn. 7), s. 16 – 17 (text bol publikovaný už vo *Vlastivednom časopise* v roku 1970). Porovnaj GAJDOŠ, Liečivá voda sliačska (cit. v pozn. 127), s. 23 (text bol publikovaný už v časopise *Slovensko* v roku 1969).

¹⁵⁴ VÍTEK, Jaroslav: Kúpele Sliač : Koncepcia rozvoja. In *Projekt : Revue slovenskej architektúry*, roč. XXI, 1979, č. 5/227 (máj), s. 39.

Dňa 28. augusta 1971 bol v parku za komplexom Palace slávnostne odhalený pamätník účasti československých letcov a pomoci sovietskeho letectva v Slovenskom národnom povstaní. Jeho autormi sú Ing. arch. Jozef Chrobák a akad. soch. Miroslav Ksandr.¹⁵⁵

Roku 1972 bola kotoľňa upravená na využitie zemného plynu.¹⁵⁶

V tom čase sa realizovala aj stavba budovy Riaditeľstva Československých štátnych kúpeľov a pošty (1972), obnova starších objektov a moderné architektonické doriešenie prameňov pitných minerálnych vôd.¹⁵⁷ Všetky štyri žriedla dostali rovnaké vyústenia vo forme nízkeho kubusu, v strede doplneného záchytnou miskou a kovovou konštrukciou, z ktorej vyteká voda. Prameň Štefánik, umiestnený pod úrovňou terénu, bol sprístupnený sústavou vyrovnávajúcich stupňov a zastrešený moderným pavilónom s pôdorysným tvarom trojuholníka (autorom farebných mozaík je akad. mal. Milan Laluha¹⁵⁸).

Ing. Petrík: projekt úprav časti vstupného areálu – okolie riaditeľstva. Celkový návrh, 1973.

Zdroj: Archív Kúpeľov Sliač, fascikel „Čsl. štátne kúpele Sliač – Vstupný areál“, bez signatúry (neusporiadaný archív). Foto: Patrik Baxa.

¹⁵⁵ ŠIMONČÍK (ed.), *Sliač – 50 rokov mestom* (cit. v pozn. 110), s. 21 (obr. už na s. 19). Porovnaj napríklad aj GAJDOŠ, Z výtarnej histórie Sliača (cit. v pozn. 122), s. 29 (text bol publikovaný už v časopise *Matičné čítanie* v roku 1973). Ďalej GAJDOŠ A KOL., *Sliač* (cit. v pozn. 3), nepaginované.

¹⁵⁶ CHOCHOLOVÁ A KOL., *Územný plán mesta Sliač* (cit. v pozn. 31), s. 69.

¹⁵⁷ ŠIMONČÍK (ed.), *Sliač – 50 rokov mestom* (cit. v pozn. 110), s. 28, 65.

Milan Gajdoš uvádza, že v roku 1971 sa do novovybudovanej budovy riaditeľstva presťahovalo vedenie kúpeľov. Pozri GAJDOŠ, Milan: Dve desaťročia premien mesta Sliač : Jubilejný rok. In GAJDOŠ, *Obrázky z minulosti Sliača* (cit. v pozn. 2), s. 93 (text bol publikovaný už v časopise *Smer* v roku 1989).

Porovnaj i GAJDOŠ A KOL., *Sliač* (cit. v pozn. 3), nepaginované.

¹⁵⁸ HABERLAND, Kúpele Sliač (cit. v pozn. 3), s. 159.

Medzitým, v rokoch 1971 – 1973, sa uskutočnila obnova hotela Poľana.¹⁵⁹ Súbežne so stavebnými aktivitami v areáli kúpeľov došlo aj k plánovaniu architektonicko-krajinárskych zásahov. Z februára 1973 sa zachoval projekt úprav časti vstupného areálu, resp. okolia administratívnej budovy riaditeľstva (zodpovedný projektant Ing. Petrík, Vojenské lesy a majetky, Projektové oddelenie Pliešovce, Skupina sadovníckych úprav Banská Bystrica). Spracovaniu projektu predchádzala inventarizácia existujúcich porastov so zakreslením do príslušného výškopisného a polohopisného zamerania. Návrh počítal s ponechaním svahovitého terénu v pôvodnej modelácii (len s malými úpravami), pričom nové kruhové odpočívadlá mali byť pospájané pešími komunikáciami. Autor plánoval zachovať existujúci porast – okrem odstránenia určitých náletových drevín – a doplniť trávnik, dreviny a trvalky. Spevnené plochy mali byť tvorené dlažbou a výškové rozdiely pochôdných plôch prekonané terénymi schodmi; návrh počítal aj s vhodným drobným mobiliárom.¹⁶⁰ Predpokladáme, že výsledná realizácia bola uskutočnená v intenciách tejto dokumentácie.

Ing. J. Zajac: projekt úprav časti vstupného areálu – okolie prístupovej cesty.
Celkový návrh, 1973.

Zdroj: Archív Kúpeľov Sliač, fascikel „Čsl. štátne kúpele Sliač – Sadové úpravy“,
bez signatúry (neusporiadaný archív). Foto: Patrik Baxa.

¹⁵⁹ CHOCHOLOVÁ A KOL., *Územný plán mesta Sliač* (cit. v pozn. 31), s. 68. HABERLAND, *Kúpele Sliač* (cit. v pozn. 3), s. 159 a 164.

¹⁶⁰ AKS, fasc. „Čsl. štátne kúpele Sliač – Vstupný areál“, bez sign. (neusporiadaný archív). Elaborát obsahuje inventarizačný súpis drevín s príslušným situačným plánom, jednotlivé výkresy návrhu a technickú správu. V archíve sa nachádzajú dva exempláre tohto projektu.

Z apríla 1973 sa zachoval projekt na sadové úpravy ďalšej časti vstupného priestoru, ktoré mali zabezpečiť „ozelenenie okolia prístupovej cesty do kúpeľného areálu“ (zodpovedný projektant Ing. J. Zajac, Vojenské lesy a majetky, Projektové oddelenie Pliešovce, Skupina sadovníckych úprav Banská Bystrica). Návrh počítal s obvyklými terénnymi úpravami pláne, výsevom trávnik, stromov a krovín, ktoré v budúcnosti splnia úlohu ochrannej zelene „medzi prístupovou cestou a vnútornou plochou.“¹⁶¹

V roku 1975 sa uskutočnila obnova hotela Bratislava.¹⁶²

Zo 70. rokov máme zachovaný aj stručný, ale výstižný opis vtedajšej podoby parku: „Záhony, jazierka, fontány, cudzokrajné stromy a množstvo kvetov spoluvytvárajú sugestívne prostredie.“¹⁶³ Dobové fotografie (pozri nižšie v samostatnej kapitole) svedčia o hojnom uplatnení farebne kvitnúcich kvetov alebo iných rastlín.

Udržiavanie a zveľaďovanie estetických hodnôt areálu sliačskych kúpeľov sa realizovalo aj prostredníctvom umiestňovania rôznych výtvarných diel do interiérov a exteriérov jednotlivých objektov: izby pacientov boli vyzdobené obrazmi, vo vnútri kúpeľného domu (dnešný Kúpeľný dom I) vznikli kompozície *Jar* a *Torzo* od akad. soch. Karola Dúbravského, leptané sklá od akad. mal. Róberta Dúbravca a akad. mal. Františka Kráľa, nástenná maľba kupoly s témou kúpajúcich sa od akad. mal. Ivana Šimka a v exteriéri nad hlavným (západným) vstupom do tohto objektu akad. mal. Ján Paľo realizoval vlys znázorňujúci slniace sa nahé ženské postavy. Na severnej fasáde hotela Slovensko pribudli pamätne tabule s bustou pripomínajúce pobyt Pavla Országha Hviezdoslava, pred východným priečelím komplexu Palace socha Sládkovičovej Maríny od akad. soch. Tibora Bártfaya atď.¹⁶⁴

V tomto období celú investičnú činnosť v slovenských kúpeľoch riadila Slovakoterma, generálne riaditeľstvo kúpeľov a žriediel na Slovensku; na tvorbe plánovacej dokumentácie sa podieľali najmä urbanistické ateliéry a Zdravoprojekt.¹⁶⁵

Roku 1978 sa uskutočnila urbanisticko-architektonická súťaž návrhov rozvoja celého kúpeľného mesta Sliač, samotný areál kúpeľov nevynímajúc (vypisovateľom bolo Ministerstvo výstavby a techniky a Ministerstvo zdravotníctva Slovenskej socialistickej republiky). Najvhodnejšie riešenie malo „aktívne pomôcť národným výborom a zdravotníckym orgánom pri prestavbe Sliača na kúpeľné miesto medzinárodného významu a úrovne.“ Spomedzi piatich vyzvaných kolektívov získal prvú cenu návrh Ing. arch. Rudolfa

¹⁶¹ AKS, fasc. „Čsl. štátne kúpele Sliač – Sadové úpravy“, zodpovedný projektant Ing. J. Zajac, apríl 1973, bez sign. (neusporiadaný archív). Elaborát obsahuje výškopisné zameranie, dva plány návrhu, rozpočet a technickú správu.

¹⁶² CHOCHOLOVÁ A KOL., *Územný plán mesta Sliač* (cit. v pozn. 31), s. 68. HABERLAND, *Kúpele Sliač* (cit. v pozn. 3), s. 159.

¹⁶³ GAJDOŠ A KOL., *Sliač* (cit. v pozn. 3), nepaginované.

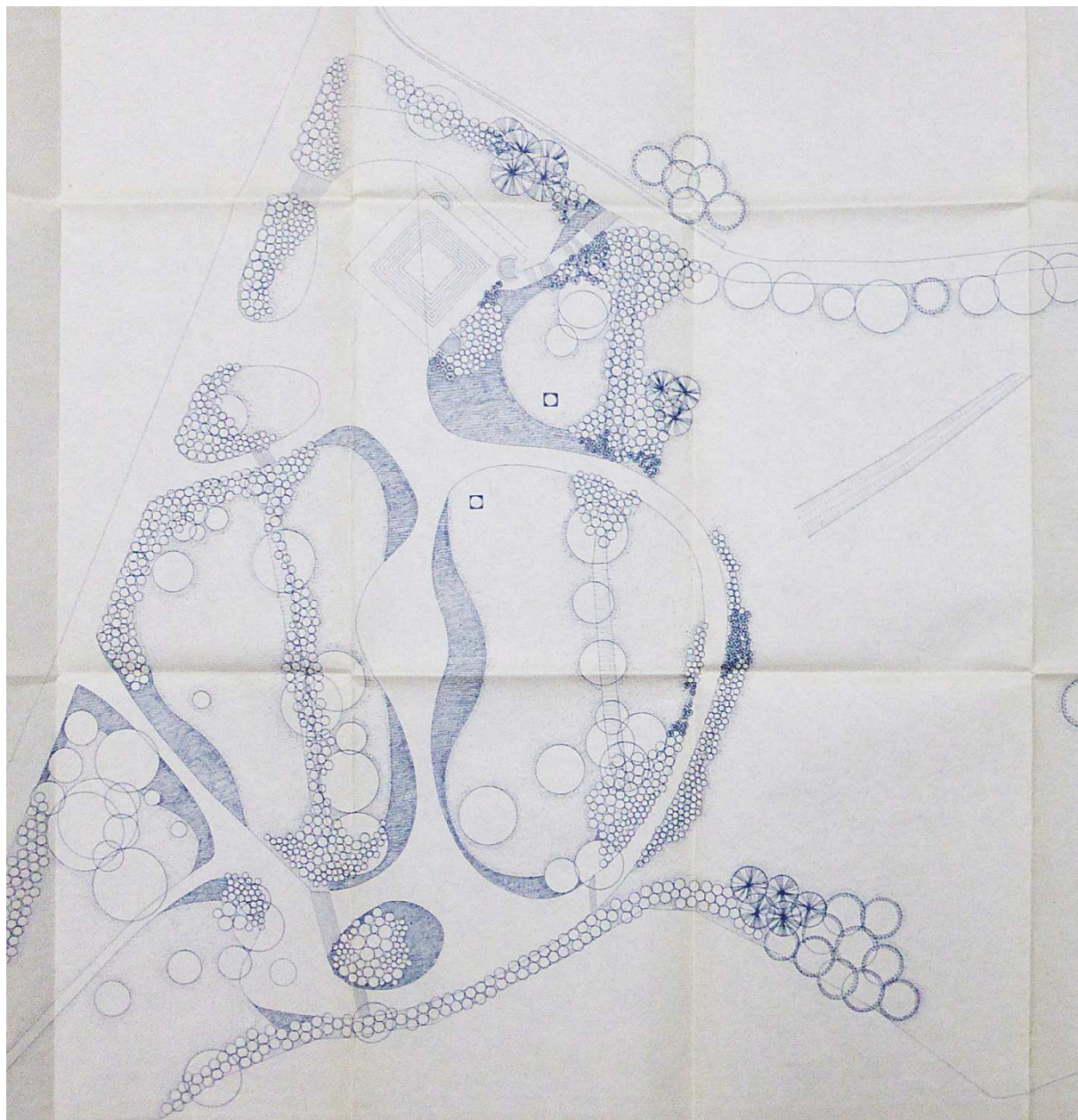
¹⁶⁴ GAJDOŠ, Z výtvarnej histórie Sliača (cit. v pozn. 122), s. 29 – 30 (text bol publikovaný už v časopise *Matičné čítanie* v roku 1973). Autor však ako tvorca sochy Maríny chybné uvádza [Michala] Júliusa Bártfaya.

V inej publikácii Milan Gajdoš správne napísal, že autorom plastiky je Tibor Bártfay – GAJDOŠ A KOL., *Sliač* (cit. v pozn. 3), nepaginované. Korektnú informáciu udáva aj HABERLAND, *Kúpele Sliač* (cit. v pozn. 3), s. 158.

¹⁶⁵ VÍTEK, Jaroslav: Čo všetko rozhoduje o budúcej tvári našich kúpeľov. In *Projekt : Revue slovenskej architektúry*, roč. XXI, 1979, č. 5/227 (máj), s. 5.

Krajíčka a kolektívu zo Stavoprojektu Bratislava, druhú cenu obdržal návrh Ing. arch. Jaroslava Vítka a kolektívu zo Zdravoprojektu Bratislava.¹⁶⁶

V roku 1979 bola k stravovaciemu stredisku Tatra pristavaná jedáleň pre zamestnancov.¹⁶⁷

Ing. Zdena Škubalová: projekt sadových úprav promenády pri pitných prameňoch.

Celkový výkres, 1980.

Zdroj: Archív Kúpeľov Sliač, fascikel „Sliač – pramene“, staré inventárne číslo 140 (neusporiadaný archív).

Foto: Patrik Baxa.

¹⁶⁶ MICHALEC, Ivan: Urbanisticko-architektonická súťaž na kúpeľné mesto Sliač. In *Projekt : Revue slovenskej architektúry*, roč. XXI, 1979, č. 3/225 (apríl), s. 47 – 48 (obr.). Pozri aj VÍTEK, Čo všetko rozhoduje o budúcej tvári našich kúpeľov (cit. v pozn. 165), s. 5. Tiež MICHALEC, Ivan: Prínos urbanisticko-architektonických súťaží na riešenie kúpeľných miest na Slovensku. In *Projekt : Revue slovenskej architektúry*, roč. XXI, 1979, č. 5/227 (máj), s. 8, 9 (obr. – prvá cena). Ďalej VÍTEK, Kúpele Sliač (cit. v pozn. 154), s. 39. Porovnaj ŠIMONČÍK (ed.), *Sliač – 50 rokov mestom* (cit. v pozn. 110), s. 12 – 13.

¹⁶⁷ CHOCHOLOVÁ A KOL., *Územný plán mesta Sliač* (cit. v pozn. 31), s. 69.

Počas februára 1980 Ing. Zdena Škubalová (Záhradnícke a rekreačné služby mesta Banská Bystrica) vypracovala projekt sadových úprav promenády pri pitných prameňoch. Z dôvodu, že kúpele Sliač sú zamerané na liečenie srdcovocievnych ochorení, ktoré nie je založené na pravidelnom pití minerálnych vôd, promenádu pri pitných prameňoch neriešila klasickým spôsobom, ale voľným usporiadaním chodníkov v priestore parku. Projekt vychádzal z existujúcej situácie a prevádzkových vzťahov. Ústredná časť mimoriadne exponovaného areálu prameňov mala pacientov a návštevníkov pútať počas každého ročného obdobia. Dláždené chodníky v návrhu akcentuje trinásť kvetinových záhonov, väčšinou pozostávajúcich z trvaliek, s charakterom prírodných porastov. Na trávnatých plochách (dekoratívne trávniky) sa počítalo s umiestnením architektonických doplnkov – dvoch presvetlených sklenených valcov. Tieto diela mali byť zvýraznené kvetinovými záhonmi v ich blízkosti, vždy na jar a jeseň osádzanými letničkami a cibulovinami. Dôležitou podmienkou bolo, aby každý záhon charakterizovali len jeden druh a jedna farba. Návrh počítal aj s dopĺňujúcou výsadbou stromov či väčšieho množstva vždyzelených krov a umiestnením atypických lavíc. Existujúce dreviny mali prejsť prebierkou zabezpečujúcou odstránenie nevyhovujúcich exemplárov; okrajové porasty bolo treba vyčistiť od náletových a iných nevhodných drevín, prípadne doplniť kerovými porastmi. Blízku lúku navrhla Zdena Škubalová ponechať v „prírodnom stave“.¹⁶⁸ Predmetný návrh bol zrejme komplexne zrealizovaný.

V súvislosti s pitnými prameňmi je zaujímavá skutočnosť, že počas 2. polovice 20. storočia mali tieto žriedla iné názvy – Partizán (niekdajší prameň Jozef, dnes Štefánik), Bystrica (kedysi Dorota), Kremnička a Sliačanka.¹⁶⁹ Martin Kostelník uvádza, že žriedlo Štefánik sa kedysi nazývalo aj Mladosť.¹⁷⁰

Roku 1984 Ing. Zajac (Pôdohospodársky projektový ústav v Banskej Bystrici) spracoval pasportizáciu vtedajšej zelene kúpeľného areálu;¹⁷¹ v roku 1985 bol položený základný kameň nového sanatória (nazývané Sliač, neskôr Cor), ktoré však zostalo rozostavané a dodnes nebolo dokončené.¹⁷² Autorom projektu tohto komplexu je architekt Jaroslav Vítek.¹⁷³

Druhá polovica 80. rokov sa vyznačovala najmä realizovaním dostavieb, obnov a adaptácií: v roku 1986 vznikla prístavba administratívnej budovy (zariadenie staveniska pre výstavbu

¹⁶⁸ AKS, fasc. „*Sliač – pramene*“, staré inv. č. 140 (neusporiadaný archív). Elaborát obsahuje sprievodnú správu, rozpočet, technickú správu, jednotlivé výkresy návrhu a inventarizačný súpis drevín so zakreslením do situácie.

¹⁶⁹ ŠÍPOŠ, *Pri prameňoch zdravia* (cit. v pozn. 3), s. 111, 113, 115. Porovnaj ŠÍPOŠ – KOVAČEVIČ, *Slovenské kúpele* (2. vyd., cit. v pozn. 3), s. 84.

¹⁷⁰ KOSTELNÍK, *Kúpele na starých pohľadniciach* (cit. v pozn. 7), s. 58.

¹⁷¹ Žiaľ, predmetné dokumenty („*Pasportizácia zelene SLK SLIAČ*“) sme v Archíve Kúpeľov Sliač nenašli. O ich niekdajšej existencii však vieme z projektovej dokumentácie k obnove parku vypracovanej v 2. polovici 90. rokov pod autorským vedením architekta Vincenta Maníka – AKS, fasc. „*Rekonštrukcia kúpeľného parku Sliač : Projekt*“, bez sign. (neusporiadaný archív), pozri nižšie.

¹⁷² GAJDOŠ, *Dve desaťročia premien mesta Sliač* (cit. v pozn. 157), s. 94 (text bol publikovaný už v časopise *Smer* v roku 1989).

Dokumentácia k projektu stavby tohto sanatória sa nachádza v AKS, bez sign. (neusporiadaný archív).

¹⁷³ Pozri napríklad BRŤKO, Peter – VÍTEK, Jaroslav: *Architekt Jaroslav Vítek*. Katalóg výstavy. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku architektov Slovenska, 2008, s. 4, 14, 17, 19, 20 a 22 – 23 (obr.); viď aj s. 35 a zadnú časť obálky.

sanatória Sliač/Cor) k objektu Riaditeľstva kúpeľov a pošty;¹⁷⁴ roku 1987 sa uskutočnila obnova vily Amália¹⁷⁵ i kuchyne v stravovacom stredisku Tatry,¹⁷⁶ ako aj adaptácia časti objektu Starý Partizán pre potreby ubytovania hostí.¹⁷⁷

Podľa Gejzu Steinhübela relatívne nedávne zásahy do zelene areálu kúpeľov boli vykonané v súvislosti s výstavbou moderných budov, pričom „*niektoré partie*“ parku vtedy prepracoval architekt Kvapil. „*Vznikli intímne zákutia, kde sa spája farba a zvuk drobných vodných plôch, fontán a vodopádikov s tvarmi cudzokrajných ihličnanov, so zeleňou krátko strihaných trávnatých plôch a s architektonickým účinkom kameňov, pravidelne i nepravidelne rozmiestnených, nahradzujúcich chodníky. Druhovú zloženie je veľmi pestré. Niektoré časti, napríklad pred hotelom Palace, sú vkusné a príťažlivé, no niektoré sa zdajú násilné. Takou je napríklad dočasná ústredná kvetinová výzdoba aleje Terézie Vansovej, ktorej nevestíme dlhú budúcnosť.*“¹⁷⁸ Táto výzdoba (trvalkové záhony) bola už roku 1997 zdevastovaná, čo zapríčinil postupný rast alejových stromov a zhoršovanie svetelných pomerov. V tej dobe bolo navrhnuté jej obnovenie vysadením tieňomilných druhov rastlín.¹⁷⁹

1990 – súčasnosť

Súdobé spoločensko-politické a ekonomické zmeny na začiatku 90. rokov 20. storočia spôsobili, že k 31. decembru 1990 zanikla hospodárska jednotka Československé štátne kúpele aj s generálnym riaditeľstvom Slovakoterma a uskutočnila sa transformácia na kúpeľné štátne podniky (ďalej len š. p.). V sliačskych kúpeľoch tak vznikla organizácia Slovenské liečebné kúpele, š. p. a naďalej tu pôsobilo riaditeľstvo s menšími kúpeľnými jednotkami Brusno, Číž a Kováčová. Na základe uznesenia vlády č. 319 z 9. mája 1995 o aktualizácii postupnej privatizácie v rezorte zdravotníctva boli do privatizácie zahrnuté aj Slovenské liečebné kúpele, š. p. a od 1. augusta 1995 do 1. januára 1997 došlo k sprivatizovaniu všetkých kúpeľných organizácií ich transformáciou na devätnásť akciových spoločností (ďalej len a. s.). Vtedy vznikla Kúpele Sliač a Kováčová, a. s.¹⁸⁰

Po roku 1990 bolo v areáli kúpeľov prenajatých jedenásť objektov v rámci tzv. malej privatizácie.¹⁸¹

Žiaľ, z dôvodu neúspešnosti firmy CORVAS, s. r. o. v procese privatizácie a legislatívnych zmien odchodu poisťovní z kúpeľného trhu nebolo možné využívať celú kapacitu kúpeľov na

¹⁷⁴ CHOCHOLOVÁ A KOL., *Územný plán mesta Sliač* (cit. v pozn. 31), s. 69.

¹⁷⁵ *Tamže*, s. 68.

¹⁷⁶ *Tamže*, s. 69.

¹⁷⁷ *Tamže*.

¹⁷⁸ STEINHÜBEL, *Slovenské parky a záhrady* (cit. v pozn. 4), s. 124 – 125. Martin Kostelník tvrdí, že „*najnovšie druhy drevín doplnil F. Kvapil*“ – KOSTELNÍK, *Kúpele na starých pohľadniciach* (cit. v pozn. 7), s. 59.

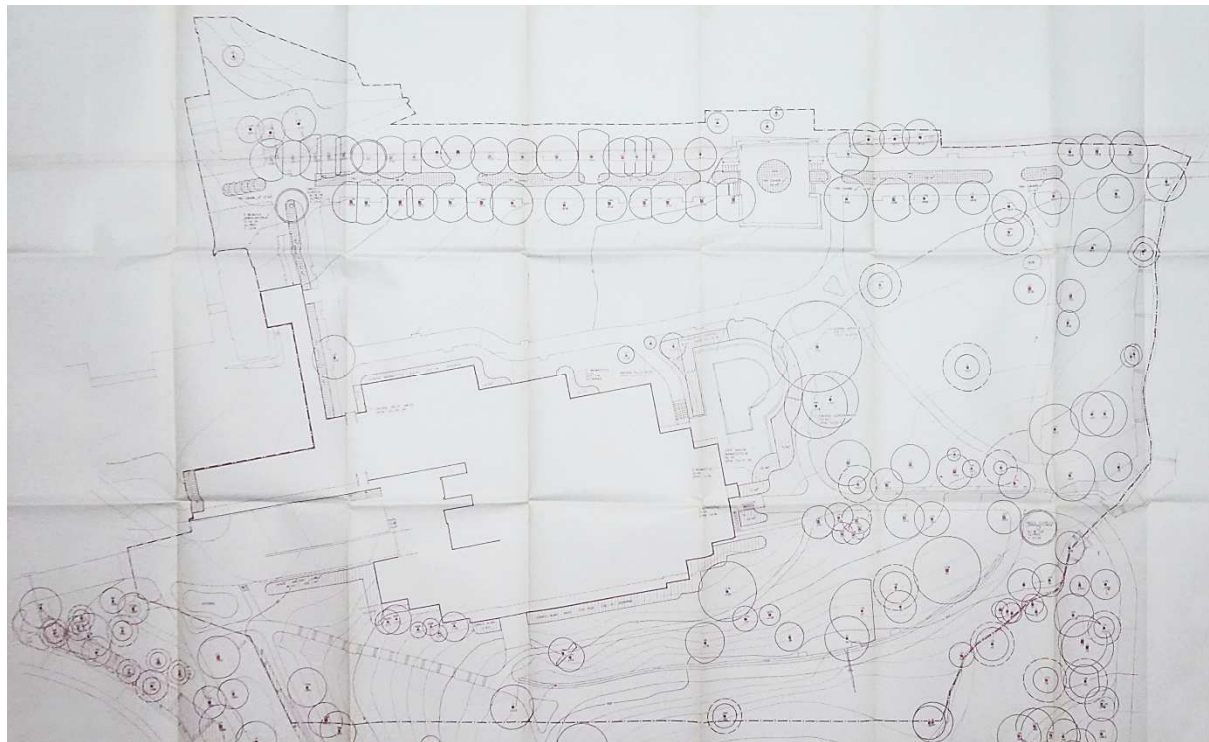
¹⁷⁹ Pozri napríklad AKS, fasc. „*Liečebný ústav Sliač : Parkové úpravy : Projekt*“, spracovateľ Ing. arch. Vincent Maník, 1997, bez sign. (neusporiadaný archív), obal „*Liečebný ústav Sliač : Parkové úpravy : Projekt : E – Stavebná časť : 04 Sadové úpravy*“ (vypracoval Ing. Peter Sládek, 1997), technická správa, s. 5, 6.

¹⁸⁰ ŠIMONČÍK (ed.), *Sliač – 50 rokov mestom* (cit. v pozn. 110), s. 28.

¹⁸¹ *Tamže*, s. 18.

liečebné účely a Kúpele Sliač začali upadať, pričom došlo k nevyhnutnému zatváraní jednotlivých objektov.¹⁸²

Roku 1992 bola zmodernizovaná časť hotela Detva a o dva roky neskôr (1994) sa začala obnova Kúpeľného domu I a postupná modernizácia komplexu Palace zameraná na zvýšenie štandardu ubytovania. V tom istom roku 1994 stavebníci dokončili Kúpeľný dom II, prepojený s Kúpeľným domom I.¹⁸³

Ing. arch. Vincent Maník a kolektív: projekt úprav parku pri sanatóriu Sliač/Cor.
Osadzovací výkres, zobrazenie cieľového stavu (zodpov. projektant Ing. Peter Sládek), 1997.
Zdroj: Archív Kúpeľov Sliač, fascikel „*Liečebný ústav Sliač : Parkové úpravy : Projekt*“, bez signatúry
(neusporiadaný archív). Foto: Patrik Baxa.

Neskôr, počas 2. polovice 90. rokov, bol pod autorským vedením architekta Vincenta Maníka vypracovaný rozsiahly projekt komplexnej obnovy parku, ktorý sa vtedy nachádzal v zanedbanom stave. Celé územie sa rozdelilo na viacero (pravdepodobne dvanásť) pasportizačných plôch, pričom návrh počítal s úpravou – obnovou a vybudovaním nových – zelených i spevnených plôch, tzv. drobnej architektúry a osvetlenia. Proces týkajúci sa zásahov do zelených plôch mal zahŕňať prebierky starých stromov či odstránenie náletov (tzv. zdravotný, výchovný a kompozičný výrub, uvoľnenie perspektívnych stromov na základe vypracovanej inventarizácie drevín a výrubového plánu) a s tým súvisiacu obnovu, resp. vytvorenie nových priehľadov, obnovu starších a výsadbu nových trvalkových záhonov, ošetrovanie alejí (len minimálny výrub a čiastočná dosadba), ale aj založenie úplne novej zelene

¹⁸² ŠIMONČÍK (ed.), *Sliač – 50 rokov mestom* (cit. v pozn. 110), s. 29.

¹⁸³ CHOCHOLOVÁ A KOL., *Územný plán mesta Sliač* (cit. v pozn. 31), s. 68. O dokončení Kúpeľného domu II v roku 1994 píše aj Denis Haberland – pozri HABERLAND, *Kúpele Sliač* (cit. v pozn. 3), s. 159 a 163. Pravdepodobne vtedy bol Kúpeľný dom I prepojený s hotelom Detva prostredníctvom polozapustenej uzavretej chodby.

(napríklad v areáli rozostavaného sanatória Sliač/Cor mala byť navezená ornica, prevedené zatrávnenie, výsadba stromov, krov a trvalkových záhonov). Stavebno-technické riešenie navrhlo zmenu existujúcich objektov (chodníky a drobná architektúra), pričom – v porovnaní s predošlým stavom – sa malo uplatniť „viacej tradičných, resp. prírodných materiálov (drevo, kameň, voda).“ Podľa návrhu tu mali byť obnovené či dobudované chodníky s asfaltovým povrchom (niektoré s okrajmi z dlažbových kociek), dláždeným alebo mlatovým povrchom, betónové schodištia, dláždené rampy, kamenné oporné múriky na betónovom základe, dláždené plochy pre lavičky, premostenia, priepusty, odvodňovacie objekty a pod. Nevhodné typizované objekty zariadenia tzv. parkového interiéru bolo treba nahradiť atypickými, vizuálne lepšie prispôbenými prostrediu, vyhotovenými z kvalitnejších materiálov. Z hľadiska drobnej architektúry sa návrh dotýkal obnovy aj novostavieb altánkov, kvetinových žlabov, parkových lavičiek, smetných košov, ale i nového jazierka (severozápadne od rozostavaného sanatória Sliač/Cor; vrátane riešenia prítoku, odtoku, príslušného stavidla atď.) napojeného na sústavu starších jazierok zásobovaných použitou vodou z kúpeľných prameňov, príľahlej oddychovej plochy a pod. Súbežne sa malo obnoviť aj verejné osvetlenie. Projekt bol vypracovaný v čase, keď prebiehalo budovanie sanatória Sliač (neskôr nazvaný Cor, dodnes nedostavané), pričom sa uvažovalo i s výstavbou podzemných garáží pri hoteli Detva (pred západným priečelím). Predmetná časť parku mala po dostavbe objektu Sliač/Cor nadobudnúť „dôležitosť 1. kategórie, porovnateľnú len s významom priestoru okolo LD Palace.“ Pri projekčných prácach autori vychádzali najmä z pasportizácie zelene spracovanej v roku 1984, leteckých snímok z rokov 1949 a 1991, výškopisného i polohopisného zamerania a štúdie „Program obnovy a údržby kúpeľného parku Sliač“ z rokov 1994 – 1995, ktorej autorom je architekt Vincent Maník a kolektív.¹⁸⁴ Otázku, do akej miery bol projekt zrealizovaný, zatiaľ nevieme jednoznačne zodpovedať.

Z rôznych dokumentov týkajúcich sa novších dejín kúpeľov Sliač je dôležité najmä Uznesenie vlády Slovenskej republiky č. 830 k návrhu štatútov kúpeľných miest Kováčová, Nimnica Sliač a Turčianske Teplice z 18. novembra 1997, ktorým bol schválený aj štatút kúpeľného miesta Sliač.

¹⁸⁴ V Archíve Kúpeľov Sliač sa zachovali projekty k pasportizačným plochám č. 6 (4 rovnaké exempláre), 9 (2 exempláre), 10 (5 exemplárov) a 12 (6 exemplárov); dokumentáciu k ďalším plochám sme nenašli. Elaboráty – fascikle s jednotným názvom „Rekonštrukcia kúpeľného parku Sliač : Projekt“, spracovateľ Ing. arch. Vincent Maník, bez sign. (neusporiadaný archív) – obsahujú sprievodné správy, súhrnné technické správy, celkové situácie stavieb, koordinačné situácie, jednotlivé podrobné dokumentácie samostatných stavebných častí (sadové úpravy – Ing. Peter Sládek, spevnené plochy – Ing. Milan Lupták, drobná architektúra – Ing. arch. Vincent Maník, osvetlenie – Ján Škrinár), súhrnné rozpočty a iné doklady.

Na túto dokumentáciu (konkrétne na projekt pasportizačnej plochy č. 9) nadväzuje elaborát týkajúci sa návrhu parkových úprav (spracovateľ Ing. arch. Vincent Maník) v okolí sanatória Sliač (neskôr nazvané Cor, nedostavané) – pozri fasc. „Liečebný ústav Sliač : Parkové úpravy : Projekt“, bez sign. (neusporiadaný archív), ktorý obsahuje sprievodnú správu, súhrnnú technickú správu, celkovú situáciu stavby, koordinačnú situáciu, jednotlivé podrobné dokumentácie samostatných stavebných častí (sadové úpravy – Ing. Peter Sládek, spevnené plochy – Ing. Milan Lupták, drobná architektúra – Ing. arch. Vincent Maník, osvetlenie – Ján Škrinár) a iné doklady.

Spomenutá štúdia „Program obnovy a údržby kúpeľného parku Sliač“ (záväzný podklad pre vypracovanie horeuvedeného projektu) mala dve časti a obsahovala aj príslušnú inventarizáciu drevín (inventarizácia bola pri spracovávaní projektu náležite spodrobnejšia – rozšírená o evidenciu ďalších exemplárov). Žiaľ, „Program obnovy a údržby kúpeľného parku Sliač“ sme v Archíve Kúpeľov Sliač nenašli. O jeho niekdajšej existencii však vieme z predmetnej projektovej dokumentácie k obnove parku.

Územný plán mesta Sliač, vypracovaný v roku 2005, definuje návrh koncepcie ďalšieho rozvoja kúpeľov nasledovne:¹⁸⁵

„V koncepcii rozvoja sú akceptované limity rozvoja v oblasti lôžkových kapacít liečebných domov. Po dostavbe Liečebného domu Sliač budú lôžkové kapacity kúpeľov uzavreté, bez možnosti ich ďalšieho rozvoja.

Ďalší rozvoj kúpeľov sa zameria predovšetkým:

- *na dostavbu zariadení pre poskytovanie ambulantnej liečby s kapacitami závislými na výdatnosti prírodných liečivých zdrojov,*
- *realizáciu zariadení zvyšujúcich štandard poskytovaných doplnkových služieb na vysokej architektonickej a estetikej úrovni v súlade so Štatútom kúpeľného miesta Sliač,*
- *odstránenie všetkých dočasných a provizórnych objektov, ktoré sa nachádzajú vo vnútri kúpeľného územia.*
- *rekonštrukciu vnútorných a exteriérových priestorov kúpeľného komplexu liečebného domu Palace,*
- *rekonštrukciu liečebných domov Poľana, Slovensko, Bratislava a Detva,*
- *v súlade so Štatútom je možno využívať nezastavané územia v kúpeľnom území ako kúpeľný park s vybavenosťou pre rehabilitáciu pacientov v prírodnom prostredí.*

V územnom pláne je akceptovaná súčasná lokalizácia areálov technickej vybavenosti kúpeľov na juhozápadnom a juhovýchodnom okraji kúpeľného územia bez ďalšieho plošného rozširovania.“

Nedávna minulosť už nepriniesla žiadne väčšie zásahy do jednotlivých objektov či kúpeľného parku. Pre úplnosť doplníme, že v roku 2005 „*novohradskí čitatelia a citelia*“ umiestnili na fasádu hotela Detva pamätnú tabuľu pripomínajúcu spisovateľov Jánosa Aranyho a Imreho Madácha, ktorí sa tu liečili roku 1862.

O päť rokov neskôr (2010) bola na priečelí komplexu Palace odhalená pamätná tabuľa venovaná veliteľovi oddielu dobrovoľných francúzskych bojovníkov proti fašizmu Georgesovi Barazerovi de Lannurienovi, keďže sa roku 1944 liečil v Sliači (autorom je akad. soch. Štefan Pelikán).¹⁸⁶

Jednotlivé kúpeľné objekty majú na svojich fasádach umiestnené aj ďalšie pamätné tabule. Okrem už spomenutých diel je to napríklad tabuľa pripomínajúca Karola Grüna (priečelie komplexu Palace) – podporučík, ktorého tu v roku 1944 vysadili z lietadla ako spravodajcu, pričom ho neskôr chytili fašisti a zahynul v koncentračnom tábore¹⁸⁷ – alebo pamätná tabuľa na známeho rakúskeho dramatika Franza Grillparzera (západná fasáda hotela Bratislava), ktorý sa v sliačskych kúpeľoch liečil v rokoch 1851 – 1853.¹⁸⁸

¹⁸⁵ CHOCHOLOVÁ A KOL., *Územný plán mesta Sliač* (cit. v pozn. 31), s. 70.

¹⁸⁶ ŠIMONČÍK (ed.), *Sliač – 50 rokov mestom* (cit. v pozn. 110), s. 21 (obr. už na s. 20).

¹⁸⁷ GAJDOŠ A KOL., *Sliač* (cit. v pozn. 3), nepaginované.

¹⁸⁸ JIROUT, *Sliač kúpele* (cit. v pozn. 2), s. 53. Porovnaj GAJDOŠ, Milan: Franz Grillparzer na Slovensku. In GAJDOŠ, *Obrázky z minulosti Sliača* (cit. v pozn. 2), s. 140 – 141 (text bol publikovaný už v periodiku *História* v roku 2001). Tiež GAJDOŠ A KOL., *Sliač* (cit. v pozn. 3), nepaginované.

V súčasnosti sa vedenie spoločnosti Kúpele Sliač snaží o začatie komplexnej obnovy kúpeľov a reštitúciu ich zašlej slávy.¹⁸⁹

Areál kúpeľov Sliač na ortofotomape z rokov 2017 – 2019.

Zdroj: Technická univerzita vo Zvolene → Mapový server → Mapy → *Historická ortofotomapa Slovenska* [online]. [prevzaté 1. 11. 2021]. Dostupné z: <<https://mapy.tuzvo.sk/HOFM/>>. Reprodukcia: Patrik Baxa.

Poznámka č. 1

Vzhľadom na viaceré závažné objektívne dôvody sme počas tohto výskumu nemohli uskutočniť podrobné štúdium materiálov deponovaných v dvoch archívnych inštitúciách:

- Národní archiv, Praha. Z rešerše, ktorú sme vykonali v spolupráci s tamojším archivárom PhDr. Lukášom Pátým (*Oddělení fondů státní správy z let 1918 – 1945*) vyplýva, že vo fondoch rôznych československých štátnych orgánov sa nachádzajú určité pramene k vývoju kúpeľov v 20. – 30. rokoch 20. storočia. Ide najmä o fond *Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, Praha*,¹⁹⁰ ale aj o fondy

¹⁸⁹ Porovnaj ŠIMONČÍK (ed.), *Sliač – 50 rokov mestom* (cit. v pozn. 110), s. 29. Tiež HABERLAND, Kúpele Sliač (cit. v pozn. 3), s. 159.

¹⁹⁰ Šk. 153, inv. č. 1272: „Žádost o finanční výpomoc od N. Krupky, ředitele lázní Sliače.“ 1937.

Šk. 354 – 355, inv. č. 1869: „Různé záležitosti týkající se lázní Sliače.“ 1929 – 1938.

Šk. 415, inv. č. 2087: „Informace o stavebním programu a lázních Sliač, plánky, situační zprávy.“ 1924 – 1927.

*Ministerstvo financí I, Praha,*¹⁹¹ *Ústřední správa státních báňských a hutních závodů, Praha,*¹⁹² *Ministerstvo veřejných prací, Praha,*¹⁹³ *České zemské ústředí obcí, měst a okresů Praha*¹⁹⁴ a *Ministerstvo unifikací, Praha.*¹⁹⁵

- Dokumenty pochádzajúce z rovnakého obdobia a podobnej proveniencie súvisiace s dejinami kúpeľov Sliač uchováva aj Slovenský národný archív v Bratislave vo fondoch Expozitúra Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy,¹⁹⁶ Ministerstvo dopravy a verejných prác,¹⁹⁷ ale pravdepodobne aj vo fonde Krajinský úrad v Bratislave a pod.

Oprávnene však predpokladáme, že potenciálne dodatočné štúdium týchto materiálov už neprinesie žiadne mimoriadne dôležité nové informácie k predmetnej téme.¹⁹⁸

Poznámka č. 2

Určité informácie o historickom vývoji areálu kúpeľov a jednotlivých objektov sú možno spomenuté aj v kronike mesta Sliač, ktorú sme však tiež nemali k dispozícii.¹⁹⁹

Šk. 770 – 771, inv. č. 2976: „*Spisy o záležitostech lázní Sliač, rozbor vody, zařízení, Palace hotelu, stížnosti, plány, výkaz potřeby potravin, lékařské zprávy.*“ 1929 – 1938.

Dodatky, šk. 3, inv. č. 17: „*Lázně Sliač – zápisy ze schůzí Okrašlovacího spolku pro Sliač a okolí z r. 1930, jmenování inž. Tomáše Pražáka technickým zástupcem obce, doporučující dopisy k jeho žádosti o zadání stavitelských prací pro novostavbu lázeňského hotelu a zamítavé stanovisko Krajinského úřadu v Bratislavě.*“ 1929 – 1931.

¹⁹¹ Šk. 46, č. jednotliviny 2144, inv. č. 1779: „*Budování státních lázní Sliač.*“ 1931.

¹⁹² Šk. 585, sign. 1480: „*Záležitosti Státních lázní ve Sliači.*“ 1930 – 1932.

¹⁹³ Šk. 891, inv. č. 1166: „*Projekt kanalizace pro státní lázně Sliač.*“ Datovanie neuvedené.

¹⁹⁴ Šk. 213, inv. č. 27: „*Propagační materiály jednotlivých měst v Čechách, na Moravě a programové materiály Vysokých Tater a Sliači lázní.*“ Datovanie neuvedené.

¹⁹⁵ Šk. 149, inv. č. 1101: „*Státní lázně Sliač, revise statků, sjednocení.*“ 1921 – 1937.

¹⁹⁶ Podľa inventára tohto fondu sa v šk. 18, inv. č. 69, k danej problematike nachádzajú dokumenty s nasledovným obsahom: „*Štátne kúpele, kúpeľné štatúty, sťažnosti na štátne kúpele, kúpeľné taxy; vlastnícke právo mesta Kasselu v Hesensku na kúpele Sliač, financovanie kúpeľov.*“ 1919 – 1925.

¹⁹⁷ Archívne materiály k výstavbe komplexu Palace.

¹⁹⁸ V tejto súvislosti ešte poznamenávame, že niektoré fondy oboch archívnych inštitúcií dodnes neboli kompletne spracované a z tohto dôvodu nie je vylúčená ani existencia ďalších relevantných dokumentov.

¹⁹⁹ O predmetnej kronike sa zmieňuje GAJDOŠ, Milan: Historická pamäť mesta : Kronika Sliača. In GAJDOŠ, *Obrázky z minulosti Sliača* (cit. v pozn. 2), s. 85 – 86 (text bol publikovaný už v časopise *Smer* v roku 1987).

3. Areál kúpeľov na historických umelecko-grafických dielach a fotografiách

Použité skratky

AKS	Archív Kúpeľov Sliač
APÚ SR	Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky, Bratislava
BM	Balatoni Múzeum, Keszthely
BMIW	Balneologické múzeum Imricha Wintera, Piešťany
DG	Digitális gyűjtemény
ev. č.	evidenčné číslo
FAD	Fakulta architektúry a dizajnu
FB	Facebook → Slovensko na historických fotografiách → Fotky → Albumy → <i>Sliač</i> [online]. [prevzaté 6. 12. 2021]. Dostupné z: https://www.facebook.com/media/set/?set=a.546324422114789&type=3
HF	Historický fond
inv. č.	inventárne číslo
L SR	Lesy Slovenskej republiky, štátny podnik
LDM	Lesnícke a drevárske múzeum, Zvolen
MKVM	Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest
obr.	obrázok
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
PB	Patrik Baxa
PK	Piarista képeslapok
PKNT	Plakát- és Kisnyomtatványtár
repro.	reprodukcia
SC	Silvia Cejpková
STU	Slovenská technická univerzita, Bratislava
ÚDTAOP	Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok
VM	Východoslovenské múzeum, Košice
ZB	Zuzana Behríková
ZN	Zbierka negatívov
ZP	Zbierka pohľadníc

Celkové pohľady na areál kúpeľov

König (kresbová predloha), Josef Trentsensky (litografické spracovanie):
„Pohľad na sliáčske kúpele pri Zvolene v Dolnom Uhorsku.“

Litografia z diela Christiana Andreasa Zipsera
Der Badegast zu Sliatsch in Nieder-Ungarn. [...], 1828. Reprodukcia: PB.

König (kresbová predloha), Josef Trentsensky (litografické spracovanie):
„Pohľad na sliáčske kúpele pri Zvolene v Dolnom Uhorsku.“ (výrez).

Litografia z diela Christiana Andreasa Zipsera
Der Badegast zu Sliatsch in Nieder-Ungarn. [...], 1828. Reprodukcia: PB.

Gustav Zombory: „*Sliáč*“. Litografia, 1859. Aleje sú nakreslené v nesprávnej polohe.
 Zdroj/reprodukcia: Piarista Múzeum, Budapešť, inv. č. 2015.661.14.P.
 Zverejnené aj na internete: Magyar Nemzeti Digitális Archívum → *A szliacsi fürdő látképe*
 [online]. [prevzaté 10. 12. 2021]. Dostupné z:
https://mandadb.hu/tetel/743694/A_szliacsi_furdo_latkepe.

Karol Ľudovít Libay: „*Kúpele Sliáč*“ (výrez z diaľkového pohľadu).
 Kresba ceruzou a akvarel na kartóne s kriedovým náterom, okolo roku 1860.
 Zdroj/reprodukcia: Stredoslovenské múzeum, Banská Bystrica, inv. č. Vu-01057.
 Druhú kresbu – pohľad na kúpele z juhu – uchováva Magyar Nemzeti Galéria v Budapešti
 (inv. č. 1937-3194).

Karol Ľudovít Libay (kresbová predloha), Andreas Kaiser (litografické spracovanie):
 „Hlavný pohľad na kúpele Sliač“. Kolorovaná litografia s podtlačou na kartóne, okolo 1860.
 Zdroj/reprodukcia: BMIW, inv. č. B2-1441.

Hubert Sattler: *Pohľad na kúpele Sliač*, 1893.
 Zdroj/reprodukcia: Museumslandschaft Hessen Kassel, Neue Galerie,
 Städtischer Kunstbesitz, inv. č. AZ 560.
 Zverejnené aj na internete: Museum-kassel.de → Forschung und Sammlungen →
 Datenbanken → Objektdatenbank → *Ansicht von Bad Sliatzsch* [online].
 [prevzaté 1. 12. 2021]. Dostupné z: <<https://datenbank.museum-kassel.de/30924/>>.

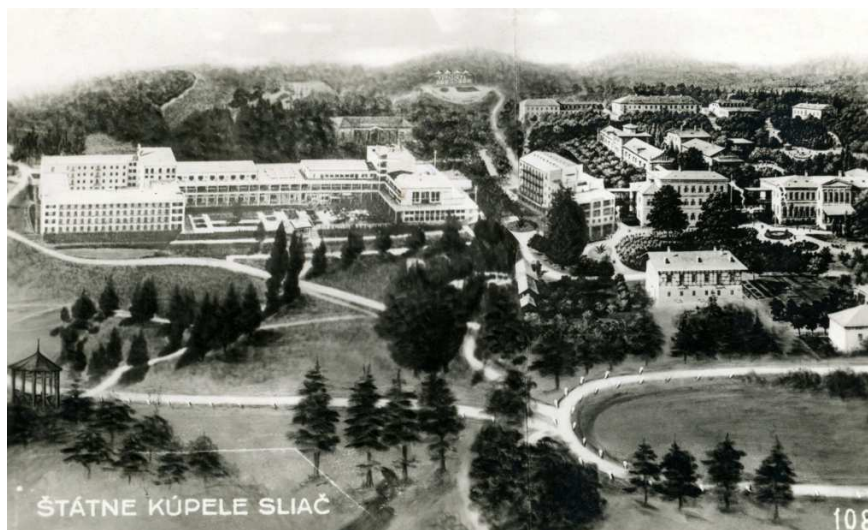
Severozápadný pohľad na kúpele; v popredí rozľahlé pastviny. Zdroj/reprodukcia: FB.

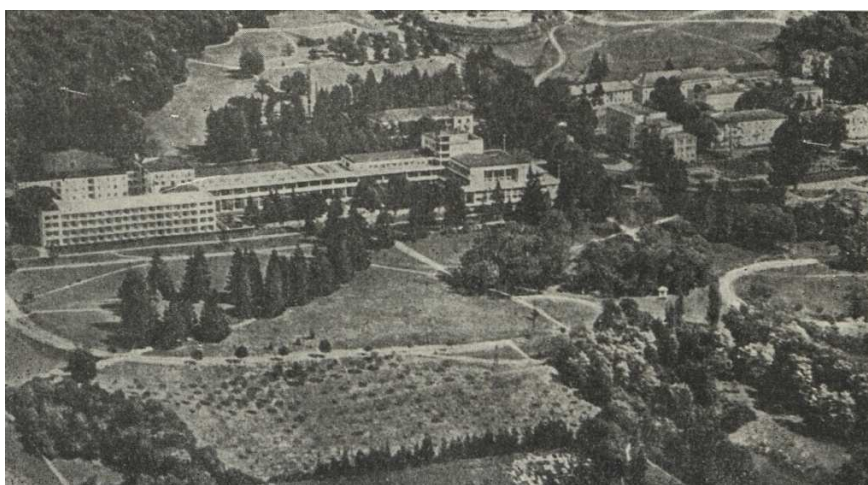
Východný pohľad na areál kúpeľov. Zdroj/reprodukcia: FB.

Panoráma kúpeľov z výšky, 20. roky 20. storočia. Zdroj/repro.: APÚ SR, ZP, inv. č. 1 629.

Celková západná panoráma kúpeľov, 30. roky 20. storočia (fotomontáž). Zdroj/repro.: AKS.

Letecký severozápadný pohľad na kúpele publikovaný v roku 1959.

Zdroj: KOL. AUTOROV: *Československé štátne kúpele Sliač*. Bratislava : Turista, pcr. pre Čs. štátne kúpele Sliač vo Vydavateľstve Šport Bratislava, 1959, s. 4. Reprodukcia: SC.

Letecký pohľad na historické jadro kúpeľov. Zdroj/reprodukcia: ZB.

Letecký severozápadný pohľad na kúpele publikovaný v roku 1979.

Zdroj: ŠÍPOŠ, Ján – KOVAČEVIČ, Ivan J.: *Slovenské kúpele*. 2. vyd. Martin : Vydavateľstvo Osveta, n. p., 1979, s. 216. Reprodukcia: SC.

Panoráma kúpeľov zo západu.

Zdroj: GAJDOŠ, Milan A KOL.: *Sliač*. 1. vyd. Martin : Vydavateľstvo Osveta, n. p., 1977, nepaginované. Reprodukcia: SC.

**Hotely Bratislava (pôvodný názov Ofen/Buda)
a Detva (pôvodný názov Pesth/Pest, potom Praha)**

Karol Ľudovít Libay (kresbová predloha), Andreas Kaiser (litografické spracovanie):
„Vstup do kúpeľov“. Východný pohľad na budovy hotelov. Kolorovaná litografia s podtlačou
na kartóne, okolo roku 1860. Zdroj: VM, inv. č. K 8909.

Vstup do kúpeľov medzi hotelmi Bratislava a Detva; v popredí okrasná výsadba so sochou.
Zdroj/reprodukcia: MKVM, inv. č. VF_30400.

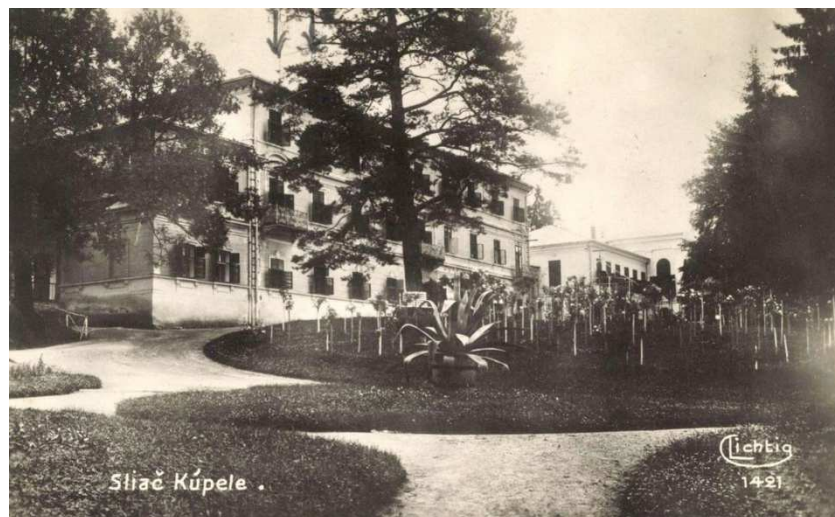
Hotely Bratislava a Detva (v tom čase Praha); pohľad na vstup do kúpeľov. V popredí kvetinová výsadba a podstavec s vázou a exotickou rastlinou. Zdroj/reprodukcia: AKS.

Hotely Bratislava a Detva (v tom čase Praha); pohľad na vstup do kúpeľov. Vpredu kvetinová výsadba a váza s exot. rastlinou, vpravo altánok. Zdroj/repro.: APÚ SR, ZP, inv. č. 1 612.

Predpolie hotelov Bratislava a Detva; severozápadný pohľad. Zdroj/reprodukcia: FB.

Predpolie hotelov Bratislava a Detva; severozápadný pohľad. V popredí exotická rastlina a kry ruží. Zdroj/reprodukcia: FB.

Severozápadný pohľad na hotely Bratislava a Detva. V popredí kry ruží a altánok, v pozadí hlavný vstup do kúpeľov. Zdroj/reprodukcia: OSZK, PKNT, PK, inv. č. klap_p90_075.

Hotel Bratislava; západný pohľad. V popredí kry ruží, altánok a stromy. Zdroj/reprodukcia: FB.

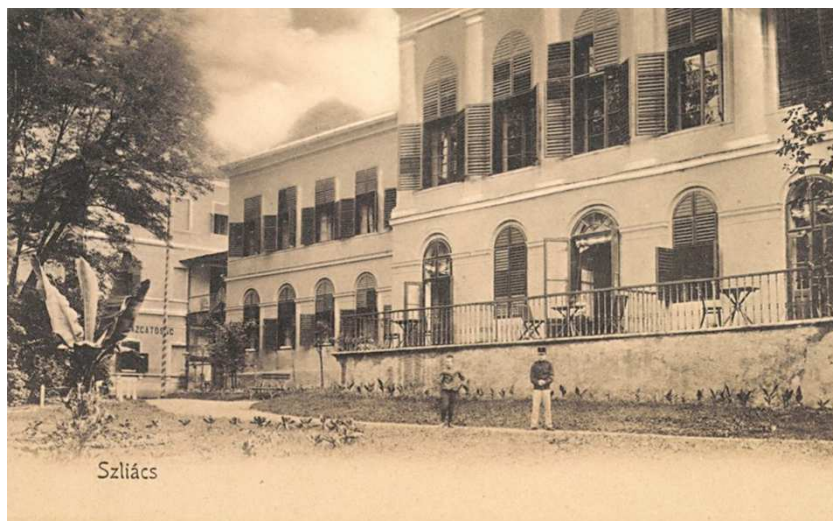
Altánok a ruže pred hotelom Bratislava.
Zdroj/reprodukcia: BM, DG, inv. č. 2015.46659.Adf-BM.

Juhozápadný pohľad na predpolie hotela Bratislava; v pozadí kry ruží, stromy a hotel Slovensko. Zdroj/reprodukcia: OSZK, PKNT, PK, inv. č. klap_p90_072.

Hotel Bratislava; juhozápadný pohľad. V pozadí hotel Slovensko.
Zdroj/reprodukcia: FB.

Juhozápadný pohľad na predpolie hotela Detva; v popredí vľavo exotická rastlina, vzadu hotel Bratislava a vstup do kúpeľov. Zdroj/reprodukcia: OSZK, PKNT, PK, inv. č. klap_p90_073.

Západný pohľad na predpolie hotela Detva. V popredí vľavo altánok a exotická rastlina. Zdroj/reprodukcia: PB.

Predpolie hotela Detva; juhozápadný pohľad. V pozadí hotel Bratislava a vstup do kúpeľov. Vľavo vidieť altánok a ozdobnú kvetinovú výsadbu. Zdroj/reprodukcia: AKS.

Predpolie hotelov Detva a Bratislava; juhozápadný pohľad. Vľavo prístupová cesta, altánok a výsadba s exotickou rastlinou. Zdroj/reprodukcia: FB.

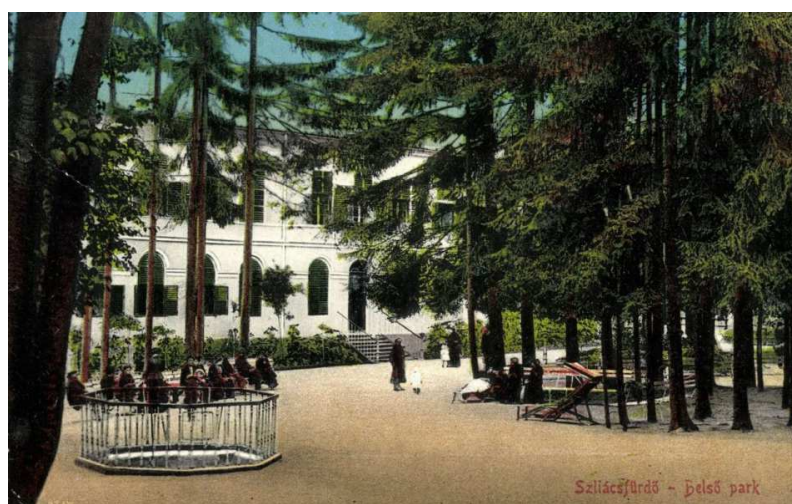
Prístupová cesta do kúpeľov; v strede je zachytený altánok a v pozadí hotely Slovensko, Bratislava, vstup do kúpeľov a Detva. Zdroj/repro.: OSZK, PKNT, PK, inv. č. klap_p90_082.

Predpolie hotela Detva; severovýchodný pohľad. Rôzne druhy okrasnej výsadby, vľavo socha. Zdroj/reprodukcia: MKVM, inv. č. VF_16261.

Predpolie hotela Detva; juhovýchodný pohľad. V pozadí hotel Bratislava a kúpeľný dom.
Zdroj/reprodukcia: BM, DG, inv. č. 2015.46625.Adf-BM.

Hotel Detva; juhovýchodný pohľad. V popredí vľavo fontána. Zdroj/reprodukcia: FB.

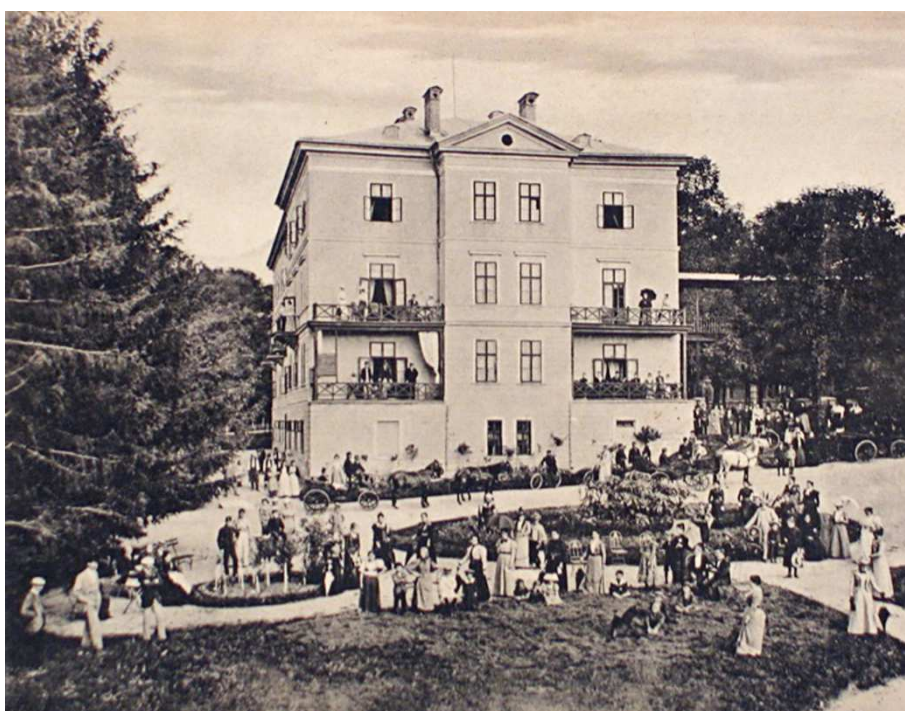

Predpolie hotelov Bratislava a Detva (v tom čase Praha); juhozápadný pohľad na vstup do kúpeľov. Zdroj/reprodukcia: APÚ SR, ZN, inv. č. 24 211.

Predpolie hotela Detva; juhovýchodný pohľad. Zdroj/reprodukcia: FB.

Hotel Slovensko (pôvodný názov Hungaria)

Okolie hotela Slovensko; západný pohľad. Zdroj/reprodukcia: PB.

Západný pohľad na predpolie hotelov Slovensko a Bratislava. V popredí trávnaté plochy, ozdobná kvetinová výsadba a kry ruží. Zdroj/reprodukcia: FB.

Západný pohľad na hotely Slovensko a Bratislava. V popredí kvetinová výsadba, exotické rastliny, okrasná váza na podstavci, kry ruží. Zdroj/reprodukcia: APÚ SR, ZP, inv. č. 4 687.

Severozápadný pohľad na predpolie hotelov Slovensko, Bratislava a Detva. V popredí trávnaté plochy, kvetinová výsadba a exotické rastliny. Zdroj/reprodukcia: FB.

Hotel Slovensko; predpolie západného priečelia. Zdroj/reprodukcia: FB.

Severozápadný pohľad na okolie hotela Slovensko; vľavo altánok. Zdroj/reprodukcia: FB.

Severozápadný pohľad na hotel Slovensko. Zdroj/reprodukcia: AKS.

Tzv. slnečné kúpele na pastvine pred severným priečelím hotela Slovensko. Zdroj/repro.: FB.

Severozápadný pohľad na predpolie hotelov Slovensko, Bratislava a Detva. V popredí vľavo vyniká exotická rastlina. Zdroj/reprodukcia: APÚ SR, ZN, inv. č. 24 230.

Západné predpolie hotelov Slovensko, Bratislava a Detva. V popredí fontána pred hotelom Slovensko, ďalej kry ruží a konštrukcia altánku. Zdroj/reprodukcia: AKS.

Fontána v západnom predpolí hotela Slovensko.
Zdroj: Archív ÚDTAOP FAD STU. Reprodukcia: PB.

Fontána pred hotelom Slovensko s okolitou archit.-krajinárskou úpravou. Zdroj/repro.: FB.

Západné predpolie hotela Slovensko. Zdroj/reprodukcia: PB.

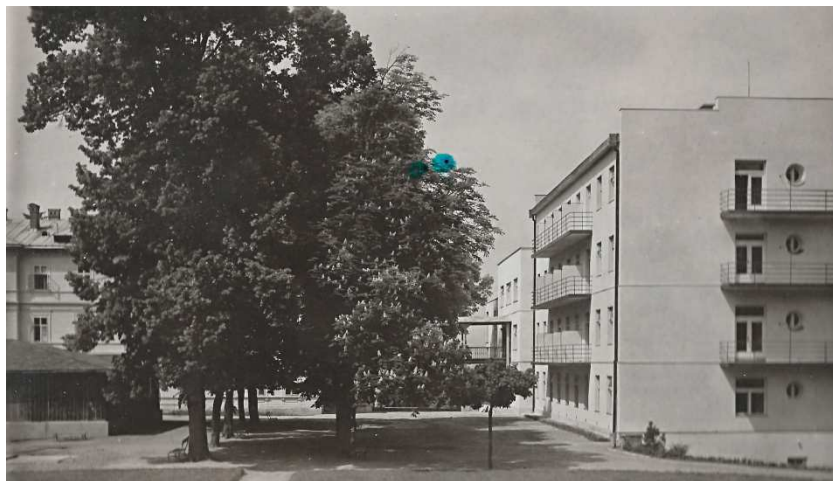
Fontána pred hotelom Slovenskom a jej okolie. Zdroj/reprodukcia: FB.

Hotel Slovensko; pohľad na severnú fasádu. Zdroj/reprodukcia: APÚ SR, ZP, inv. č. 11 299.

Hotel Slovensko; kvetinová výzdoba pred severnou fasádou. Zdroj: KOL. AUTOROV: *Československé štátne kúpele Sliač*. Bratislava : Turista, pcr. pre Čs. štátne kúpele Sliač vo Vydavateľstve Šport Bratislava, 1959, s. 43. Reprodukcia: SC.

Okolie hotelov Bratislava a Slovensko; východný pohľad.
Zdroj/reprodukcia: APÚ SR, ZP, inv. č. 11 560.

Zaujímavé dielo v parkovej úprave pri hoteli Slovensko – žriedlový plyn vypúšťaný do nádoby s vodou. Zdroj/reprodukcia: PB.

Zaujímavé dielo v parkovej úprave pri hoteli Slovensko – žriedlový plyn vypúšťaný do nádoby s vodou. Zdroj/reprodukcia: PB.

Kúpeľný dom

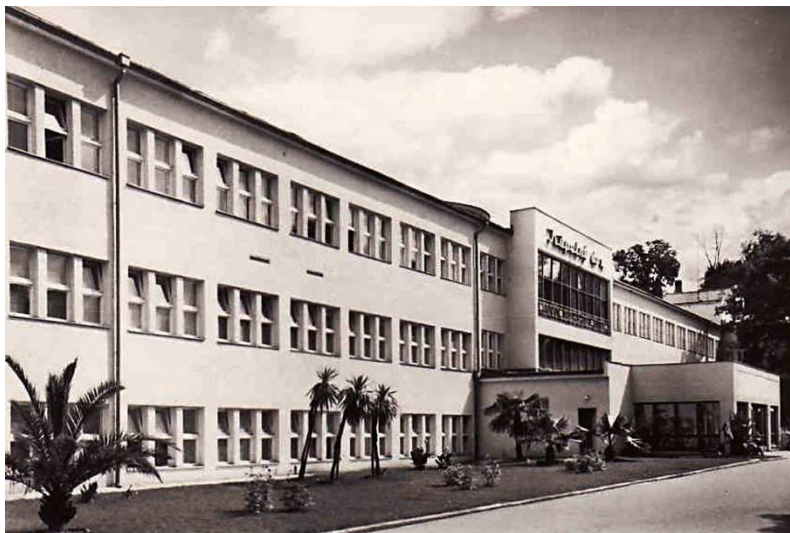
Starý, dnes už neexistujúci kúpeľný dom; juhozápadný pohľad. Zdroj/reprodukcia: FB.

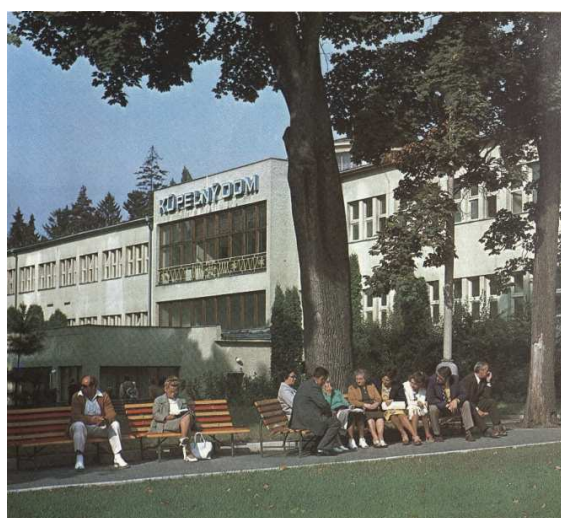
Starý, dnes už neexistujúci kúpeľný dom; juhovýchodný pohľad. Zdroj/reprodukcia: FB.

Predpolie súčasného kúpeľného domu; juhozápadný pohľad. Zdroj/reprodukcia: PB.

Súčasný kúpeľný dom; severozápadný pohľad. V popredí exotické rastliny. Zdroj/repro.: FB.

Súčasný kúpeľný dom; severozápadný a juhozápadný pohľad.

Zdroj: GAJDOŠ, Milan A KOL.: *Sliač*. 1. vyd. Martin : Vydavateľstvo Osveta, n. p., 1977, nepaginované, obr. 48 a 49. Reprodukcia: SC.

Západné predpolie súčasného kúpeľného domu. Zdroj: ŠIMONČÍK, Emil (ed.): *Sliač – 50 rokov mestom*. Sliač : Mesto Sliač, 2019, s. 29. Reprodukcia: SC.

Hotel Poľana (pôvodný názov Pannonia)

Krajinárska úprava pred hotelom Poľana. Zdroj/reprodukcia: MKVM, inv. č. VF_16096.

Západné predpolie hotela Poľana. Zdroj/reprodukcia: AKS.

Západné predpolie hotela; vľavo aleja. Zdroj/repro.: BM, DG, inv. č. 2015.46638.Adf-BM.

Krajinárska úprava v okolí hotela Poľana; vľavo dlhá aleja.
Zdroj/reprodukcia: OSZK, PKNT, PK, inv. č. klap_p90_084.

Krajinárska úprava situovaná východne od hotela Poľana. Zdroj/reprodukcia: PB.

Krajinárska úprava pred západným priečelím hotela Poľana.
Zdroj/reprodukcia: ZB.

Pohľad na parkovú úpravu medzi komplexom Palace a hotelom Poľana.
Zdroj/reprodukcia: AKS.

Komplex Palace

Komplex Palace; severozápadný pohľad. Hotelová časť ešte nie je postavená.
Zdroj/reprodukcia: AKS.

Celkový západný pohľad na komplex Palace. Zdroj/reprodukcia: APÚ SR, ZP, inv. č. 11 346.

Predpolie západných fasád komplexu Palace; v popredí pergola. Zdroj/reprodukcia: AKS.

Predpolie západných fasád komplexu Palace; vľavo v popredí hudobný pavilón.
Zdroj/reprodukcia: PB.

Komplex Palace; severozápadný pohľad. Zdroj/reprodukcia: AKS.

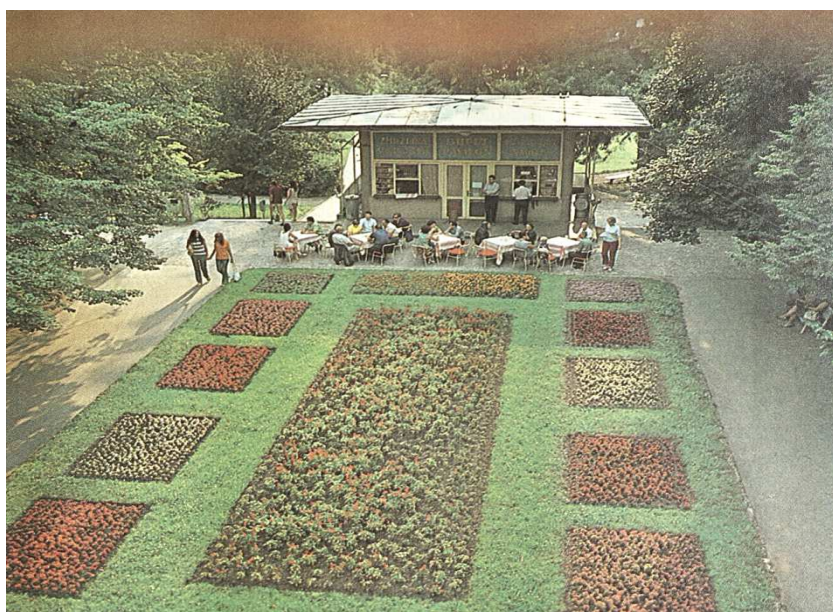
Komplex Palace; v severozápadnom pohľade dominujú pomerne vysoké stromy.
Zdroj/reprodukcia: AKS.

Komplex Palace; juhozápadný pohľad. Zdroj/reprodukcia: FB.

Centrálne schodište; západný pohľad. V popredí exotická rastlina. Zdroj/reprodukcia: FB.

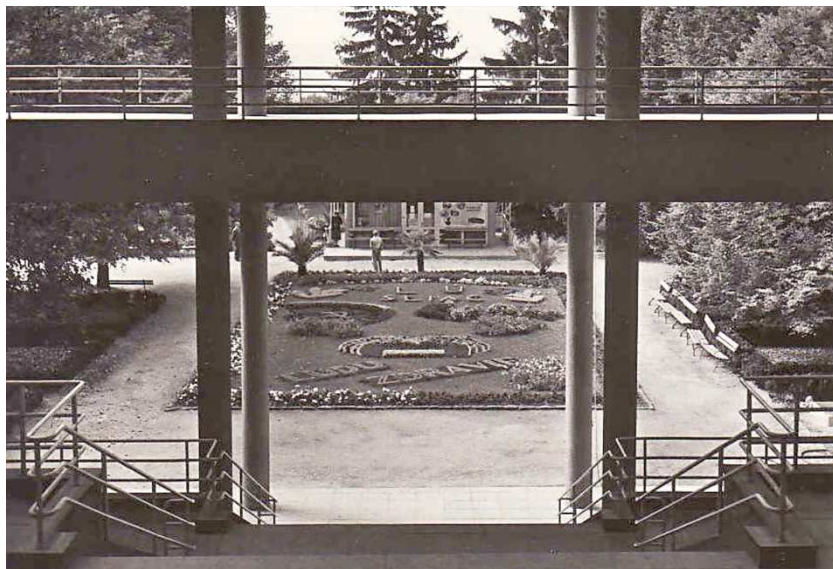

Okrasná plocha pred hudobným pavilónom v komplexe Palace.

Zdroj: GAJDOŠ, Milan A KOL.: *Sliach*. 1. vyd. Martin : Vydavateľstvo Osveta, n. p., 1977, nepaginované, obr. 51. Reprodukcia: PB.

Východné predpolie komplexu; vľavo mladá aleja. Zdroj/repro.: APÚ SR, ZP, inv. č. 11 566.

Centrálne schodište; východný pohľad. V predpolí okrasná výsadba a exotické rastliny.
Zdroj/reprodukcia: FB.

Východné predpolie komplexu Palace; pohľad na vchod do hotela. Okrasná výsadba, v popredí vpravo exotická rastlina. Zdroj/reprodukcia: APÚ SR, ZP, inv. č. 11 352.

Východné predpolie komplexu Palace; v popredí vľavo okrasná výsadba.
Zdroj/reprodukcia: APÚ SR, ZP, inv. č. 11 329.

Východné predpolie komplexu Palace s okrasnou výsadbou.
Zdroj/reprodukcia: APÚ SR, ZP, inv. č. 11 341.

Východné predpolie komplexu Palace; vľavo novovysadené stromoradie, vpravo staršia aleja.
Zdroj/reprodukcia: PB.

Parková úprava východného predpolia komplexu Palace; v popredí vľavo architektonické prvky, vpravo jazierka. Zdroj: Archív ÚDTAOP FAD STU. Reprodukcia: PB.

Parková úprava východného predpolia komplexu Palace; vľavo jazierka.
Zdroj: Archív ÚDTAOP FAD STU. Reprodukcia: PB.

Parková úprava východného predpolia komplexu Palace. Zdroj/reprodukcia: FB.

Parková úprava východného predpolia komplexu Palace. V tzv. strednom pláne sú zachytené jazierka. Zdroj/reprodukcia: FB.

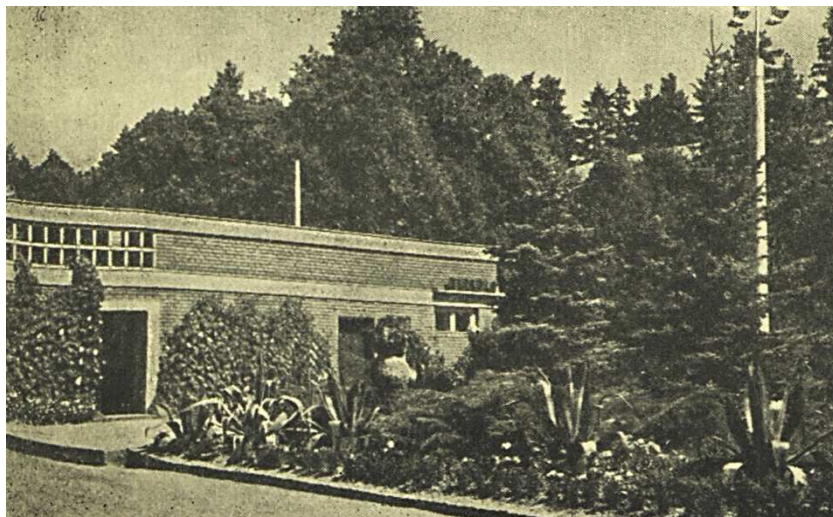
Pohľad na časť parku pred východným priečelím komplexu Palace.
Zdroj/reprodukcia: AKS.

Časť parku pred východným priečelím komplexu Palace – detail.
Zdroj/reprodukcia: PB.

Južné priečelia komplexu Palace; v popredí exotické rastliny.
Zdroj/reprodukcia: AKS.

Predpolie južnej fasády komplexu Palace; v popredí exotické rastliny.
Zdroj: KOL. AUTOROV: *Československé štátne kúpele Sliač*. Bratislava : Turista, pcr. pre Čs. štátne kúpele Sliač vo Vydavateľstve Šport Bratislava, 1959, s. 29. Reprodukcia: PB.

Okrasná kvetinová výsadba pred východnými priečeliami komplexu Palace. Zdroj/repro.: FB.

Parková úprava východného predpolia komplexu Palace. Zdroj/reprodukcia: AKS.

Parková úprava východného predpolia komplexu Palace, rok 1960.
Zdroj/reprodukcia: APÚ SR, Zbierka veľkých diapozitívov, inv. č. 1 042.

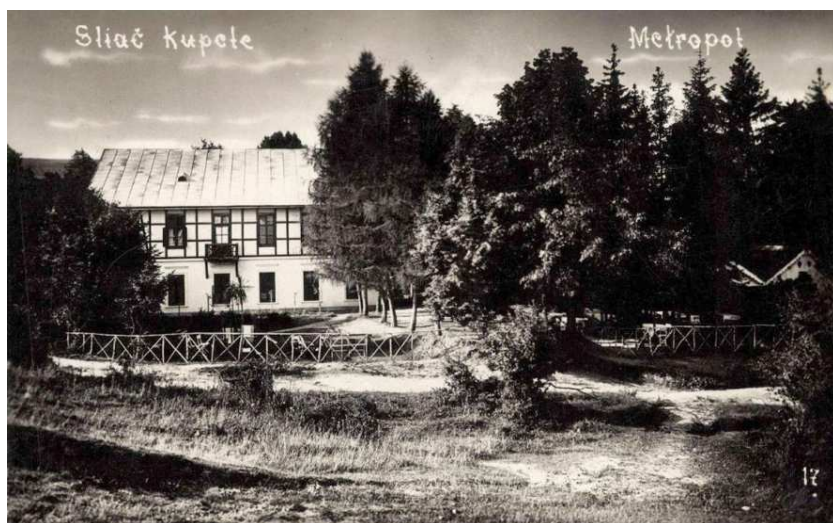

Nedávny pohľad na východné predpolie komplexu Palace. Zdroj/reprodukcia: AKS.

Parková úprava pred východnými priečeliami komplexu Palace v 80. rokoch 20. storočia.
Zdroj/reprodukcia: L SR, LDM, HF, ev. č. H-005424 (výrez).

Hotel Starý Partizán (pôvodný názov Metropol)

Hotel Starý Partizán zo severu; v popredí vstupná aleja. Zdroj/repro.: FB.

Fasáda a predpolie hotela Starý Partizán. Zdroj/reprodukcia: FB.

Pohľad na hotel zo severozápadu. Zdroj/reprodukcia: MKVM, inv. č. VF_25428.

Vila Amália (pôvodne nazývaná ako Amáliin dvor či Thökölyčkin/Tekeličkin dom)

Pôvodná podoba tzv. Amáliinho dvora, resp. Thökölyčkinho/Tekeličkinho domu.
Zdroj/reprodukcia: BM, DG, inv. č. 2015.46643.Adf-BM.

„Dvor Amália“ v 1. polovici 20. storočia; vľavo exotické rastliny.
Zdroj/reprodukcia: FB.

Kaplnka sv. Hildegardy

Predpolie kaplnky s okrasnou výsadbou; v strede exotická rastlina. Zdroj/reprodukcia: PB.

Pohľad na kaplnku zo západu. Mladé stromy vytvárajú clonu pred objektom a jeho predpolím.
Zdroj/reprodukcia: BM, DG, inv. č. 2015.46620.Adf-BM.

Okrasná kvetinová výsadba v predpolí kaplnky. Zdroj/repro.: APÚ SR, ZP, inv. č. 1 618.

Park

Aleja spájajúca železničnú stanicu a kúpele; v pozadí sa črtajú jednotlivé budovy kúpeľov.
Zdroj/reprodukcia: OSZK, PKNT, PK, inv. č. klap_p90_070.

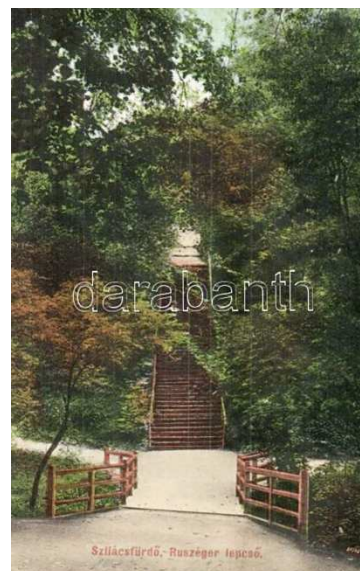
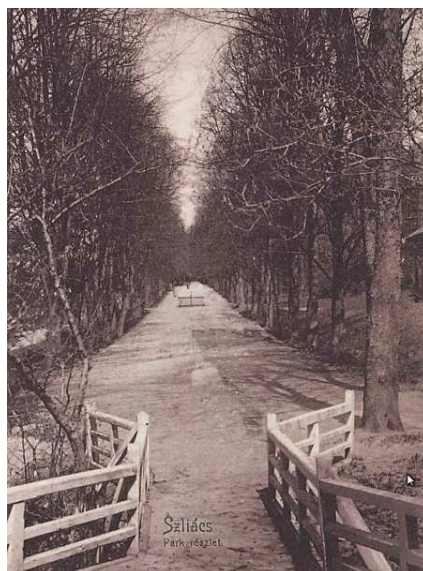

Karol Ľudovít Libay (kresbová predloha), Andreas Kaiser (litografické spracovanie):
„Kaplnka“. Kolorovaná litografia s podtláčou na kartóne, okolo roku 1860.
Zdroj: MBIW, inv. č. B2-1444.

Karol Ľudovít Libay (kresbová predloha), Andreas Kaiser (litografické spracovanie):
 „Amáliin dvor“. Kolorovaná litografia s podtlačou na kartóne, okolo roku 1860.

Zdroj/reprodukcia: BMIW, inv. č. B2-1442.

Aleja smerujúca k pitným prameňom (v minulosti nazývaný ako Russeggerova promenáda, neskôr Promenáda svornosti, dnes Aleja Terézie Vansovej) a jej južné ukončenie (Russeggerove schody). V strede stromoradia bola fontána. Zdroje/reprodukcie: FB, FB, PB.

Aleja smerujúca k pitným prameňom (Russeggerova promenáda, dnes Aleja Terézie Vansovej). V strede stromoradia bola fontána. Zdroj/reprodukcia: APÚ SR, ZP, inv. č. 1 719.

„Vodopád“ v parku (pravdepodobne západne od hotela Bratislava). Zdroj/reprodukcia: PB.

Schodište v parku. Zdroj/reprodukcia: FB.

Reprezentačné južné predpolie skleníkov; v pozadí vpravo hotel Detva. Zdroj/repro.: FB.

Južné predpolie skleníkov; v popredí kry ruží, v pozadí stromoradie okolo cesty zabezpečujúcej prístup do kúpeľov. Zdroj/reprodukcia: FB.

Južné predpolie skleníkov; v popredí altánok a kry ruží, v pozadí hotel Detva a stromoradie okolo cesty zabezpečujúcej prístup do kúpeľov. Zdroj/reprodukcia: PB.

Južné predpolie skleníkov; v popredí kry ruží a altánok, v pozadí stromoradie okolo cesty zabezpečujúcej prístup do kúpeľov. Zdroj/reprodukcia: BM, DG, inv. č. 2015.46632.Adf-BM.

Južné predpolie skleníkov; v popredí kry ruží a altánok, v pozadí stromoradie okolo cesty zabezpečujúcej prístup do kúpeľov. Zdroj/reprodukcia: FB.

Časť parku v južnom predpolí skleníkov; vľavo socha. Zdroj/reprodukcia: AKS.

Južný pohľad na skleník; v popredí okrasná výsadba s exotickými rastlinami.
 Zdroj: KOL. AUTOROV: *Československé štátne kúpele Sliač*. Bratislava : Turista, pcr. pre Čs.
 štátne kúpele Sliač vo Vydavateľstve Šport Bratislava, 1959, s. 31 (výrez). Reprodukcia: PB.

Južné predpolie skleníkov; v popredí exotická rastlina, za ňou socha. Zdroj/reprodukcia: PB.

Časť parku v južnom predpolí skleníkov; uprostred okrasnej výsadby bola umiestnená socha na podstavci. Zdroj/reprodukcia: AKS.

Socha obklopená kvitnúcimi rastlinami v južnom predpolí skleníkov. Zdroj/reprodukcia: PB.

Chodník a jeho okolie v časti parku situovanej južne od skleníkov. Zdroj/reprodukcia: AKS.

Chodníky obklopené krajinárskou úpravou v časti parku situovanej južne od skleníkov.
Zdroj/reprodukcia: AKS.

Časť parku situovaná južne od skleníkov.
Zdroj/reprodukcia: APÚ SR, ZP, inv. č. 11 302.

Reprezentačná časť parku pri hoteloch Slovensko a Bratislava. Zdroj/reprodukcia: FB.

Reprezentačná časť parku pri hoteloch Slovensko a Bratislava. Zdroj/reprodukcia: FB.

Reprezentačná časť parku pri hoteloch Bratislava a Slovensko; v popredí kruhová plocha okrasnej výsadby – uprostred podstavec s vázou, z ktorej vyrastá exotická rastlina.

Zdroj/reprodukcia: L SR, LDM, HF, ev. č. H-006685.

Časť parku pred hotelmi Bratislava a Slovensko.
Zdroj/reprodukcia: L SR, LDM, HF, ev. č. H-006923.

Časť parku pri hoteloch Bratislava a Slovensko; v popredí kovová konštrukcia altánku, kry ruží a lavička okolo stromu. Zdroj/reprodukcia: AKS.

Časť parku pred hotelmi Bratislava a Slovensko; v popredí lavička okolo stromu a kry ruží, v pozadí vľavo vila Bellevue. Zdroj/reprodukcia: OSZK, PKNT, PK, inv. č. klap_p90_087.

Časť parku pri hoteloch Bratislava a Slovensko; v popredí vpravo lavička okolo stromu. Tabuľka: „Ružový sad Ludmily Podjavorinskej“. Zdroj/repro.: APÚ SR, ZP, inv. č. 12 843.

Časť parku pred hotelmi Slovensko a Bratislava.
Zdroj/reprodukcia: AKS.

Časť parku pri vile Bellevue; v popredí vľavo kry ruží. Zdroj/reprodukcia: FB.

Reprezentačná časť parku pri vile Bellevue.
Zdroj/reprodukcia: BM, DG, inv. č. 2015.46657.Adf-BM.

Časť parku pri vile Bellevue; v popredí vpravo exotická rastlina.
Zdroj/reprodukcia: FB.

Reprezentačná časť parku pri vile Bellevue; v popredí exotická rastlina.
Zdroj/reprodukcia: FB.

Časť parku pri vile Bellevue; v popredí exotická rastlina ako centrálny akcent trávinatej plochy. Zdroj/reprodukcia: APÚ SR, ZN, inv. č. 24 248 (výrez).

Architektonická úprava vodného toku v parku; pravdepodobne odtok z kúpeľného domu pri hoteli Bratislava alebo Detva. Zdroj/reprodukcia: L SR, LDM, HF, ev. č. H-009190.

Altánok obklopený krami ruží. Zdroj/reprodukcia: BM, DG, inv. č. 2015.46634.Adf-BM.

Kovová konštrukcia vyhlídkového altánku; vľavo kry ruží.
Zdroj/reprodukcia: APÚ SR, ZN, inv. č. 24 254.

Kovová konštrukcia altánku (vľavo).
Zdroj/reprodukcia: APÚ SR, ZP, inv. č. 1 718.

Vyhliadkový altánok v areáli kúpeľov.
Zdroj/reprodukcia: L SR, LDM, HF, ev. č. H-010196.

Drevená konštrukcia vyhliadkového altánku. Zdroj/reprodukcia: FB.

Juhovýchodný pohľad na areál kúpeľov a okolitú krajinu.
Zdroj/reprodukcia: OSZK, PKNT, PK, inv. č. klap_p90_069.

Krajinárska úprava východného okraja areálu. Zdroj/repro.: APÚ SR, ZN, inv. č. 24 212.

Krajinárska úprava pred východnými priečeliami komplexu Palace.
Zdroj/reprodukcia: APÚ SR, ZP, inv. č. 11 304.

Kaskádovité jazierka (západne od hotelov Bratislava a Detva). Zdroj/reprodukcia: ZB.

Altánok a kôš na odpadky, 80. roky 20. storočia.
Zdroj/reprodukcia: L SR, LDM, HF, ev. č. H-005424 (výrez).

Časť parku pri dnešnej budove riaditeľstva, 2. polovica 20. storočia.
Zdroj: STEINHÜBEL, Gejza: *Slovenské parky a záhrady*. 1. vyd. Martin : Vydavateľstvo Osveta, š. p., 1990, s. 124. Reprodukcia: SC.

Časť parku pri budove riaditeľstva v 2. pol. 20. storočia. Zdroj: GAJDOŠ, Milan A KOL.: *Sliach*. 1. vyd. Martin : Vydavateľstvo Osveta, n. p., 1977, nepaginované, obr. 72. Reprodukcia: PB.

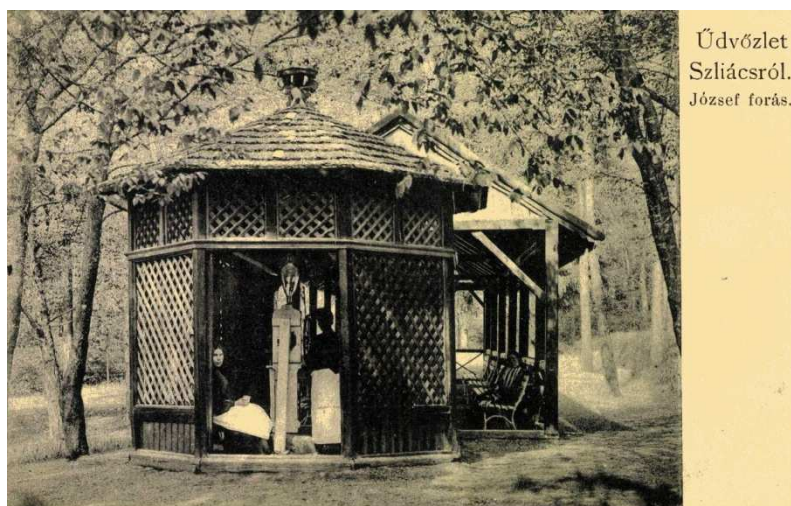

Okrasná výsadba pri komplexe Palace na konci 20. storočia.
Zdroj: STEINHÜBEL, Gejza: *Slovenské parky a záhrady*. 1. vyd. Martin : Vydavateľstvo Osveta, š. p., 1990, s. 125. Reprodukcia: SC.

Prameň Štefánik (pôvodný názov Jozef, v minulosti nazývaný aj Štefánka či Partizán)

Altánok nad prameňom Štefánik a drevená zastrešená kolonáda. Zdroj/repro.: FB.

Altánok nad prameňom Štefánik a drevená zastrešená kolonáda. Zdroj/repro.: FB.

Altánok nad prameňom Štefánik a podlaha z odstránenej drevenej kolonády. Zdroj/repro.: FB.

Altánok nad prameňom Štefánik (vľavo) a hudobný pavilón (vpravo). Zdroj/reprodukcia: FB.

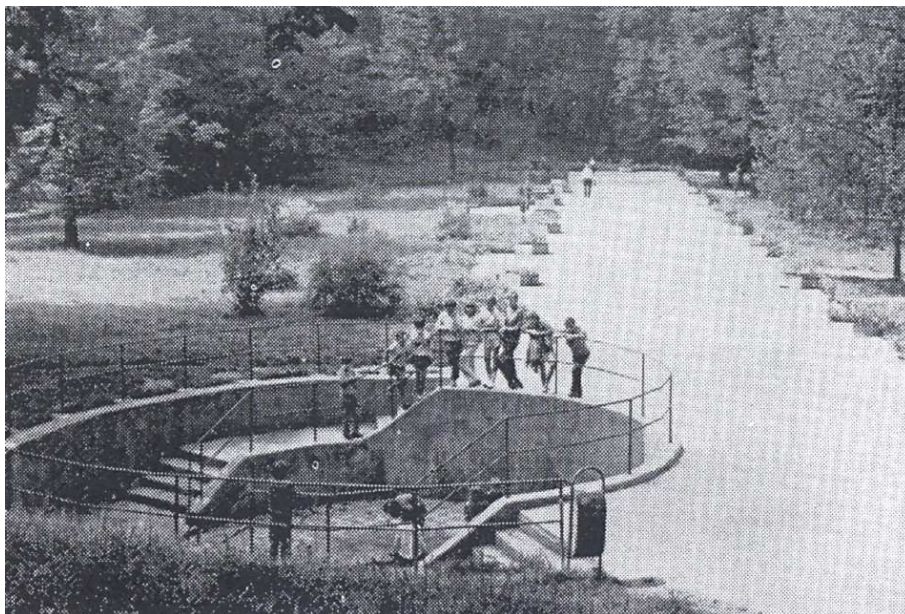
Ústie prameňa lokalizované mimo altánku – pod úrovňou terénu.

Zdroj: KOL. AUTOROV: *Československé štátne kúpele Sliač*. Bratislava : Turista, pcr. pre Čs. štátne kúpele Sliač vo Vydavateľstve Šport Bratislava, 1959, s. 21. Reprodukcia: PB.

Okolie a ústie prameňa Štefánik v 1. polovici 20. storočia.

Zdroje/reprodukcie: L SR, LDM, HF, ev. č. H-006713 (obr. vľavo) a ZB (obr. vpravo).

Ústie a okolie prameňa Štefánik, 2. polovica 20. storočia. Zdroj/reprodukcia: ZB.

Prameň Bystrica (pôvodný názov Dorota)

Karol Ľudovít Libay (kresbová predloha), Andreas Kaiser (litografické spracovanie):
 „Dorotina studňa s pitnou vodou“. Kolorovaná litografia s podtláčou na kartóne, okolo 1860.
 Zdroj/reprodukcia: VM, inv. č. K 8908.

Pôvodné ústie prameňa Bystrica. Zdroj/reprodukcia: FB.

Novodobé ústie prameňa Bystrica. Zdroj/reprodukcia: FB.

Novodobé ústie prameňa Bystrica.

Zdroj: KOL. AUTOROV: *Československé štátne kúpele Sliač*. Bratislava : Turista, pcr. pre Čs. štátne kúpele Sliač vo Vydavateľstve Šport Bratislava, 1959, s. 22. Reprodukcia: PB.

Prameň Lenkey

Návršie nad ústím prameňa Lenkey. Zdroj/repro.: BM, DG, inv. č. 2015.46623.Adf-BM.

Ústie prameňa Lenkey v obmurovanom priestore (grotte). Zdroj/reprodukcia: PB.

Pri ústí prameňa Lenkey bola v stene osadená tabuľka s vročením 1834. Zdroj/repro.: FB.

Prameň Adam

Pôvodné ústie prameňa Adam (vľavo). Zdroj/repro.: BM, DG, inv. č. 2015.46647.Adf-BM.

Ústie prameňa pod úrovňou terénu, začiatok 20. storočia. Zdroj/reprodukcia: FB.

Ústie prameňa Adam umiestnené nad terénom, rok 1938 alebo neskôr.
Zdroj/reprodukcia: APÚ SR, ZP, inv. č. 11 297.

Novodobé ústie prameňa.

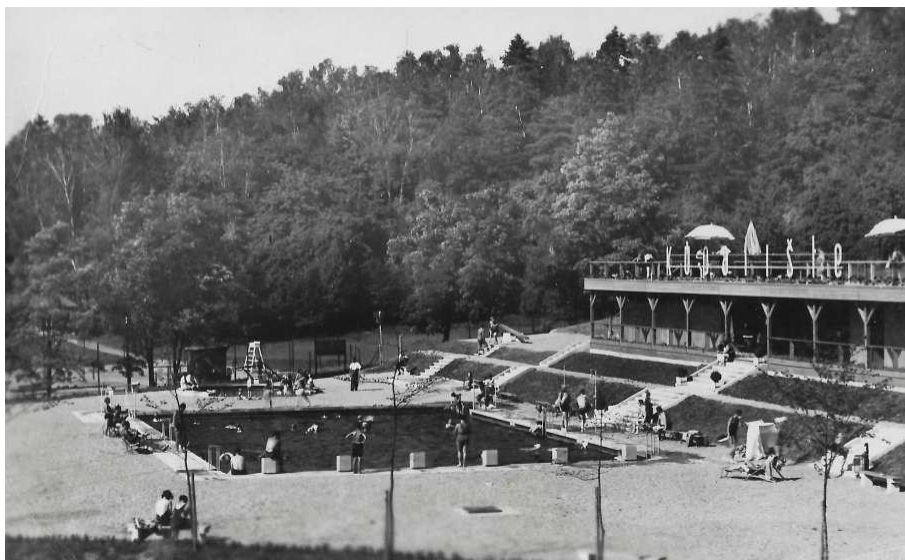
Zdroj: KOL. AUTOROV: *Československé štátne kúpele Sliač*. Bratislava : Turista, pcr. pre Čs. štátne kúpele Sliač vo Vydavateľstve Šport Bratislava, 1959, s. 26. Reprodukcia: PB.

Moderné ústie prameňa Adam, 2. polovica 20. storočia.

Zdroj: GAJDOŠ, Milan A KOL.: *Sliač*. 1. vyd. Martin : Vydavateľstvo Osveta, n. p., 1977, nepaginované, obr. 42. Reprodukcia: PB.

Termálne kúpalisko

Kúpalisko na okraji lesa; pohľad juhozápadný.
Zdroj/reprodukcia: APÚ SR, ZP, inv. č. 11 275.

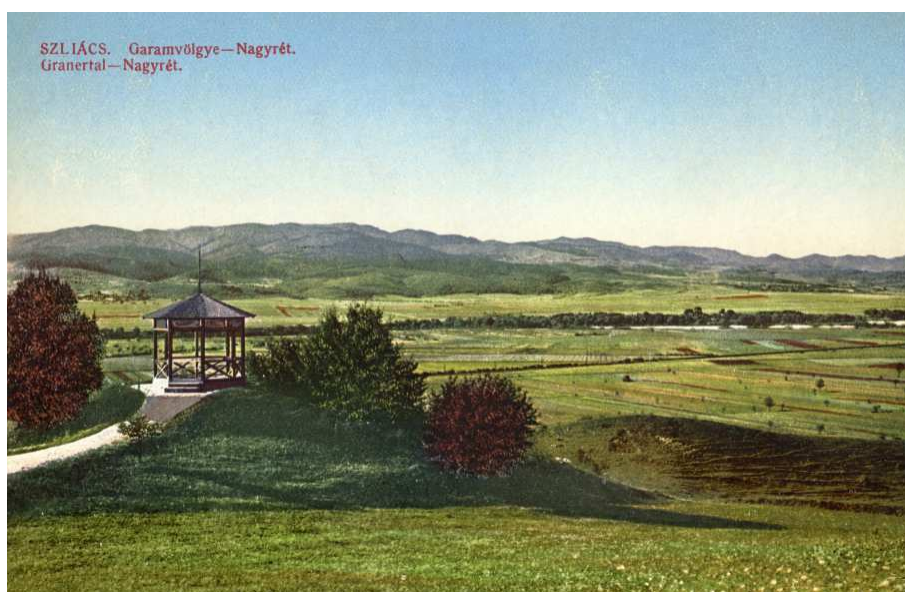
Kúpalisko vo východnej časti areálu na okraji lesa; pohľad juhovýchodný.
Zdroj/reprodukcia: FB.

Tenisové kurty

Tenisové kurty vo východnej časti areálu pri okraji lesa.
Zdroj/reprodukcia: FB.

Vyhliadka Víchorec

Romantická vyhládka Víchorec (dnes zalesnené).
Zdroj/reprodukcia: AKS.

Romantická vyhládka Víchorec (dnes zalesnené).
Zdroj/reprodukcia: FB.

Vyhliadka Víchorec s upraveným altánkom (dnes zalesnené).
Zdroj/reprodukcia: AKS.

Vyhliadka Víchorec s upraveným altánkom (dnes zalesnené).
Zdroj/reprodukcia: FB.

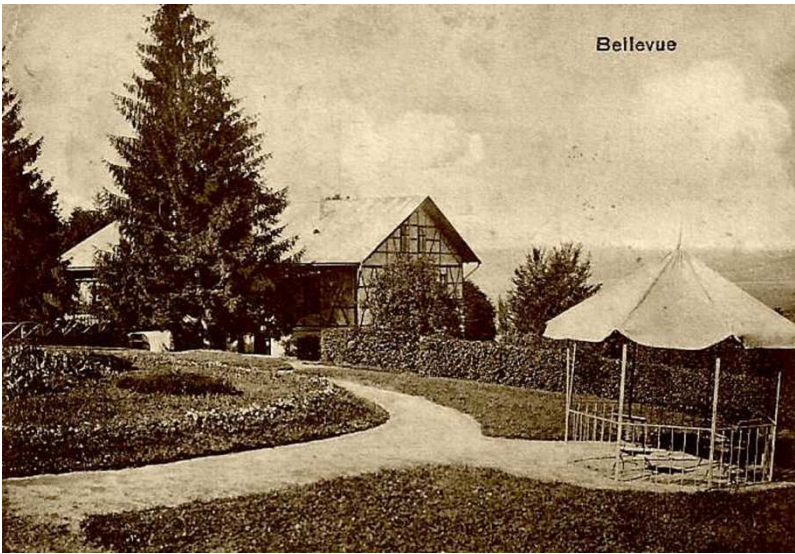
Vila Bellevue (nezachovaná)

Predpolie vily Bellevue; pohľad z juhovýchodu. Zdroj/reprodukcia: PB.

Pohľad z východu; v popredí vľavo záhon ruží, vpravo okrasná výsadba. Zdroj/repro.: FB.

Pohľad zo severovýchodu; v popredí altánok subtilnej konštrukcie. Zdroj/reprodukcia: FB.

Hotel Bristol (nezachovaný)

Predpolie hotela Bristol; pohľad z juhozápadu. Zdroj/reprodukcia: FB.

Det. pohľ. z juhozápadu; v popredí exotické rastliny. Zdroj/repro.: MKVM, inv. č. VF_12936.

Hotel Bristol; pohľad zo severozápadu. Zdroj/reprodukcia: MKVM, inv. č. VF_27425_03.

Predpolie hotela Bristol. Zdroj/reprodukcia: ZB.

Vila Na zdar, resp. Anna (pôvodne dom Szerényiovcov, neskôr Üdvözlégý; nezachovaná)

Aleja (prístupová cesta) pred vilou. Zdroj/reprodukcia: BM, DG, inv. č. 2015.46655.Adf-BM.

Aleja (prístupová cesta) pred vilou. Zdroj/reprodukcia: BM, DG, inv. č. 2015.46645.Adf-BM.

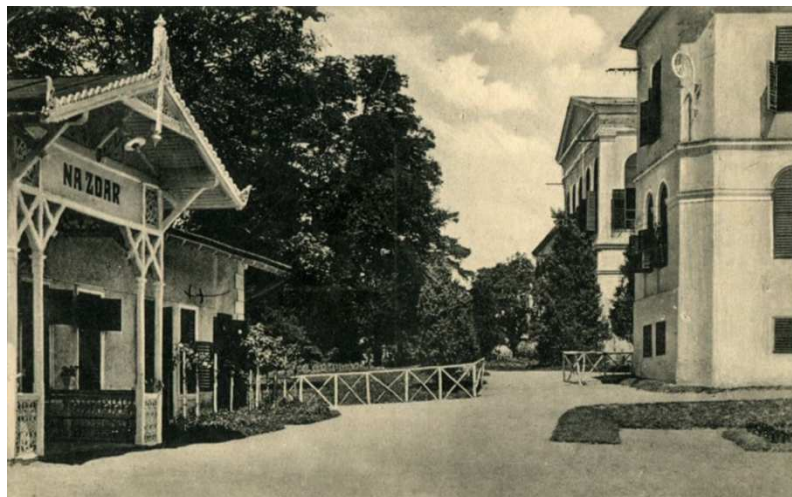
Tenisové ihrisko pri skleníkoch a vile Na zdar; v pozadí stromoradie okolo cesty zabezpečujúcej prístup do kúpeľov. Zdroj/reprodukcia: PB.

Parková úprava pri vile Na zdar a hoteli Detva.
Zdroj/reprodukcia: FB.

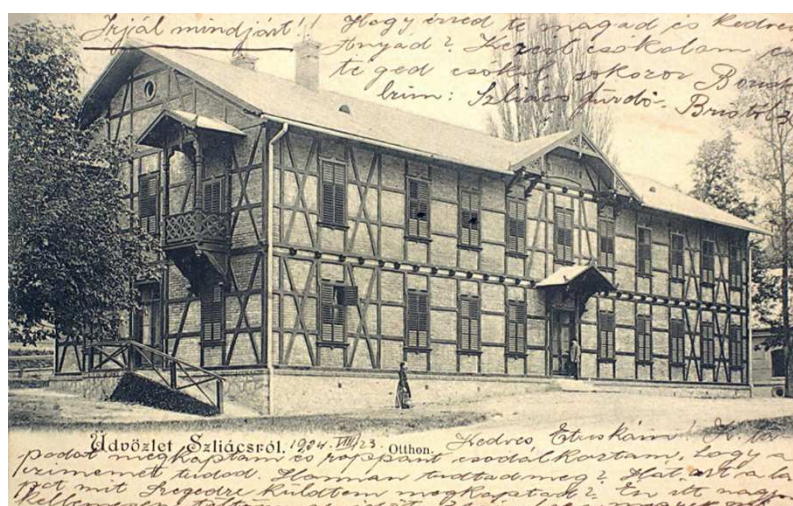

Záhradníci v parčíku pred vilou Na zdar; vpredu exotická rastlina.
Zdroj/reprodukcia: FB.

Okraj parčíka pri vile Na zdar a hoteli Detva. Zdroj/reprodukcia: FB.

Hotel Národný dom (pôvodný názov Otthon; nezachovaný)

Predpolie Národného domu; pohľad zo severozápadu. Zdroj/reprodukcia: PB.

Pohľad na objekt z juhovýchodu. Zdroj/reprodukcia: MKVM, inv. č. VF_23245 (výrez).

Hotel Tatra (pôvodný názov Újpest; nezachovaný)

Západné predpolie hotela Tatra. Vzadu hotel Bristol. Zdroj/reprodukcia: FB.

Pohľad na západné predpolie hotela Tatra; vzadu hotely Bristol a Poľana.
Zdroj/reprodukcia: OSZK, PKNT, PK, inv. č. klap_p90_079.

Pohľad zo severozápadu; vľavo vpredu hotel Bristol. Zdroj/repro.: MKVM, inv. č. VF_16094.

Pohľad z juhozápadu na predpolie hotelov Tatra a Bristol.
Zdroj/reprodukcia: APÚ SR, ZP, inv. č. 1 615.

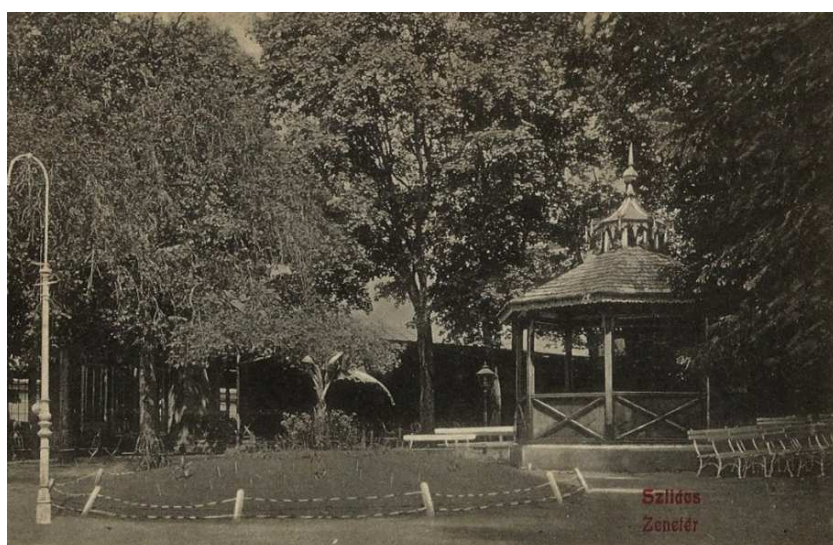
Kaviareň a reštaurácia Dankovszky a hudobný pavilón (nezachované)

Predpolie kaviarne a reštaurácie Dankovszky.
Zdroj/reprodukcia: PB.

Pohľad na okolie objektov; vpravo okrasná výsadba s exotickou rastlinou. Zdroj/repro.: FB.

Pohľad na okolie objektov; v popredí trávnatá plocha s exotickou rastlinou. Zdroj/repro.: FB.

Okolie objektov; v popredí okrasná výsadba s exotickou rastlinou. Zdroj/reprodukcia: AKS.

Reštaurácia Huszka (neskorší názov Štraus; nezachovaná)

Predpolie reštaurácie; pohľad z juhozápadu. Zdroj/reprodukcia: FB.

Pohľad na reštauráciu z juhu; v pozadí fasáda hotela Tatra. Zdroj/reprodukcia: FB.

Stravovacie stredisko Tatra, ktoré nahradilo pôvodnú reštauráciu.
Zdroj: Archív ÚDTAOP FAD STU. Reprodukcia: PB.

Vila Bernard (pôvodný názov Endrédy; pri vyhliadke Víchorec; nezachovaná)

Celkový pohľad na vilu a jej okolie; naľavo sa nachádza vyhliadka Víchorec.
Zdroj/reprodukcia: AKS.

Divadlo (pri južnom konci dnešnej Aleje Terézie Vansovej; nezachované)

Divadlo v areáli kúpeľov.
Zdroj/reprodukcia: L SR, LDM, HF, ev. č. H-006959.

Poznámka č. 1

Okolo roku 1860 vyšla vo Viedni séria šiestich litografií (niektoré boli dodatočne kolorované) sliačskych kúpeľov od významného maliara, kresliara a litografa Karola Ľudovíta Libaya. Tieto obrázky krajinkárskeho charakteru museli vo svojej dobe naplňať nielen umelecké kritériá, ale i propagačné ciele, pričom vynikajú vierohodným zobrazením reality. Pravdepodobne z toho istého obdobia pochádzajú aj dve nedatované kresby širšieho okolia kúpeľov.²⁰⁰ Súčasťou predloženého elaborátu sú reprodukcie piatich litografií a jednej kresby.

Digitálne kópie predmetných diel – uschovaných v Balneologickom múzeu Imricha Wintera v Piešťanoch, Stredoslovenskom múzeu v Banskej Bystrici a Východoslovenskom múzeu v Košiciach – sa nachádzajú vo verejne dostupnej internetovej databáze Slovakiana a na stránke Banskobystrického kraja. Pozri:

- Slovakiana [online]. [citované 12. 12. 2021]. Dostupné z: <https://www.slovakiana.sk/>.
- Najkrajší kraj.sk : Ten Banskobystrický → Osobnosti → Osobnosti L-O → *Libay, Karol Ľudovít* [online]. [citované 12. 12. 2021]. Dostupné z: <https://www.najkraisikraj.sk/libay-karol-ludovit/#!>.

Poznámka č. 2

Použitie reprodukcie dobových fotografií (zvyčajne pohľadníc), uschovaných v zbierkach niektorých inštitúcií, sú zväčša dostupné aj na internete:

- Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky, Bratislava:
Pamiatkový úrad Slovenskej republiky → Archív Pamiatkového úradu v Bratislave → Bádateľňa → Bádanie online → *Archiv/Badanie* [online]. [citované 12. 12. 2021]. Dostupné z: <https://www.pamiatky.sk/Archiv/Badanie>.
- Balatoni Múzeum, Keszthely (Maďarsko) a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest:
napríklad databáza Omnia [online]. [citované 12. 12. 2021]. Dostupné z: https://www.omnia.ie/?navigation_function=3&europeana_query=Szli%C3%A1cs.

Poznámka č. 3

Veľké množstvo historických artefaktov súvisiacich s dejinami sliačskych kúpeľov – najmä obsiahla zbierka niekoľkých stoviek pohľadníc – sa nachádza i v Lesníckom a drevárskom múzeu (kedysi Vlastivedné múzeum) vo Zvolene.²⁰¹ Z tejto mimoriadne rozsiahlej zbierky bolo do predloženého elaborátu vybratých niekoľko reprodukcí pohľadníc, ktoré sme nenašli v žiadnej inej inštitúcii.

²⁰⁰ Vid' ZMETÁKOVÁ, Danica (ed.): *Karol Ľudovít Libay (1814 – 1888) : Cesty a návraty na Slovensko*. Bratislava : Slovenská národná galéria, 1997, nepaginované. Súčasťou publikácie je i katalóg zahŕňajúci reprodukcie predmetných dvoch kresieb (č. kat. 69 a 70) a šiestich litografií (č. kat. 71 – 76), ako aj príslušné údaje o týchto dielach a stručné zhrnutie histórie kúpeľov.

²⁰¹ Pozri aj GAJDOŠ, Kúsok histórie (cit. v pozn. 62), s. 100 – 101 (text bol publikovaný už v časopise *Slovenské kúpele* v roku 1990).

4. Použité zdroje informácií a obrazového materiálu

Literatúra

[autor neuvedený]: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. : Ungarn (V. Band). : (2. Abtheilung)*. Wien : Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1900. X + 482 s.

[autor neuvedený]: Hotel Slovensko na Sliači. In *Slovenský stavitel'*, roč. II., 1932, č. 7 (júl), s. 199 (obr. už na s. 198).

[autor neuvedený]: Vane z nehrdzavejúcej ocele Anticorro pre Sliač. In *Slovenský stavitel'*, roč. II., 1932, č. 7 (júl), s. 202.

[autor neuvedený]: Výťahy v novostavbách kúpeľov Sliač. In *Slovenský stavitel'*, roč. II., 1932, č. 7 (júl), s. 209.

BRTKO, Peter – VÍTEK, Jaroslav: *Architekt Jaroslav Vítek*. Katalóg výstavy. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku architektov Slovenska, 2008. 40 s.

BUZALKA, Štefan: *Štátny ústredný banský archív v Banskej Štiavnici : Banská komora Banská Bystrica 1535 – 1851 : Inventár*. Banská Štiavnica : [Štátny ústredný banský archív v Banskej Štiavnici], 1979. 591 s.

CRANTZ, Heinrich Iohann von: *Gesundbrunnen der Oestereichischen Monarchie*. Wien : vydavateľ neuvedený, 1777. [10] + 306 + [12] s.

CSAPLOVICS, Johann von: 24. Das Ribärer-Bad im Zohler Comit. : Zur Seite 30. In CSAPLOVICS, Johann von (ed.): *Topographisch-statistisches Archiv des Königreichs Ungern. : Erster Band*. Wien : Anton Doll, 1821, s. 182 – 185.

ČURILLA, M.: Možnosť ubytovania a stravovania. In KOL. AUTOROV: *Československé štátne kúpele Sliač*. Bratislava : Turista, pcr. pre Čs. štátne kúpele Sliač vo Vydavateľstve Šport Bratislava, 1959, s. 36 – 38.

ČURILLA, M.: Plánovaná výstavba. In KOL. AUTOROV: *Československé štátne kúpele Sliač*. Bratislava : Turista, pcr. pre Čs. štátne kúpele Sliač vo Vydavateľstve Šport Bratislava, 1959, s. 44 – 45.

ČURILLA, M.: Rozptýlenie. In KOL. AUTOROV: *Československé štátne kúpele Sliač*. Bratislava : Turista, pcr. pre Čs. štátne kúpele Sliač vo Vydavateľstve Šport Bratislava, 1959, s. 42.

DULLA, Matúš: Kúpele Slovenska a ich architektúra. In DULLA, Matúš A KOL.: *Slávne kúpele Slovenska*. 1. vyd. Bratislava – Praha : FOIBOS BOOKS SK s. r. o. – FOIBOS BOOKS s. r. o., 2014, s. 8 – 36.

FISCHHOF, J. W.: *Szliács das Pyrmont Ungarns; wie es wirkt und wie es angewendet werden soll. Ein Leitfaden für practische Aerzte und alle Jene, die sich der ausgezeichneten Szliácscher Heilquellen mit gutem Erfolge bedienen wollen*. Pesth : Carl Geibel, 1847. 66 s.

GAJDOŠ, Milan: Andrej Hlinka na Sliači. In GAJDOŠ, Milan: *Obrázky z minulosti Sliača*. 1. vyd. Zvolen : Vydavateľstvo TU vo Zvolene, 2008, s. 108 (text bol publikovaný už v periodiku *Slovenský denník* roku 1993).

GAJDOŠ, Milan: Básnik pastelov Janko Alexy pobudol v lete 1940 v Sliači. In GAJDOŠ, Milan: *Obrázky z minulosti Sliača*. 1. vyd. Zvolen : Vydavateľstvo TU vo Zvolene, 2008, s. 134 – 135 (text bol publikovaný už v periodiku *Nový Vpred Žurnál* v roku 2000).

GAJDOŠ, Milan: Čo architekta na Sliač priviedlo? In GAJDOŠ, Milan: *Obrázky z minulosti Sliača*. 1. vyd. Zvolen : Vydavateľstvo TU vo Zvolene, 2008, s. 120 – 121 (text bol publikovaný už v periodiku *Nový Vpred Žurnál* v roku 1999).

GAJDOŠ, Milan: Dve desaťročia premien mesta Sliač : Jubilejný rok. In GAJDOŠ, Milan: *Obrázky z minulosti Sliača*. 1. vyd. Zvolen : Vydavateľstvo TU vo Zvolene, 2008, s. 93 – 94 (text bol publikovaný už v časopise *Smer* v roku 1989).

GAJDOŠ, Milan: Franz Grillparzer na Slovensku. In GAJDOŠ, Milan: *Obrázky z minulosti Sliača*. 1. vyd. Zvolen : Vydavateľstvo TU vo Zvolene, 2008, s. 140 – 141 (text bol publikovaný už v periodiku *História* v roku 2001).

GAJDOŠ, Milan: Historická pamäť mesta : Kronika Sliača. In GAJDOŠ, Milan: *Obrázky z minulosti Sliača*. 1. vyd. Zvolen : Vydavateľstvo TU vo Zvolene, 2008, s. 85 – 86 (text bol publikovaný už v časopise *Smer* v roku 1987).

GAJDOŠ, Milan: Kúsok histórie : Staré pohľadnice Sliača. In GAJDOŠ, Milan: *Obrázky z minulosti Sliača*. 1. vyd. Zvolen : Vydavateľstvo TU vo Zvolene, 2008, s. 100 – 101 (text bol publikovaný už v časopise *Slovenské kúpele* v roku 1990).

GAJDOŠ, Milan: Liečivá voda sliačska. In GAJDOŠ, Milan: *Obrázky z minulosti Sliača*. 1. vyd. Zvolen : Vydavateľstvo TU vo Zvolene, 2008, s. 22 – 23 (text bol publikovaný už v časopise *Slovensko* v roku 1969).

GAJDOŠ, Milan: *Obrázky z minulosti Sliača*. 1. vyd. Zvolen : Vydavateľstvo TU vo Zvolene, 2008. 174 s.

GAJDOŠ, Milan: Opátka Hildegarda z Bingenu a Sliač : Láskavá utešiteľka nevládných. In GAJDOŠ, Milan: *Obrázky z minulosti Sliača*. 1. vyd. Zvolen : Vydavateľstvo TU vo Zvolene, 2008, s. 118 – 119 (text bol publikovaný už v časopise *Historická revue* v roku 1999).

GAJDOŠ, Milan: Pražák MUDr. Ladislav Pražák a Sliač. In GAJDOŠ, Milan: *Obrázky z minulosti Sliača*. 1. vyd. Zvolen : Vydavateľstvo TU vo Zvolene, 2008, s. 142 – 143 (text bol publikovaný už v periodiku *Česká beseda* v roku 2001).

GAJDOŠ, Milan: Pred 65 rokmi bola v Sliači milá slávnosť : Pamätná tabuľa Boženy Němcovej. In GAJDOŠ, Milan: *Obrázky z minulosti Sliača*. 1. vyd. Zvolen : Vydavateľstvo TU vo Zvolene, 2008, s. 83 – 84 (text bol publikovaný už v periodiku *Smer* v roku 1986).

GAJDOŠ, Milan: Rytier Russegger. In GAJDOŠ, Milan: *Obrázky z minulosti Sliača*. 1. vyd. Zvolen : Vydavateľstvo TU vo Zvolene, 2008, s. 34 – 35 (text bol publikovaný už v časopise *Slovenské kúpele* v roku 1975).

GAJDOŠ, Milan: Sliač. In GAJDOŠ, Milan: *Obrázky z minulosti Sliača*. 1. vyd. Zvolen : Vydavateľstvo TU vo Zvolene, 2008, s. 7 – 17 (text bol publikovaný už vo *Vlastivednom časopise* v roku 1970).

GAJDOŠ, Milan: Sliač a Češi. In GAJDOŠ, Milan: *Obrázky z minulosti Sliača*. 1. vyd. Zvolen : Vydavateľstvo TU vo Zvolene, 2008, s. 124 – 125 (text bol publikovaný už v periodiku *Česká beseda* v roku 1999).

GAJDOŠ, Milan: Spomienka na Sliač. In GAJDOŠ, Milan: *Obrázky z minulosti Sliača*. 1. vyd. Zvolen : Vydavateľstvo TU vo Zvolene, 2008, s. 126 – 128 (text bol publikovaný už v periodiku *Zvolenské noviny* v roku 2000).

GAJDOŠ, Milan: Spomienky na udalosti spred 45 rokov : Lekár v Povstaní. In GAJDOŠ, Milan: *Obrázky z minulosti Sliača*. 1. vyd. Zvolen : Vydavateľstvo TU vo Zvolene, 2008, s. 95 – 96 (text bol publikovaný už v periodiku *Vpred* v roku 1989).

GAJDOŠ, Milan: Z výtvarnej histórie Sliača. In GAJDOŠ, Milan: *Obrázky z minulosti Sliača*. 1. vyd. Zvolen : Vydavateľstvo TU vo Zvolene, 2008, s. 26 – 30 (text bol publikovaný už v časopise *Matičné čítanie* v roku 1973).

GAJDOŠ, Milan A KOL.: *Sliač*. 1. vyd. Martin : Vydavateľstvo Osveta, n. p., 1977. [104] s. Edícia obrazových fotografických vlastivedných publikácií.

GÜNTHEROVÁ, Alžbeta A KOL.: *Súpis pamiatok na Slovensku : Zväzok tretí R – Ž*. 1. vyd. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, n. p., Bratislava, pre Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, 1969. 568 s.

HABERLAND, Denis: Kúpele Sliač. In DULLA, Matúš A KOL.: *Slávne kúpele Slovenska*. 1. vyd. Bratislava – Praha : FOIBOS BOOKS SK s. r. o. – FOIBOS BOOKS s. r. o., 2014, s. 156 – 166.

HENSEL, Georg: *Sliač (Bad Sliatsch) in der Mittelslowakei*. Bratislava : Generaldirektion der slowakischen staatlichen Bäder, nedatované.

HENSEL, György: *Sliač (Szliácsfürdő) Közép-Szlovákiában*. Bratislava : A szlovákiai állami fürdők központi igazgatóságának kiadása, nedatované. 16 s.

HENSEL, Juraj: *Kúpele Sliač (medzi Zvolenom a Banskou Bystricou)*. Bratislava : Ústredné riaditeľstvo štátnych kúpeľov, nedatované. 16 s.

HUDÁK, Ján: *Patrocíniá na Slovensku*. Bratislava : Umenovedný ústav Slovenskej akadémie vied, 1984. 480 s.

HÚSENICA, J.: Geologická stavba územia a pôvod minerálnych vôd na Sliači. In KOL. AUTOROV: *Československé štátne kúpele Sliač*. Bratislava : Turista, pcr. pre Čs. štátne kúpele Sliač vo Vydavateľstve Šport Bratislava, 1959, s. 12 – 18.

JIROUT, Josef: *Sliač kúpele : Perla Slovenska*. Miesto vydania neuvedené : vlastným nákladom, 1929. 72 s. + reklamná príloha.

KOL. AUTOROV: *Československé štátne kúpele Sliač*. Bratislava : Turista, pcr. pre Čs. štátne kúpele Sliač vo Vydavateľstve Šport Bratislava, 1959. 48 s.

KOSTELNÍK, Martin: *Kúpele na starých pohľadniciach*. 1. vyd. Bratislava – Piešťany : DAJAMA – Balneologické múzeum v Piešťanoch, 2013. 96 s.

KUHN, Ivan A KOL.: *Klasicistická architektúra na Slovensku : Príspevok k jej dejinám*. 1. vyd. Bratislava : Tvar, výtvarné nakladateľstvo, 1955. 208 s. Edícia Umenie a spoločnosť.

LADZIANSKY, Július: *Štátny ústredný banský archív Banská Štiavnica : Hlavný komorskogrofský úrad v Banskej Štiavnici : VII./2 : Povrchové mapy a plány : koniec 18. stor.*

– 1919 : *Inventár*. Banská Štiavnica : [Štátny ústredný banský archív v Banskej Štiavnici], 1999. 203 s.

LAUNER, D.: História kúpeľov Sliač. In KOL. AUTOROV: *Československé štátne kúpele Sliač*. Bratislava : Turista, pcr. pre Čs. štátne kúpele Sliač vo Vydavateľstve Šport Bratislava, 1959, s. 5 – 10.

LUKÁČOVÁ, Elena – POHANIČOVÁ, Jana: *Rozmanité 19. storočie : Architektúra na Slovensku od Hefeľeho po Jurkoviča*. 1. vyd. Bratislava : Perfekt, a. s., 2008. 248 s.

MANICA, M.: Zeleň parkov a okolia. In KOL. AUTOROV: *Československé štátne kúpele Sliač*. Bratislava : Turista, pcr. pre Čs. štátne kúpele Sliač vo Vydavateľstve Šport Bratislava, 1959, s. 28 – 31.

MICHALEC, Ivan: Prínos urbanisticko-architektonických súťaží na riešenie kúpeľných miest na Slovensku. In *Projekt : Revue slovenskej architektúry*, roč. XXI, 1979, č. 5/227 (máj), s. 8 – 11.

MICHALEC, Ivan: Urbanisticko-architektonická súťaž na kúpeľné mesto Sliač. In *Projekt : Revue slovenskej architektúry*, roč. XXI, 1979, č. 3/225 (apríl), s. 47 – 48.

MULÍK, Ján: *Dejiny kúpeľov a kúpeľníctva na Slovensku*. 1. vyd. Martin : Vydavateľstvo Osveta, n. p., Martin, 1981. 188 číslovaných s. + 60 nečíslovaných s. vo forme priebežných obr. príloh.

NĚMCOVÁ, Božena: *Listy II*. 1. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1952. Edícia Knihovna klasiků, Spisy Boženy Němcové, zväzok 13.

NOVÁK, František: Hotel Slovensko na Sliači. In *Slovenský staviteľ*, roč. I., 1931, č. 3 (júl), s. 72 – 73.

Orvosi hetilap. : Honi s külföldi gyógyászat és kórbuvárlat közlönye., 11. roč., 1867, č. 22 z 2. júna, stĺpec 392 a č. 24 zo 16. júna, stĺpec 428.

POHANIČOVÁ, Jana: *Výnimočné stavby dlhého storočia : Od klasicizmu k moderne v architektúre na Slovensku*. 1. vyd. TRIO Publishing, s. r. o., 2011. 184 s.

Projekt : Revue slovenskej architektúry, roč. XXI, 1979, č. 5/227 (máj), s. 12.

REBRO, Augustín: *Sliač v balneoliteratúre 18. storočia*. Piešťany : Balneologické múzeum, 2002. 80 s.

SEEHOFF, B.: Popis prevádzania konštruktívnych častí stavby štátneho kúpeľného hotelu na Sliači. In *Slovenský staviteľ*, roč. II., 1932, č. 7 (júl), s. 200 – 201.

STEINHÜBEL, Gejza: *Slovenské parky a záhrady*. 1. vyd. Martin : Vydavateľstvo Osveta, š. p., 1990. 144 s.

STOCKAR, Rudolf: Sliač. In *Slovenský staviteľ*, roč. II., 1932, č. 7 (júl), s. 183 – 193; obr. sú aj na s. 194 – 197.

ŠIMONČÍK, Emil (ed.): *Sliač – 50 rokov mestom*. Sliač : Mesto Sliač, 2019. 96 s.

ŠÍPOŠ, Ján: *Pri prameňoch zdravia : Sprievodca po slovenských kúpeľoch*. Bratislava : Obzor, vydavateľstvo kníh a časopisov, pre Povereníctvo SNR pre zdravotníctvo – Správu kúpeľov

a žriedel, nedatované. 192 s. Jednotlivé kapitoly tejto publikácie predtým postupne vychádzali ako prílohy časopisu *Slovenské kúpele*.

ŠÍPOŠ, Ján – KOVAČEVIČ, Ivan J.: *Slovenské kúpele*. 1. vyd. [V knihe označené ako „Vydanie 2.“] Martin : Vydavateľstvo Osveta, n. p., 1972. [280] + [40] s. Edícia fotografických vlastivedných publikácií.

ŠÍPOŠ, Ján – KOVAČEVIČ, Ivan J.: *Slovenské kúpele*. 2. vyd. Martin : Vydavateľstvo Osveta, n. p., 1979. 344 s. Edícia fotografických vlastivedných publikácií.

Věstník Ministerstva vnitra Republiky československé, roč. III., 1921, č. 3 (15. apríl), s. 91 – 94 (nález č. 602).

VÍTEK, Jaroslav: Čo všetko rozhoduje o budúcej tvári našich kúpeľov. In *Projekt : Revue slovenskej architektúry*, roč. XXI, 1979, č. 5/227 (máj), s. 5 – 7.

VÍTEK, Jaroslav: Kúpele Sliač : Koncepcia rozvoja. In *Projekt : Revue slovenskej architektúry*, roč. XXI, 1979, č. 5/227 (máj), s. 39.

VOZÁR, Jozef: *Hlavný komornogrófsky úrad v Banskej Štiavnici : V. : Plány : Koniec 17. stor. – 1918 : Inventár*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1969. Edícia Inventáre a katalógy Ústredného banského archívu v Banskej Štiavnici.

WEGNER, Erika: Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač : Zum 75. Todestag von G. A. Lenoir. In *Jahrbuch Landkreis Kassel*, 1986, s. 87 – 96.

WEGNER, Erika: *Die Kasseler Lenoir-Stiftung und das Bad Sliač : Zum 75. Todestag von G. A. Lenoir*. Kassel : vlastným nákladom, 1984.

WIPACHER, David: *De thermis Ribariensibvs in Hvngaria liber singvlaris*. Lipsia [Leipzig, slov. Lipsko] : Officina Langenhemia, 1768. 98 s.

ZIPSER, Christian Andreas: *Der Badegast zu Sliatsch in Nieder-Ungarn. : Ein topographisch-medizinischer Wegweiser für Fremde*. Neusohl – Schemnitz : F. S. Leicht'schen Buchhandlung, 1828. XIV + 101 s.

ZMETÁKOVÁ, Danica (ed.): *Karol Ľudovít Libay (1814 – 1888) : Cesty a návraty na Slovensko*. Bratislava : Slovenská národná galéria, 1997. Nepaginované.

Archívne pramene

1. Archív Kúpeľov Sliač (neusporiadaný archív)

- fascikel „Čsl. štátne kúpele Sliač – Sadové úpravy“, zodpovedný projektant Ing. J. Zajac, apríl 1973, bez signatúry
- fascikel „Čsl. štátne kúpele Sliač – Vstupný areál“, bez signatúry; v archíve sa nachádzajú dva exempláre tohto projektu
- fascikel „Liečebný ústav Sliač : Parkové úpravy : Projekt“, spracovateľ Ing. arch. Vincent Maník, 1997, bez signatúry
- fascikel „Sadovnícka úprava okolia prmeňov [!] Sliač kúpele. Prepracovaný úvodný projekt.“, projektant Alexander Glaus, bez signatúry
- fascikel „Sliač – pramene“, staré inventárne číslo 140

- fascikle „*Rekonštrukcia kúpeľného parku Sliač : Projekt*“, spracovateľ Ing. arch. Vincent Maník, bez signatúr; v archíve sa zachovali projekty k pasportizačným plochám č. 6 (4 rovnaké exempláre), 9 (2 exempláre), 10 (5 exemplárov) a 12 (6 exemplárov) – dokumentáciu k ďalším plochám sme nenašli
- pohľadnice (jednotliviny) bez inventárnych čísel

2. Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky, Bratislava

- fond Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku, 1923 – 1938
 - o škatuľa 88
- Zbierka negatívov
 - o jednotliviny s inventárnymi číslami 24 211, 24 212, 24 230, 24 248, 24 254
- Zbierka pohľadníc
 - o jednotliviny s inventárnymi číslami 1 612, 1 615, 1 618, 1 629, 1 718, 1 719, 4 687, 11 275, 11 297, 11 299, 11 302, 11 304, 11 329, 11 341, 11 346, 11 352, 11 560, 11 566, 12 843
- Zbierka veľkých diapozitívov
 - o jednotlivina s inventárnym číslom 1 042
- Zbierka výskumných správ
 - o signatúra T 5055
- Zbierka základných výskumov
 - o signatúra Z 438

3. Balatoni Múzeum, Keszthely

- Digitális gyűjtemény
 - o pohľadnice (jednotliviny) s inventárnymi číslami 2015.46620.Adf-BM, 2015.46623.Adf-BM, 2015.46625.Adf-BM, 2015.46632.Adf-BM, 2015.46634.Adf-BM, 2015.46638.Adf-BM, 2015.46643.Adf-BM, 2015.46645.Adf-BM, 2015.46647.Adf-BM, 2015.46655.Adf-BM, 2015.46657.Adf-BM, 2015.46659.Adf-BM

4. Balneologické múzeum Imricha Wintera, Piešťany

- litografie (jednotliviny) s inventárnymi číslami B2-1441, B2-1442, B2-1444

5. Lesy Slovenskej republiky, štátny podnik, Lesnícke a drevárske múzeum, Zvolen

- Historický fond
 - o pohľadnice (jednotliviny) s evidenčnými číslami H-005424, H-006685, H-006713, H-006923, H-006959, H-009190, H-010196

6. Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest

- pohľadnice (jednotliviny) s inventárnymi číslami VF_12936, VF_16094, VF_16096, VF_16261, VF_23245, VF_25428, VF_27425_03, VF_30400

7. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Slovenský národný archív, Slovenský Banský archív v Banskej Štiavnici

- fond Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici
 - o plány (jednotliviny) s inventárnymi číslami 12 501 (tri výkresy), 12 502, 12 937, 12 938 (dva výkresy), 16 089 (dva výkresy)
 - o škatuľa 6 476

8. Museumslandschaft Hessen Kassel, Neue Galerie

- Städtischer Kunstbesitz
 - o obraz (jednotlivina) s inventárnym číslom AZ 560

9. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

- Plakát- és Kisnyomtatványtár, Piarista képeslapok
 - o pohľadnice (jednotliviny) s inventárnymi číslami klap_p90_069, klap_p90_070, klap_p90_072, klap_p90_073, klap_p90_075, klap_p90_079, klap_p90_082, klap_p90_084, klap_p90_087

10. Piarista Múzeum, Budapest

- litografia (jednotlivina) s inventárnym číslom 2015.661.14.P

11. Stredoslovenské múzeum, Banská Bystrica

- kresba (jednotlivina) s inventárnym číslom Vu-01057

12. Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky, Ústredný archív geodézie a kartografie, Bratislava

- Pôvodný katastrálny operát
 - o signatúra Zv 80, kópia katastrálnej mapy, list č. 4.
 - o signatúra Zv 80, odtlačok katastrálnej mapy, list č. 4
 - o signatúra Zv 80, pôvodná katastrálna mapa, list č. 4

13. Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok Fakulty architektúry a dizajnu Slovenskej technickej univerzity, Bratislava

- pohľadnice (jednotliviny) bez inventárnych čísel

14. Východoslovenské múzeum, Košice

- litografie (jednotliviny) s inventárnymi číslami K 8908, K 8909

Internetové stránky

Arcanum → Maps → Maps of Europe → *Europe in the XVIII. century* [online]. [prevzaté 1. 11. 2021]. Dostupné z: <<https://maps.arcanum.com/en/browse/composite/>>.

Arcanum → Maps → Maps of Europe → *Europe in the XIX. century* [online]. [prevzaté 1. 11. 2021]. Dostupné z: <<https://maps.arcanum.com/en/browse/composite/>>.

Arcanum → Maps → Maps of Europe → *Europe in the XIX. century (with the Third Military Survey)* [online]. [prevzaté 1. 11. 2021]. Dostupné z: <<https://maps.arcanum.com/en/browse/composite/>>.

Facebook → Slovensko na historických fotografiách → Fotky → Albumy → *Sliač* [online]. [prevzaté 6. 12. 2021]. Dostupné z: <<https://www.facebook.com/media/set/?set=a.546324422114789&type=3>>.

Technická univerzita vo Zvolene → Mapový server → Mapy → *Historická ortofotomapa Slovenska* [online]. [prevzaté 1. 11. 2021]. Dostupné z: <<https://mapy.tuzvo.sk/HOFM/>>.

Wikipedia : Die freie Enzyklopädie → *George André Lenoir* [online]. [prevzaté 11. 11. 2021]. Dostupné z: <https://de.wikipedia.org/wiki/George_Andr%C3%A9_Lenoir>.

Wikipedia : Die freie Enzyklopädie → *Joseph Russegger* [online]. [prevzaté 11. 11. 2021]. Dostupné z: <https://de.wikipedia.org/wiki/Joseph_Russegger>.

Iné zdroje

Patrik Baxa (osobný archív digitálnych reprodukcí pohľadníc a iných dokumentov s témou kúpeľov Sliač; bez inventárnych čísel)

Zuzana Behříková (osobný archív obrazového materiálu s témou kúpeľov Sliač; bez inventárnych čísel)

CHOCHOLOVÁ, Mária A KOL.: *Územný plán mesta Sliač* (Banská Bystrica, 2005; rukopis uložený na stavebnom úrade Mestského úradu Sliač a Krajskom stavebnom úrade v Banskej Bystrici)